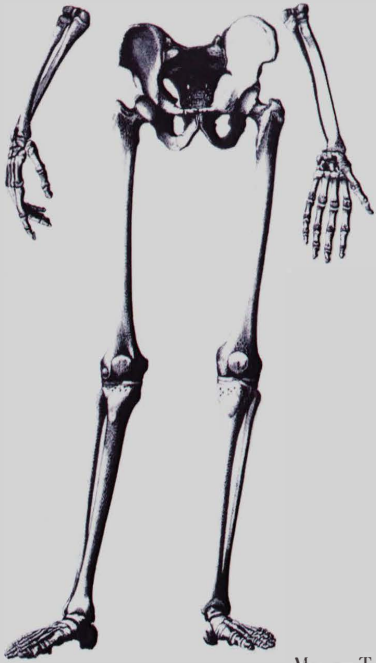
I. FASİKÜL

MELANKOLİNİN ANATOMİSİ

♦ ROBERT BURTON ♦

"Her ne kadar akıllı, mutlu, sabırlı, gamsız, cömert, dindar veya kendine güveni olursa olsun hiçbir insan melankoliden kurtulamaz."

Çeviren
Merve Tokmakçıoğlu

MELANKOLİNİN ANATOMİSİ

ROBERT BURTON

Aylak Adam
Kitabın Özgün Adı: *The Anatomy of Melancholy*

©2016 Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık

ISBN: 978-605-9691-53-6
Sertifika No: 27938

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. Basım: Ekim 2016

Yayın Yönetmeni: Kaya Tokmakçıoğlu
Yayın Danışmanı: Erkan Aslan
Dizgi ve Mizanpaj: Ulaş Kantemir
Kapak Tasarım: Melike Oran

Baskı: Yıkılmazlar Basım Yay. Prom. ve Kağıt San.
Matbaa Sertifika No: 11965

Aylak Adam Kültür Sanat Yayıncılık
Merkez Mah. Kesir Sok. Çakmak Apt. No: 5/4 Çekmeköy/İstanbul
Tel: (0542) 586 7961

bilgi@aylakadamyayinlari.com
aylakadamyayinlari.com
facebook.com/aylakadamyayinlari
twitter.com/aylakadamyayin

Robert Burton (1577-1640). İngiliz akademisyen ve yazar. Öğrenci olarak girdiği Oxford Üniversitesi'nde melankoli, matematik ve astroloji üzerine araştırmalar yaptı. Oxford'da papazlık yapan Burton psikoloji bilgisinin insanın en önemli gereksinimlerinden biri olduğunu iddia etti. Kendisinden sonra gelen birçok yazarı etkileyen Burton, *Tristram Shandy* gibi metinlere esin kaynağı oldu. *Melankolinin Anatomisi* dışında *Philosophaster* başlıklı bir hiciv metni sağlığında yayımlandı. Ölüm nedeni bilinmemekle birlikte intihar ettiği düşünülmektedir.

Merve Tokmakçıoğlu. 1983 yılında İstanbul'da doğdu. Beyoğlu Anadolu Lisesi'ni ve Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Uzun süre İngilizce öğretmenliği yapmış olan Tokmakçıoğlu, *Dublinliler, Stephen Hero, Dadının Perdesi* gibi eserleri Türkçeye kazandırmıştır. Halen çeviri ve editörlük yapmaktadır.

MELANKOLİNİN ANATOMİSİ

ROBERT BURTON

çeviren
merve tokmakçıoğlu

AYLAK ADAM

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin Önsözü	9
Yeni Demokritos'tan Kendi Kitabına	13
Kitabın Temsili Önmuhakemesi	19
Yazarın Melankolinin Anatomisi Üzerine Düşünceleri	29
Yeni Demokritos'tan Okuyucuya	35
Aylak Okuyucuya	59
Girizgâh	61

MELANKOLİNİN NEDENLERİ

1. BAŞLIK

1. İnsanın Mükemmelliği, Düşüşü, Sefilliği, Hastalıkları: Nedenleri 65
2. Çeşitli Hastalıkların Tanımları, Sayıları ve Sınıflandırılması 79
3. Baş İle İlgili Hastalıkların Sınıflandırılması 83
4. Yaşlılık, Cinnet, Delilik, Kuduz, Likantropi, Aziz Vitus Dansı, Esrime Nöbeti 87
5. Doğuştan Melankolik Olma Durumu ve Uygunsuz Bir Adı Olan, Zihinsel Kayıt 99

2. BAŞLIK

1. Anatomi Üzerine Arasöz 105
2. Beden, Mizaç ve Ruh Ayrımı 109
3. Benzer Organlar 113
4. Benzer Olmayan Organlar 117
5. Ruh ve Yetileri Üzerine 125
6. Hissî Ruh Üzerine 131
7. Dahili Duyular Üzerine 137
8. Hareket Yetisi Üzerine 141
9. Zihnî Ruh Üzerine 145
10. Anlayış Üzerine 151
11. İrade Üzerine 155

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

Melankolinin Anatomisi, ilk olarak İngiliz Dili ve Edebiyatı okurken, üniversitenin engin kütüphanesinde elime geçti. Okuduğum derslerle ilgili bir kaynak aramıyordum (zaten üniversite yıllarımın çoğu ders dışı kitaplar arayarak geçti –ne mutlu!) ama Byron'ı, Shelley'yi ve Keats'i seviyordum ve onların şiirlerindeki melankoli hoşuma gidiyordu. Keats'in başucu kitabı olduğunu öğrendiğim için Robert Burton'ın bu "melez" eseri aklıma takılmıştı. "Melez" bir eser, çünkü bir ders kitabı değil, bir uyku öncesi kitabı da değil; bunların hem hepsi hem de hiçbiri. İnsanın her döneminde, her yaşında, her iniş ve çıkışında, bazen bir bölüm, bazen sadece bir cümle okuyacağı bir kitap. Hemen okunup biten bir kitap olarak değil, insan hayatına yayılarak, tekrar tekrar "ziyaret edilmesi" gereken bir eser olduğunu düşündüğüm *Melankoli*'yi keşfedişimden yıllar sonra çevirmeye başladım –diğer bölümlerin çevirisi halen devam etmekte...

1621 yılında yayımlanan *Melankolinin Anatomisi*, Robert Burton'ın hayatının eseri hatta hayatının ta kendisi; Oxford Üniversitesi'nde öğretmenlik yapan ve kampüste yaşayan Burton, bildiği, okuduğu, düşündüğü, yorumladığı ve yaşadığı her şeyi bu kitaba aktarmış. Benim nazarımda bu kitap, fiziksel ve duygusal olarak insan olma durumunu en iyi anlatan eserlerden; "niye böyle hissediyorum?" sorusuna herhangi bir uzmandan daha iyi yanıt verebilen ve bunu 1621 yılında yapabilen bir metin.

Size sunduğum çeviriyle ilgili üç noktanın altını çizmek yararlı olacak: Birincisi, eserin yazıldığı dönemi ve bu dönemde kullanılan dili en iyi şekilde yansıtması açısından Öz Türkçe kelimeler yerine Osmanlıca kelimeler kullandım. Çeşitli felsefi ve tıbbi terimleri de bu şekilde çevirmeye dikkat ettim. İkinci nokta Burton'ın alıntıları ile ilgili. Çok okuyan ve üstelik çok okuduğunu göstermeyi seven Burton, her sayfada Antik Yunan, Roma, Rönesans ve kendi çağının yazarlarından, şairlerinden ve filozoflarından alıntılar yapmaktadır. Bu alıntıları iki şekilde yaptığını anlıyoruz: doğrudan özgün dilinde (Latince ve Yunanca) alıntılayarak, ya da özgün dilde alıntıyı verip sonra kendi İngilizce çevirisini yaparak. Çeviri de ise şöyle bir yöntemin daha doğru olacağını düşündüm: İlki için dipnotlarda Türkçe çevirisini ve nereden alıntı yapıldığını verdim; ikinci durum içinse Burton'ın kendi çevirisini Türkçeleştirerek ve dipnotlarda kaynağı yazarak metne yansıtmaya çalıştım. Üçüncü ve son olarak, aksi belirtilmedikçe tüm dipnotlar bana aittir.

Melankolinin Anatomisi'nin ilk fasikülünün çevirisi ile geçen süreçte bana sabır gösteren ve yardımcı olan, sevgili eşim ve editörüm Kaya başta olmak üzere aileme, dostlarıma, çeviri fikrini kafama sokan sevgili Erkan Aslan'a teşekkürlerimi sunuyorum. Eğer çeviri birine ithaf edilebiliyorsa, bunu biraz da kızım Rüya için yaptığımı belirtmeliyim; onun uyuduğu gecelerin ve bazen de ondan çaldığım zamanların meşguliyeti vücut buldu. Robert Burton'ın "sahibem Melankoli" diyerek yazdığı bu kitabın Türkçesini beğeninize sunuyorum.

Muhterem Asilzade, soyu kadar erdemi ile de tanınmış şanlı ve şöhretli yüksek askerî nişan sahibi Berkeley, Moubrey, Segrave ve Breuse Baronu GEORGE BERKELEY'*e bütün unvanlarına hürmetle* "Melankolinin Anatomisi"*nin bu altıncı baskısı ithaf edilmiştir.*[1]

Yeni Demokritos[2]

[1] Bu ithafta bahsedilen George Berkeley, yaygın olanın aksine İrlanda asıllı filozof değil, 1601-1658 yılları arasında yaşamış ve içlerinde Robert Burton'ın da olduğu birçok düşünür ve sanatçıya hamilik yapmış olan İngiliz asilzadedir.

[2] Yeni Demokritos Burton'ın mahlasıdır. Yunan filozof Demokritos, "atom ya da bölünemeyen temel madde" kuramıyla ünlenmiş doğa filozoflarındandır.

YENİ DEMOKRİTOS'TAN KENDİ KİTABINA

Çık bakalım, kitabım, parlak gün yüzüne,
Güneşin coşkun ışığıyla mutlu mesut edilmiş.
Taklit ede ede ustanın dehasını,
Gez aylak aylak dünyanın engin yüzünde.
Selam verir üç güzel ile dokuz ilham perisi,
Onları sevip de senin irfanına öykünene.
Şehir köy gezenler, kralların saltanatında bulunanlar
Eğilirler hepsi tevazu ile önünde.
Yiğit asilzadeler, dürüst ve cesur askerler
Senin bilgine başvurmak ister, selamla onların
ilerleyişlerini:
Senin hoş mizacın onları endişeden kurtarır,
Neşe saçar, bilgeliğe yol verir.
Cato[3] gibi huysuz ve ağırbaşlı bir politika adamı,
Tesadüfen göz gezdirmek isteyebilir kitabına;
Sakın korkma – titre ve önünde saygıyla eğil;
Haşin kartallar ve zayıf kelebekler sana bakmaz.

[3] Cato (ya da Genç Cato) M.Ö. 96-45 yılları arasında yaşamış, inatçılığı ve kararlılığı ile nam salmış Romalı politikacıdır.

Seni sevmez onlar; seni çok azı arayıp sorar.
Kendin gibi aylak okuyucu bul onların yerine.
Ya yaşlı bir kadın kâhya, çağrılmayı dikkatle bekleyen,
Ya da bir kontes gururlu ve zengin.
"Öfff!" derler, kaşlarını çatarlar ama okumaya da devam ederler.
Derler ne tuhaf; aptalca, kaba ama eğlenceli.
Eğer çıtı pıtı genç hanımlar dikkatle okumak isterlerse sayfanı,
Aç onlara hazineni, sakın reddetme onları.
De ki, "ey güzel kız, bey seni canı kadar çok seviyor,
Bir de burada olup, bu tatlı bakışını görseydi."
Okuldan ve derslerden bunalmış adı sanı meçhul öğrenciler
Benim kitabımı keşfederler.
Merhamet et eleştirmen, tut şu kitabı,
Affet eğer gördüysen birkaç yanlışı,
Yalvarmak cesur yapar mütevazı yazarı.
Senin layığı olmadığımız nazik hoşgörünle,
Melankolik bir kişi ya da dalgın bir âşık,
Bir saray adamı, dört başı mahmur bir tüccar ya da aylak bir şövalye

Toplar açılan çiçekleri; kendisini dört yapraklı yonca bulmuş sanacak,
Talimatlarından sağduyu, heveslerinden kahkaha kazanacak.
Eğer işini yapmayan bilmiş bir doktor,
Açarsa yapraklarını; dikkatli ol, nazik ol, akıllı ol:
Her cildin bilgece birçok talimat verir,
Doktorun endişeyle dolu kafası için bir ödüldür.
Eğer kurnaz bir avukat izinsiz girerse toprağımıza,
"Defolun alçaklar!" deriz o rahatsız edici kabileye.
Olursa aralarında belki dürüst biri (beyaz bir karga)
O da akıllı uslu olup sözümüzü dinlemeli.
Eğer genç bir âlim, nazik ve iyi huylu,
Seni samimiyet ile, itina ile ve muhakeme ile incelerse,
Kusurlarını affetmeye razı olur;
Övgüsü de senin erdemlerini reddetmez.
En küstah gevezeler, en içi boş lafebeleri
Cilalanmış sözler ve deyişler için seni okuyabilirler;
Söyle onlara, bunları tatsız dizelerde arasınlar,
Benim tefrikalarım ceviz rendesi gibi haşindir.
Avare şair, seni okumak isterse, reddetme;
Azar azar hasat etsin latifelerini ve hikâyelerini.

Şairin kardeşi olan bana, ki ondan aşağı soydanım,
Tanrı Apollo ilham dolu zaferler vermiştir.
Kusur bulanlar, hazımsızlar, haşince gözden
geçirenler,
Ekşi suratlı eleştirmenler gözdağı verir;
İğneni çıkar, pis pis sırıt, kükre ve söz ver:
İşte böyle geri kalan sütü bozuklar azalır.
Ağzı bozuk budalalar sana sövüp saydığı zaman,
Cevap verme; uzaklaş ve göster o serserilere şiddetini:
Onlara kaş çatmağa bile değmez.
Zevk sahibi olmayı, soylu davranmayı bilmez onlar.
Tıpkı yaşlı bir katırın anırması gibi,
Bırak yaygara koparsınlar, duymazlıktan gel onları,
Eğer dostça ama sert bir şekilde azar yersen,
Azarlayana anlat kendini, dönmesin sana sırtını.
Mizacın biraz gevşek, der belki de;
Seninki gibi bel altı dil yakışmaz mürekkep yalamışa.
"A canım efendim," diye cevap ver; "baştan ayağa görüyorsunuz içim böyle,
Düşünce düşünceyi ıslah edermiş; yalvarırım tekrar yargılayın beni.

Üstelik, yazarının kalemi başıboş dolaşsa da gitmemesi gereken gölgeli yollarda,
Hayatı tertemizdir; alnı lekesizdir:
Öyleyse affedin; ne yaparsın huyu böyle."
Sallarsan sopanı, paylarsan tehdit edip,
Zehirli mantar çıkar senden uzakta;
Böyle muzır şölenler hiç benim zevkim değildir,
Sen gene de sakin ve ihtiyatlı ol; yumuşat öfkeni,
Eğer gerekirse, seviyeli ol –
Arpa, nazik ateşte kavrulup malt olur;
Sen de yanaş dostlarına, hepsinin önünde saygıyla eğil.
Bazen eleştiri de gelişmeyi öğretir,
Kırağı çoğu zaman intizamsız ekinleri iyileştirir.
Öyleyse, riyasız eleştiriye karşı kin gütmeyeceğim,[4]
Çünkü becerikli bahçıvanlar dikbaşlı dalları budamalılar.

O zaman yürü kitabım, sözlerimi tut aklında,
Hoş bulursun onları, güvenirsen bir kez kelamıma.

[4] İngilizce aslı "so, candid blame my spleen shall never move," olan dizedeki "my spleen" dalak anlamına gelir; zamanın görüşüne göre, dalak kin gütme, huysuzluk, asabiyet ile ilgili bir organdır.

KİTABIN TEMSİLİ ÖNMUHAKEMESİ[5]

On belirli alan vardır burada,
Hepsi bir keski ile birleşmiştir.

I

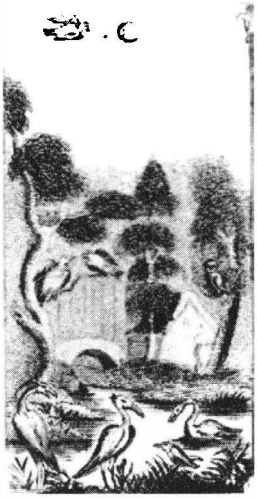

İhtiyar Demokritos oturmuş taşın üstünde
Bir ağacın altına, dizinde kitabı;
Etrafında birçok hayvanın siması,
Çıkarır onların vücut yapısını,

[5] Bu dizeler, kitabın içindeki tüm konuları, tartışmaları ve savları özetleyen on bölümde toplanmıştır.

Siyah öd[6] üstünde oturduğu,
Başının üstünde görür gökyüzünü,
Bir de Melankoli Tanrısı Satürn'ü.

II

Solda var bir Kıskançlık manzarası,
İnsanın gözüne gözüne giriyor.
Bir yalıçapkınını, bir kuğuyu ve bir balıkçılı,
Dövüşen iki horozu da fark etmişinizdir;
Böğüren iki boğa acele eder çarpışmaya,
hem av hem de erk olmak için.[7]

[6] Siyah renkli öd (safra), kızgınlık ve asabiyet ile ilgilidir.

[7] İngilizce aslı, "Two roaring bulls each other hie,/ To assault concerning venery." "Venery" kelimesinin boğaların ve horozların hem cinsel iktidar için birbirleriyle dövüştüğünü hem de yenildiklerinde av hayvanı olacaklarını belirten ikili bir anlamı vardır.

Alametler bunlardır, daha da bir şey demem,
Anlattıklarımdan çıkarın gerisini.

III

Sonraki minyatür ise,
Anlatır en güzel şekilde yalnızlığı;
Uyuyan köpek, kedi, erkek ve dişi geyik ile,
Tavşanlar orada burada,
Gölgeli kameriye üstünde uçmakta
yarasalar ve baykuşlar melankolik karanlıkta.
İyi bakın: eğer değilse resim olması gerektiği gibi,
Suçlayın keskiyi, değil beni.

IV

Sütunun altında durur Âşık,
Ellerini kavuşturmuş bekler;
Eğer kafasını öne, soğuk ve kibar,
Elbet çiziktirmiştir bir mani,
Lavtası ve kitapları etrafında,
Kibrinin emareleridir.
Bunun manasını anlamazsanız,
O zaman siz de aynısınız.

V

Hastalık Hastası dayanmış eline durur,
Rüzgâr bile hasta eder onu,
Ağrıtır her yanını, Tanrı bilir,
Çok acı çeker, çok da vardır derdi
Etrafında ilaç şişeleri,
Alınmış eczaneden yepyeni.
Bu Satürn'ün etkileri önemli,
Gökyüzünde görürsün tasvirini.

VI

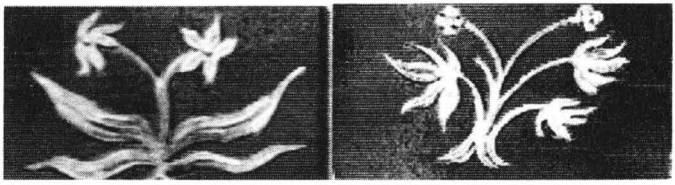
Onların ötesinde batıl inançlı biri,
Eğilir dizinin üstünde,
Oruç tutar, dua eder, tapar idolüne,
Araftadır, acı çeker umutla korku arasında:
Cehennemdekinden daha çok acı çeker,
Cenneti kazanmak için.
Ah, zavallı ruh! Acırın sana,
Hangi yıldızlar getirdi seni bu hale?

VII

Ama bak gör şu delinin öfkesini aşağıda,
Kızgın bakışlarla, korkunç görünümünü.
Zincirlenmiş çırılçıplak yatar,
Bağırır avaz avaz bilmez niye!
İyi bak ona; bu senin aynandır,
Nasıl göründüğün öfke içinde.
Onun resmi varlığındadır hâlâ;
Yoktur ayrılık, onunla senin aranda.

VIII ve IX

Bu iki resimde görürsün Zenbil çiçeği ile Karacaotu,[8]
Belli başlı bitkilerdir damarları temizleyen melankoliden,
Kalbi mutlu eden ve kurtarır onu acıtan kara dumandan;
Duyularımızı donuklaştıran,
Ruhu tıkayan puslu havadan temizler beyni.
Tanrı'nın yarattığı en iyi devadır melankoliye,
Yapılırsa en iyi şekilde.

[8] Zenbil çiçeği *(Borago officinalis, Lat.)* hıyarotu ya da sığırdili olarak da bilinen ve eski zamanlardan beri mide, kalp ve solunum rahatsızlıklarına iyi geldiğine inanılan bir bitkidir. Karacaot *(Helleborus, Lat.)* birçok türü doğada mevcut olan zehirli bit bitki türü. Günümüzdeki tıbbi araştırmalar bu bitkinin zehrinin tümörlü hücreleri öldürdüğüne dair sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu da bitkinin kanser hastaları üzerinde tedavi edici olarak kullanılabileceğini göstermiştir.

X

En son karşımıza gelen,
Yazarın kendi sureti;
Giydiği kıyafet ile,
Çıkar gün yüzüne.
Yazdıkları dışında hiçbir sanat dalı
İfade edemez onun aklını.
Gurur değil, kibir de değil
Portresini buraya koyması,
(Gerçi diğer yazarlar çokça yapar bunu.)
Bilmeniz gerekirse, basımevi rica etti.
Öyleyse kızmayın, sitem de etmeyin,
Alay da etmeyin, hiç de hor görmeyin.
Aksi halde tekrar yapar.
Bu yüzden bakın iyice, görün,
Siz onu sevdikçe o da size ısınır.
Hep yanı başınızda olacağım sevgili okurum,
Emrinize amade, güle güle.

YAZARIN MELANKOLİNİN ANATOMİSİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ

Tek başıma kalıp düşüncelere dalınca,
Farklı şeyleri düşününce,
Havadan kaleler inşa ederim,
Kederden ve korkudan uzakta
Kendimi tatlı hayallerle keyiflendiririm,
Düşünürüm geçer zaman çabukça.
Tüm zevklerim bu şekilde birer budalalık,
Hiçbiri de hoş değil melankoli kadar.

Tek başıma uzanıp yatınca,
Düşününce ne yanlış yaptığımı,
Düşüncelerim isyan eder bana karşı,
Korku ve keder şaşırtır beni,
Kalsam da gitsem de,
Düşünürüm zaman geçer çok yavaşça.
Tüm ıstıraplarım neşelidir,
Hiçbiri de kederli değil melankoli kadar.

Kendi kendime rol yapıp gülümsediğimde,

Hoş düşüncelerle zaman geçip gider.
Nehir kenarında ya da yemyeşil koru içinde,
Görünmez, aranmaz ve duyulmaz
Yüzlerce çeşit keyif beni kutsar,
Ve ruhumu taçlandırır mutlulukla.
Bunun yanında diğer sevinçlerim budalalık,
Hiçbiri de hoş değil melankoli kadar.

Yattığımda, kalktığımda ya da yürüdüğümde tek başıma,
İç çekerim, yas tutarım, feryat figan ederim,
Karanlık bir koruda ya da boğucu bir dehlizde,
Huzursuzlukla ve Erinyeler'le birlikte[9]
Binlerce dert hep bir anda
Yerleşir buruk kalbimin ve ruhumun içine,
Tüm ıstıraplarım neşelidir,
Hiçbiri de acıklı değil melankoli kadar.

Biraz duyarım, biraz görürüm,
Hoş bir müziği ve harikulade bir ezgiyi,
Kasabaları, sarayları ve şehirleri;
Şu an burada ve orada; dünya benimdir,
Ender güzeller, kibar hanımefendiler göz kamaştırır,
Her ne ise latif ve ulvi.

[9] *Erinyeler* (İngilizce aslı *Furies*) Yunan ve Roma mitolojisinde intikam alıcı ve cezalandırıcı tanrıçalara verilen addır. Annesi ile âşığını öldüren Orpheus'u delirten de bu ilahelerdi. Bir anlamda ölülerin yaptıkları kötülükler sonucunda duydukları vicdan azabını da simgeledikleri düşünülür.

Diğer tüm sevinçlerim budalalıktır,
Hiçbiri de tatlı değil melankoli kadar.

Biraz duyarın, biraz görürüm,
Hayaletleri, ecinnileri, zebanileri; hayallerim
Binlerce korkunç biçimleri sunar bana,
Başsız ayılar, kara adamlar ve şebekler,
Acı dolu haykırışlar ve korkutucu görünümler,
Kederli ve kasvetli ruhum korkutur
Tüm ıstıraplarım neşelidir,
Hiçbiri de melun değil melankoli kadar.

Biraz kur yaparın, biraz öpüşürüm,
Düşünürüm, şimdi koynuma alırın sevgilimi diye
Ey mutlu günler, ey o tatlı doyum,
Cennette böyle dolar vaktim.
Böyle düşünceler hâlâ körükler arzumu,
Ondan ebediyen kalırın aşk içinde.
Diğer tüm sevinçlerim budalalıktır,
Hiçbiri de tatlı değil melankoli kadar.

Düşündüğümde bir kez daha
Aşk korkularını, üzüntülerimi ve gözyaşlarımı
Uykusuz kaldığım geceleri,
Kıskançlık nöbetlerimi; ey zor kaderim!
Son pişmanlık fayda etmez.
Hiçbir işkence aşk kadar feci değil,
Öyle acıtır ki ruhum buna şahittir.

Tüm ıstıraplarım neşelidir,
Hiçbiri de haşin değil melankoli kadar.

Eş dost bırakın beni yalnız,
Benim arzumdur tek başıma kalmak;
Her zaman hoş olmasa da,
Düşüncelerim ve ben hükmederiz
Mahremiyetimizde.
Hiçbir cevher, hiçbir hazine denk olamaz buna,
Bu benim keyfim, benim zaferim, benim mutluluğum.
Tüm sevinçlerim budalalıktır,
Hiçbiri de tatlı değil melankoli kadar.

Bir tek belam var, o da yalnızlık;
Bir yaratık oldum, koca bir canavar,
Ne ışığım var ne yoldaşım,
Anladım ki yalnızlık oldu benim sefaletim.
Hesap döndü, mutluluğum gitti,
Korku, huzursuzluk ve kederler geldi.
Tüm ıstıraplarım neşelidir,
Hiçbiri de keskin değil melankoli kadar.

Bir kralınkiyle değiştirmem hayatımı,
Mest olmuşum: keyif veren oyuncaklarla
Daha çok gülmek ve gülümsemek için,
daha fazla neşe getirebilir mi bu hayat?
N'olur, n'olur dert verme bana,
Ne tatlı bir tatmin yaşıyorum.

Tüm sevinçlerim birer budalalık,
Hiçbiri de ilahi değil melankoli kadar.

Halet-i ruhiyemi takas ederim bir garibanla
Zindandan ya da çöp yığınından çıkma;
Benim acıma çare geçmiş gitmiş,
Başka bir cehennem yaşayamam böylesine!
Şimdi çaresizim, nefret ederim hayatımdan,
Bir ilmik ya da bıçak gerek şimdi bana.
Tüm kederlerim neşelidir,
Hiçbiri de melun değil melankoli kadar.

Asil okur, sanıyorum ki, dünyanın gözü önünde bu tiyatro sahnesine küstahça dalmış,[10] başka bir adamın adını alma cüretini göstermiş bu soytarının ya da taklitçinin kim olduğunu, neden bunu yaptığını ve söyleyecek neyi olduğunu merak etmektesiniz. Hem ne demişler, *primum si noluero, non respondebo, quis coacturus est?*[11] Ben özgür bir adam olarak doğdum ve ne söyleyeceğime ben karar veririm; kim beni zorlayabilir? Ama eğer hemen cevap vermem için zorlanırsam, aynı Plutarkhos'un o Mısırlı karakteri gibi cevabı yapıştırırım; meraklı herifin biri sepetinde ne olduğunu so-

[10] *...tiyatro sahnesine dalmış (...)*: Hayatın tiyatro sahnesi olduğu 16. yüzyılda yaygın olan bir benzetmedir. Shakespeare birçok oyununda bu benzetmeye gönderme yapmıştır. Belki Burton'ın (Yeni Demokritos) aklına 1599-1600 yıllarında yazıldığı düşünülen, Shakespeare'in eseri *Nasıl Hoşunuza Giderse* gelmektedir: *"Tüm dünya bir tiyatro sahnesidir/ Erkeklerin ve kadınların sadece birer oyuncu olduğu./ Girişleri ve çıkışları vardır/ Ve bir insanın birden çok rolü vardır." (Perde II, Sahne VII)*

[11] Burton'ın hem Latince aslını hem de bir sonraki cümlede kendi çevirisiyle İngilizcesini verdiği deyiş, Seneca'nın *Apolocyntosis* adlı eserindendir.

runca, şöyle yanıtlamış Mısırlı: *Quum vides velatam, quid inquiris in rem absconditam?*[12] *"Bu nedenle sepetin üstü kapalı, böylece içinde ne olduğunu o bilmemeli."* Saklanan şeyi arayıp kurcalamamalı; eğer içindekiler sizi memnun ederse, "ve işine de yararsa, o zaman göndereni meçhul bil"[13] –ben de isteyerek ortaya çıkmam. Gene de sizi tatmin etmem gerekirse, ki zorunda değilim, bütün bu alıntı isim, unvan ve konu hakkında bir neden göstereceğim. İlk olarak, Demokritos adıyla ilgili konuşayım: Herhangi biri haklı olarak bu kitabın, sonsuz bir uzaklıkta, güneşteki parçacıkların rastgele çarpışmasıyla oluşan, dünyanın hareketi ve diğer dünyaların sonsuzluğu ile ilgili bir karalama yazısı, bir hiciv, gülünç bir bilimsel tez (belki buna benzer bir şey yazmalıydım), dahiyane bir doktrin ya da bir paradoks olduğunu düşünüp yanılabilir, ki bu düşünceleri Demokritos, ondan sonra Epikuros ve hocası Leukippos da bayağı tutmuştu. Günümüzde Kopernik, Brunus ve diğerleri tarafından da bu düşünceler canlandırıldı.[14] Hem, Gellius'un[15] da

[12] Yunan asıllı Roma vatandaşı, düşünür, denemeci ve tarihçi Plutarkhos'un derleme kitabı *Moralia*'da yer alan bir makalesine atıf; "İsis ve Osiris Kültü Üzerine." Burton, bir sonraki cümlede bu Latince deyişin serbest İngilizce çevirisini yapmıştır.

[13] Tırnak arasındaki bu deyiş, 1528-1586 yılları arasında yaşamış ve bu dönemde kimya ve simya üzerine çalışmalarıyla ünlenmiş İsviçreli Johannes Jacob Wecker'den bir alıntıdır.

[14] Nikolas Kopernik (1473-1543). Dünya yerine Güneş'in merkezde olduğu bir evren sistemini geliştiren Rönesans astronomudur. *De revolutionibus orbium coelestium* (Göksel Kürelerin Hareketleri Üzerine) adlı kitabı 1543'te yayımlanmıştır. Bu, Burton'ın zamanında hâlâ etkisini sürdüren bir kitaptır.

[15] Aulus Gellius (İ.S. 125-180). Hakkında çok az şey bilinen Romalı yazar

yazdığına göre, "sonradan yaşamış bazı yazarların ve taklitçilerin yaptığına göre, Demokritos gibi asil bir filozofun adını alarak, son derece gülünç ve küstah uydurma şeyler yazıp, kendilerine saygınlık ve şöhret kazandırmak" alışıldık bir gelenek haline geldi. Taklitçilerin her zaman yaptığı gibi, "kim Praksiteles'in adını yeni yaptığı heykele yazarsa," şan şöhret gelirdi.[16] Ancak, benim yaptığım bu değil;

Non hic Centauros, non Gorgonas, Harpyasque
Invenies, hominem pagina nostra sapit.

Ne kentaurlar, ne de gorgonlar benim aradığım,
Benim konum insandır ve tüm insanlık.[17]

Sensin burada mevzubahis.

Quicquid agunt homines, votum, timor, ira, voluptas,
Gaudia, discursus nostri farrago libelli.

İnsan ne yaparsa, ne söz verirse, neyden korkarsa, hiddetle ya da neşeyle,

---

ve dilbilimci. *Noctes Atticae* (Attika Geceleri) adlı en önemli eserinde okuduğu kitaplar ve yazarlarla ilgili düşüncelerini konu etmiştir. Ancak Burton, Gellius'un düşüncelerine ve yazdıklarına ikinci bir kaynak aracılığı ile ulaşır: İtalyan yazar ve yargıç Andrea Alciato (1492-1550).

[16] Praksiteles (İ.Ö. 4. yüzyıl). Dönemin en ünlü ve iyi heykeltıraşlarındandır. İşleri zamanında çok kopyalandığından, "yaz üstüne, Praksiteles sanılsın" diye bir laf türemiştir.

[17] Bu Latincesi ile verilen beyit İspanyol asıllı, Romalı yazar ve hicivci Marcus Valerius Martialis'e (İ.S. 38/41?–104) aittir.

Sevinçleri ve avarelikleridir malumatımın toplamı[18]

Nasıl *Mercurius Gallobelgicus* ve *Mercurius Britannicus,* Merkür adını aldıysa,[19] benim niyetim de pek farklı değil; Democritus Christianus.[20] Bu maske altında kendimi sakladığım başka durumlar ve çok da iyi açıklayamayacağım hususi münasebetler de var; ilk önce bizim Demokritos'un şahsiyetini, hayatının bir özeti ile kısaca ortaya koyarak başlayacağım.

Hippokrates ve Laertius'un[21] anlattığına göre, Demokritos, doğası son derece melankolik, son günlerinde eşten dosttan kendini soyutlamış, kendini yalnızlığa vermiş, yaşlı, kara kuru bir adamdı. Zamanının en ünlü filozoflarından olup, Sokrates'in de çağdaşıdır; çalışmalarına bağlı, özel hayatına sadık biriydi. *Diacosmus* ve diğer eserlerini göz önüne alırsak, muhteşem kitapların yazarı, müthiş

[18] Burton'ın kullandığı beyit, İ.S. 1. ve 2. yüzyıllarda yaşamış olan hiciv ustası Romalı yazar Juvenal'den alınmıştır.

[19] Mercurius Gallobelgicus ve Mercurius Britannicus, 17. yüzyılda İngiltere'de yayımlanmaya başlayan gazete-kitaplardır. Her ikisi de adını gazetelerde haber taşıyan araçlar oldukları için Roma mitolojisindeki haberci tanrı Merkür'den alır (Yunan mitolojisinde Hermes).

[20] Robert Burton kendisine Hıristiyan Demokritos adını takıyor (Democritus Christianus).

[21] Hippokrates, Demokritos'un çağdaşı olup, her ikisi de büyük Perikles'in imparatorluğu döneminde yaşamıştır. Hippokrates'e "modern tıbbın babası" denirken, Demokritos'a "modern bilimin babası" denir. Laertios Diogenes ise hakkında çok şey bilinmemekle birlikte, M.S. 3. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen ve filozofların yaşamlarını kaleme almasıyla bilinen Yunan felsefe tarihçisidir.

bir ilahiyatçı (o zamanın ilahları neler ise), deneyimli bir hekim, politikacı ve kusursuz bir matematikçiydi. Columella'nın[22] dediğine göre, Demokritos tarım ve hayvancılık ile ilgili çalışmalara pek meraklıymış; ben de çoğu kez bu konularla ilgili yazanların eserlerinde Demokritos'un adının geçtiğini gördüm. Bütün hayvanların, bitkilerin, balıkların ve kuşların doğalarını ve farklılıklarını iyi bilirmiş; hatta bazılarının dediklerine göre ötüşlerinin ve seslerinin ne demek olduğunu bile anlarmış. Diğer bir deyişle, tam anlamıyla bir çelebiymiş –büyük bir bilgin ve müthiş bir öğrenci. Daha iyi düşünebilsin, kimse tarafından rahatsız edilmesin diye son yıllarında kendini kör ettiğini de bazı kaynaklarda okumuştum. Kendi iradesiyle kör olmasına rağmen, tüm Yunanistan'ı görmüş ve her konuda da eser üretmiştir. *Nihil in toto opificio naturæ, de quo non scripsit.*[23] İnce zekâ ve derin düşünce adamıydı. Gençliğinde, bilginlere danışmak için Atina ve Mısır'a seyahat etmiş, "bazılarını sevmiş, bazılarını ise hor görmüştü." Göçerkonar bir hayattan sonra, Trakya'da Abdera kasabasına[24] yerleşmiş ve orada kasaba ahalisinin arşivcisi, kanun adamı ve kâtibi olmuştu. Şehrin dışında bahçeli bir evde oturup,

[22] Columella (M.S. 4-70) ziraat, tarım, hayvancılık ve çiftçilik üzerine yazılarıyla bilinen Cadiz (İspanya) doğumlu, Romalı yazar.

[23] (Lat.) Doğanın tüm aralığında onun hakkında yazmadığı hiçbir şey yoktu.

[24] Şimdiki Yunanistan sınırları arasında kalan Batı Trakya'nın İskeçe bölgesindeki Ege Denizi'ne kıyısı olan Antik Yunan şehri. Demokritos'un doğduğu ve öldüğü şehirdir. Nasıl bizde Laz fıkraları varsa, komşuda da Abdera fıkraları ve hikâyeleri vardır. Sakinlerinin aklının farklı işlediği anlatılır.

tüm zamanını çalışmaları, araştırmaları ve özel hayatı arasında bölmüştü; "ara sıra limana yürür, orada gördüğü gülünç şeylere kahkahalarla gülermiş." İşte, size Demokritos![25]

Peki, bu arada, Demokritos hakkında bütün bu anlattıklarımın benimle alakası nedir? Ne diye onun özelliklerini kendi üzerime alırım? Doğrusunu söylemem gerekirse, onunla aşık atmaya kalkışmam büyük bir küstahlık ve kendini beğenmişlik. Onunla aramda herhangi bir benzerlik kurmak haddime değil; *antistat mihi millibus trecentis.*[26] *Parvus sum, nullus sum, altum nec spiro, nec spero.*[27] Ama kendimle ilgili şu kadarını da söyleyeyim, ümit ediyorum ki gösteriş ya da kendini beğenmiş biri olduğumu düşünmezseniz, üniversitede *mihi et musis*,[28] son derece sessiz sakin, tek başına, müstakil bir hayat sürdüm; tıpkı Atina'da yaşayan Xenokrates gibi bilgeliğe ermiş, uzun, *ad senectam fere*,[29] çalışmalarımın büyük bölümünü de kaleme almış olduğum bir hayat. Avrupa'daki en fazla gelişmekte olan, çok saygıdeğer bir üniversitede[30] eğitim gördüm; Jovius'un[31] yaptığı gibi övünebilirim –*in ea luce domicilii*

[25] Demokritos, felsefe tarihinde "gülen filozof" diye bilinir.

[26] (Lat.) Kendisi benden kat be kat üstün.

[27] (Lat.) Ben önemli biri değilim, küçük hırsları ve geleceği olan bir hiç kimseyim.

[28] (Lat.) Kendi çapımda ve çalışmalarım içinde.

[29] (Lat.) Neredeyse yaşlılığa erişmiş.

[30] Burton, Oxford Üniversitesi'nde öğrenciydi.

[31] Aslen adı Paolo Giovio olan İtalyan hekim, tarihçi ve papaz (1483-1552). Kendi hayatını *Vitae* (Yaşamım) adlı kitapta kaleme almıştır.

Vacicani, totius orbis celeberrimi, per 37 annos multa opportunaque didici.[32] Ben de, aynı onun gibi, kütüphanede otuz küsur yıldır çalışmalarımı sürdürüp, bir âlim hayatı sürüyorum. Bu demek oluyor ki, ya bu bilgili ve asil toplum tarafından faydasız ve değersiz bir asalak olarak görüleceğim ya da böylesine saltanatlı ve heybetli bir kurum benim her yazdığıma rezil diyecek. Her iki türlü de nefret edileceğim kesin. Kesin yaptığım bir şey ise, böyle ilahi bir mesleğim olunca, bir kasırga gibi her şeyi süpüren aklım, koşar adım giden zekâm hep göçebe, hep değişkendir: En büyük arzum her şeyi az buçuk bilmektir (öyle üstünkörü bilgiye sahip olamam), *aliquis in omnibüs, nullus in singulis.*[33] Platon[34] salık vermiş bunu, Lipsius[35] da eklemiş: "tüm meraklı akıllarda yer etmesi gerekir; çoğunluğun yaptığı gibi, sadece bir bilimin kölesi olmayın, sadece tek bir konu üzerine düşünmeyin. Her telden çalın, *centum puer artium*,[36] her işe burnunu sokmalı, her çorbada tuzu bulunmalı." Montaigne gibi, Aristoteles ve Adrian Turnebus da bunu iyi başarmışlar.[37] Bu serseri tabiatım

[32] Paolo Giovio'nun özyaşamöyküsünden bir cümle: "Otuz yedi yıl boyunca, Vatikan'ın en saygıdeğer kütüphanesinde çalışma şerefine nail oldum."

[33] (Lat.) Elinden her iş gelen ama hiçbir işte uzman olmayan.

[34] Platon, Batı felsefe tarihinin kurucusu ve geliştiricisi olan, ünlü Antik Yunan filozofudur.

[35] Justus Lipsius (1547-1606) dönemin bilinen filolog ve hümanistlerindendir. Stoacılık ve Hıristiyanlığı harmanlayan düşünceleri vardır. Jena, Leiden ve Leuven üniversitelerinde eğitim vermiştir.

[36] Latince "On parmağında on marifet" anlamına gelen bir söz.

[37] Montaigne (1533-1592) Fransız Rönesansı'nın en ünlü düşünürü ve deneme yazarı, Aristoteles (M.Ö. 384-322) ünlü Antik Yunan filozofu, Adrian Turnebus (1512-1565) Antik Yunan felsefesi üzerinde çalışmalar vermiş Fransız düşünürdür.

nedeniyle, avını bırakıp ağaçtaki kuşlara havlayan bir köpek gibi, bana gerekli olanları bırakıp her türlü bilginin peşine düştüm. Gesner'in[38] de alçakgönüllülükle yaptığı gibi, *qui ubique est nusquam est.*[39] Çok kitap okudum ama belli bir amaçla değil; iyi bir yöntemim yoktu. Estetik, sistem, bellek ve yargı kaygısı gütmeden kütüphanemizdeki çeşitli yazarları kafa karışıklığı ile hatmettim. Seyahatlerim genelde harita ya da düşüncelerimin başıboş bir halde dolandığı kartlar[40] üzerinde gerçekleşti; en fazla da kozmografi[41] çalışmalarından hoşnut kaldım. Satürn benim doğumumda hâkim olan gezegenimdir; doğum zamanımda gökte zirvededir. Mars gezegeni de davranışların başlıca göstergesidir; yükselen burcumla kısmi bir kavuşum halindedir.[42] Her iki gezegen de yörüngelerinde şanslı konumdadır; bundan dolayı ben ne zenginim ne de yoksulum: *Nihil est, nihil deest*,[43] azla yetinirim, fazla da bir şey istemem; tüm zenginliğim Minerva'nın kulesindedir.[44] Daha büyük bir terfi alamayacağım için, kimseye borcum

[38] Conrad Gesner (1516-1565). İsviçreli doğabilimci, hekim ve modern bibliyografyanın kurucusu.

[39] (Lat.) Her yerde olmak, hiçbir yerde olmamaktır.

[40] Tarot kartları.

[41] Kozmografi, kökeni on dördüncü yüzyıla dayanan, astronomi ve coğrafyaya değinmeden dünyanın ve evrenin işleyişini açıklamaya çalışan bilim dalıdır.

[42] Burton'ın burcu büyük ihtimalle oğlak ya da kova; yükseleni de koç olmalıdır. Yönetici gezegeni Satürn olan Burton'ın karamsar ve depresyona yatkın bir kişiliği, yani "melankolik" yapısı olduğunu düşünebiliriz.

[43] (Lat.) Hiçbir şeyim yok, hiçbir şey de istemem.

[44] "Minerva'nın Kulesi" diyerek kendi kütüphanesinden bahsediyor.

da yok; asil ve cömert hamilerim[45] sağ olsun, geçinecek kadar gelirim de var. Her ne kadar hâlâ bir üniversite öğrencisi gibi yaşasam da, tıpkı bahçesindeki Demokritos gibi, dünyanın tüm kargaşasından ve belalarından uzak bir manastır hayatı *(ipse mihi theatrum)*[46] sürsem de, *Et tanquam in specula positus*,[47] onun dediği gibi,[48] sizin hepinizin yukarınızda bir yerlerde, tıpkı *Stoicus sapiens, omnia sæcula, præterita presentiaque videns, uno velut intuit*,[49] dışarıda neler olup bittiğini, diğerlerinin mahkemede ve memlekette nasıl koşuşturduğunu, üst üste bindiklerini, kıyameti kopardıklarını ve el etek öptüklerini duyuyor ve görüyorum; tüm bu davaların kavgasından çok uzağım, *aulæ vanitatem, fori ambitionem, ridere mecum soleo*:[50] Hepsine gülerim. İşimde terslik çıkar, gemilerim açık denizde kaybolur, ürünlerim ve hayvanlarım telef olur, ticaretim bozulur diye de korkmam; iyi kötü bakmam gereken ne bir karım ne de çocuklarım var. Sanki bir avam tiyatrosunun farklı sahneleri bana sunulurmuş gibi, başka insanların talihlerini ve maceralarını, onların nasıl davrandığını izleyen basit bir seyirciyim. Her gün yeni

[45] Bu hamilerden biri (ve belki de en önemlisi) kitabın başındaki ithaf bölümünde adı geçen Baron Berkeley'dir. (bkz. Dipnot #1)

[46] (Lat.) Kendi kendimin tiyatrosuyum/ eğlencesiyim.

[47] (Lat.) Bir ayna içinde yerleşmiş gibi.

[48] Daniel Heinsius (1580-1655) Flaman Rönesansı'nın en önemli isimlerindendir. Leyden Üniversitesi'nde uzun yıllar klasikler hocalığı yapan Heinsius, hitaplarıyla ünlüdür.

[49] (Lat.) Stoacı bilgeler gibi, bir bakışla geçmiş çağları ve şimdiki zamanı gözlemleyen.

[50] (Lat.) Saraydakilerin gafletine, kamusal yaşamın entrikalarına için için gülerim.

haberler ve alışılagelmiş söylentileri duyarım; savaş, hastalık, yangın, sel, soygun, cinayet, katliam, göktaşı, kuyrukluyıldız, gökkuşağı, mucizeler, hayaletler ve Fransa, Almanya, Türkiye, İran, Polonya'da işgal edilen kasabalar, kuşatılan şehirlerin haberlerini alırım. Aynı şekilde günlük içtima ve hazırlık haberleriyle, içinde yaşadığımız fırtınalı zamanın yarattığı savaşları, katledilen birçok askeri, düelloları, gemi enkazlarını, korsanları ve deniz savaşlarını, barışı, ittifakları, savaş hilelerini ve yeni tehlikeleri duyarım. Yeminlerin, dileklerin, davranışların, hükümlerin, dilekçelerin, davaların, savunmaların, kanunların, bildirilerin, şikayetlerin, haksızlıkların oluşturduğu engine bir kafa karışıklığı her gün kulağımıza çalınır. Her geçen gün yeni kitaplar, kitapçıklar, bulvar gazeteleri, hizipleşme, sapkınlıklar, felsefi ve dinsel tartışmalar... vb. çıkar. Bu aralar düğün, maskeli balo, eğlence, yıldönümü, elçilik, turnuva, zafer, cümbüş, spor ve tiyatro oyunlarının; sonra sanki sahne değişir ve vatan hainliğinin, hilekârlığın, hırsızlığın, bin bir kötülüğün, cenazenin, gömme törenlerinin, prenslerin ölümünün, yeni keşiflerin, seferlerin, bir an gülünç bir an ise acıklı olayların haberleri gelir. Bugün yeni unvanların yaratıldığını, yarın bu unvanları taşıyan büyük adamların yok edildiğini; sonra yeni payelerin bahşedildiğini duyarız. Biri salıverilir, diğeri tutuklanır. Biri satın alınır, diğeri koparılır. Birinin işleri iyi giderken, komşusu iflas eder. Şimdi bolluk bereket iken, sonra açlık ve kuraklık olur. Biri koşarken diğeri tepişir, kavga eder, güler, ağlar... vb. İşte böyle her gün, dünyanın sefaleti ve yiğitliği içinde hususi

ve umumi haberleri duyarım; eğlence, kibir, tereddütler ve tasalar, budalalık ve hıyanet, kurnazlık, hilekârlık, açık yüreklilik ve doğruluk hep bir araya gelmiş ve kendilerini insanoğluna sunuyorlar. Ben hep yaptığım ve bundan sonra da yapacağım gibi *privus privatus*[51] yaşıyorum. Halen *statu quo prius*[52] devam ediyorum, tek başına bir hayata alıştım, kendi evcil huzursuzluklarımı yaşıyorum. Bunun haricinde bazen, *ne quid mentiar*,[53] tıpkı Diyojen'in şehre inmesi ya da Demokritos'un limana inip insanların giydiklerine bakması gibi, ben de boş zamanlarımda ara sıra dışarı çıkıp yürüyüş yapar, dünyaya şöyle bir bakarım. Elimde olmadan biraz da gözlem yaparım, *non tam sagax observator, ac simplex recitator*;[54] ne kızmak ne de alay etmek için –hepsinden biraz olsun diye:

"Bilem saepe, jocum vestri movere tumultus."[55]

Siz zavallı taklitçiler, sizin düşkünlükleriniz
Sıklıkla benim neşemin ve kinimin nesnesidir.

(...)

[51] (Lat.) Mutlak bir mahremiyette.
[52] (Lat.) Önceki gibi.
[53] (Lat.) Yalan değil.
[54] (Lat.) Keskin bir gözlemci gibi değil, bir okuyucu gibi.
[55] (Lat.) Karışarak kaçırıyorsunuz huzurumu, çoğun neşemi. Ünlü Romalı şair Horatius'tan bir alıntı.

Eğer herhangi biri neden bu konuyla ilgili yazdığımı, neden bu konuyu ele aldığımı soracak olursa, birden fazla sebep gösterebilirim: Ben melankoliyi yazarak, melankoliden uzak duruyorum. Aylaklıktan başka melankoliye yol açan olan daha önemli bir neden yoktur; Râzi'nin[56] dediği gibi, "meşguliyetten daha iyi bir tedavi yoktur:" Buna rağmen, *stultus labor est ineptiarum*,[57] eften püften şeylerle uğraşmak hiçbir amaca hizmet etmez; gerçi yüce Seneca'ya[58] kulak verirsek de, *aliud agere quam nihil*,[59] bir şey yapmak hiçbir şey yapmamaktan iyidir. Böylece kalemi elime aldım ve bir gayret içinde kendimi bu meşguliyete adadım, *otiosaque diligentia ut vitarem torporem feriandi*,[60] Macrobius[61] gibi, *atque otium in utile verterem negotium*.[62]

Simul et jucunda est idonea dicere vitae,
Lectorem delectando simul atque monendo.[63]

[56] Râzi, (865-925) Farsî kimyacı, hekim ve filozof.

[57] Martialis'in (Dipnot 17) bir sözüdür: (Lat.) Saçma işlere harcanılan emek aptalcadır.

[58] Seneca (M.Ö. 4-M.S. 65) Cordoba doğumlu Romalı filozof, devlet adamı ve şair. Stoacı felsefenin takipçisi olan Seneca, bir zamanlar öğretmeni olduğu Roma imparatoru Neron'a suikast düzenleyenler arasında olduğu iddia edilerek, haksız yere cezaya çarptırıldı. Neron'un kendisini öldürmesi emrini verdiği Seneca damarlarını keserek intihar etti.

[59] Seneca'nın bir sözü. (Lat.) Hiçbir şey yerine bir şey yapın.

[60] (Lat.) Katletme sersemliğinden kaçabilmem için boş vakit uğraşı.

[61] Macrobius, Ambrosius Theodosius. (M.S. 395-423). En önemli eseri *Saturnalia*'da birçok yazın türünü harmanlamasıyla bilinen Roma döneminin en iyi dilbilgisi uzmanlarındandır.

[62] (Lat.) Boş vaktimi yararlı işle doldurmam için.

[63] Horatius'un *Ars Poetica* (Şiir Sanatı) adlı eserinden. (Lat.) Hem hayatta keyifli ve hakiki ne varsa açıklamak /Hem de okuyucuyu eğlendirmek ve ona öğretmek için.

Bu nedenle, Lukianos'un[64] dediği üzere, "dinleyenim olmadığından ağaçlara söyler, sütunlara açıklar gibi" yazıyorum: Aegina'lı Paulus'un[65] ustalıkla itiraf ettiği gibi, "bilinmeyeni ya da yazılmayanı yazmak için değil, kendimi eğitmek için." Tabii, bence bu sözü bazıları düstur edinse, vücutları için iyi, ruhları için daha da iyi olacaktır. Bir de bazılarının yaptığı gibi şan şöhret edinmek için – "kendimi göstereyim" demek için *(Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter)*[66] kalem oynatırlar. Ben Thukydides'in[67] düşüncesindeyim; "bir şeyi bilmek ve onu dile getirmemek, o şeyi bilmemekle aynıdır." Ben bu görevi ilk üstlendiğimde, *et quod ait ille, impellente genio negotium suscepi*[68] şunu hedefledim: *vel ut lenirem animum scribendo*,[69] yazı yazarak kafamı boşaltmak; çünkü bende de *gravidum cor, foetum caput*,[70] kafamın içinde kurtulmaya can attığım bir çıban var ki ben bunu en iyi yazarak atabileceğimi düşünüyorum. Ayrıca *ubi dolor, ibi digitus*,[71] parmağımı yaranın üstüne basmaktan kendimi alıkoyamayacağım. Az gücenmedim bu hastalığa –yoksa Sahibem Melan-

[64] Lukianos (Latincesi, Lucianus, M.S. 125-180) bugünkü Adıyaman sınırları içindeki Samsat'ta doğmuş olan Roma dönemi hiciv yazarı.

[65] Aegina'lı Paulus (M.S. 625-690) Rumeyl (Bizans Rumu) hekimdir. En bilinen eseri *Yedi Kitapta Tıp Ansiklopedisi*'dir.

[66] Persius'un bir sözü. (Lat.) Bir diğeri senin bildiğini bilmedikçe, bilginin bir faydası yoktur.

[67] Thukydides, M.Ö. 460-395 arasında yaşamış Atinalı asker ve siyasetçi.

[68] (Lat.) Ve onun da dediği gibi, içimden gelen bir güdü ile bu görevi aldım üstüme. Burton'ın "o" dediği kişi Paolo Giovio'dur (Bknz. Dipnot 31 ve 32).

[69] Erasmus'tan bir alıntı. (Lat.) Yazarak ruhu yatıştırmak.

[70] Latince "başında duman olmak" anlamına gelen bir deyiş.

[71] Latince "Neresi acıyorsa oraya parmak basmak" anlamına gelen deyiş.

koli'ye mi desem, benim Aegeria'ma,[72] benim *malus genius*'uma?–[73] ve bu nedenle de, tıpkı akrep tarafından sokulmuş biri gibi, *clavum clavo*,[74] bir acıyı başka bir acıyla dindireceğim; aylaklığı aylaklıkla gidereceğim, *ut ex vipera Theracium*,[75] hastalığımın başlıca nedeninden bir panzehir yapacağım. Bu nedenle kütüphanelerde rast geldiğim ya da samimi dostlarımın ödünç verdiği kitaplardaki hekimlere sırtımı dayadım ve bu işi göğüsledim. Neden böyle yapmayayım ki? Cardano da *De Consolatione* adlı kitabını oğlunu kaybettikten sonra kaleme aldı;[76] Tully[77] de, eğer imzasını doğru attıysa, aynı şekilde kızının ölümünden sonra aynı konuda yazdı. Bana gelince, Sallustius'un kitabında Marius'un dediği gibi, "diğerlerinin okuduklarını ya da dinlediklerini, ben hissettim ve bizzat yaşadım. Onlar bilgiyi okuyarak elde eder, ben ise melankoliye teslim olarak.[78] Tecrübeye güven, Robert! Deneyimlerimden

[72] Aegeria, Roma mitolojisinde yaşam veren tanrıçadır. Burton hissettiği melankolik duyguların kendisine ilham verdiğinden bahsediyor olabilir.

[73] (Lat.) Şeytani deha.

[74] Latince "Çivi çiviyi söker" anlamına gelen bir deyim.

[75] Latince "Engerek yılanının zehrinden panzehir yaparak" anlamına gelmektedir.

[76] Cardano, Girolamo (1501-1576). İtalyan hekim, düşünür, matematikçi ve astrologdur. Olasılık kavramını ortaya atanlardan olan Cardano 1545'te matematik alanındaki en önemli Latince metinlerden olan *Ars Magna*'yı yazdı. Burton'ın bahsettiği *De Consolatione* adlı eserini, oğlu 1542'de karısını zehirlediği için idam edildikten sonra yazdı.

[77] Tully ya da daha bilinen adıyla Cicero (M.Ö. 106-43), Romalı devlet adamı, yazar ve hatiptir. Latin edebiyatının altın çağında eserler vermiştir. Burton'ın yazdığı üzere, en sevdiği kızı Tullia M.Ö. 45'te ölünce Cicero çok derin bir üzüntü ve şok yaşamıştı.

[78] Sallustius M.Ö. 86-35 yıllarında yaşamış Romalı tarihçidir. Burton'ın

yola çıkarak şunu söyleyebilirim: şairin de dediği gibi, *Haud ignara mali miseris succurrere disco*,[79] acı verici deneyimlerimin bana öğrettiğini ben de diğerlerine yardım etmek için kullanacağım. Tıpkı eski zamanda cüzzam hastası yaşlı kadının tüm mirasını kullanarak cüzzamlılar için hastane yaptırması gibi, ben de tüm hazinem olan zamanımı ve bilgi birikimimi çoğunluğun iyiliği için kullanacağım.

Biliyorum ki, bu eserde kendimi çok açık bir şekilde ortaya koydum; içimi dışıma çıkardım. Sansürleneceğim kesin, bundan şüphem yok, çünkü Erasmus'un da dediği gibi, *nihil morosius hominum judiciis*,[80] insanların yargıları kadar aksi bir şey yoktur. Neyse ki, insanların tenkitleri de aynı damak zevkleri gibi çeşit çeşit.

Tres mihi convivae prope dissentere videntur,
Poscentes vario multum diversa palato, &c.[81]

Üç misafirim var sofrada,
Hepsi de farklı yiyeceklerle
Kendi damak zevkini tatmin etmeye çalışır.

---

alıntıladığı sözler, Sallustius'un en önemli eserlerinden olan ve Roma İmparatorluğu ile Kuzey Afrika arasında geçen Jugurthine Savaşı'nı anlattığı kitabındaki Romalı konsül Marius'a aittir.

[79] Romalı şair Vergilius'un sözüdür: (Lat.) Talihsizliklere alışkın olan ben, sefillere yardım ederek öğrendim.

[80] Ünlü hümanist Erasmus'un sözüdür: (Lat.) Bir kişinin diğer kişiyi yargılaması kadar haşin bir şey yoktur.

[81] Horatius'tan alıntı.

Yazılarımız tıpkı yiyecekler gibi pek çok; okuyucularımız misafirler kadar fazla ve kitaplarımız da güzel şeyler gibi –biri kabul ederken diğeri reddeder; böylece insanların zevklerinin bir yönelimi olduğunu düşünürüz.

***

Eğer Demokritos yaşasaydı da çağımızın batıl inançlarını, din çılgınlığını, bu kadar çok Hıristiyan olup da gerçekten İsa'nın öğretilerini takip edenlerin azlığını görseydi; din ve bilimin bu kadar mevzubahis olup da, vicdandan hiç bahsedilmemesini; bu kadar çok bilgi ve o kadar da din adamı olmasını ama uygulamanın olmamasını; bu kadar çok tarikatın olmasını ama bu tarikatların saçma ve gülünç geleneklerinin ve törenlerinin olduğunu görseydi ne derdi? Son derece koyu inançlı hacılarımızla tanışıp onlarla çıplak ayak Kudüs'e, Roma'ya, Aziz Thomas'ın[82] mabedine gitseydi, oralarda kurtçukların yediği sahte kutsal emanetleri görseydi, ne derdi? Ayine katılıp haçların, azizlerin ve din adamlarının resimlerinin, eşyalarının, kıyafetlerinin öpülüp onlardan medet

[82] Kudüs, Roma ve İngiltere'de Canterbury'de bulunan Aziz Thomas mabetleri Hıristiyanlar için hac yerleridir. Aziz Thomas, 1120-1170 yılları arasında yaşamış olan Canterbury Başpiskoposu'dur; II. Henry ile arası bozulunca kral tarafından gönderilen şövalyeler tarafından öldürülmüştür. Geoffrey Chaucer'ın ünlü *Canterbury Hikâyeleri*, Aziz Thomas'ın mabedine giden hacıların yolda anlattığı öykülerden oluşmaktadır.

umulduğunu görseydi, ne derdi? Peki ya, affedilme belgelerini, cennet biletlerini, oruç tutulmasını, haç çıkarmaları, şölenleri, çanların çalışını, tespih çekişleri, anlaşılmaz duaları ve bu dualarla eğilip yüz sürmeleri görseydi, cahil cühelanın sevdiği bu törenlere ne derdi acaba? Yaşlı kadının Latince dua okuduğunu duysaydı, kutsal su serptiğini görseydi, tören alayının ardına takılmasını izleseydi, ne derdi?

"—*incedunt monachorum agmina mille;*

Quid memorem vexilla, cruces, idolaque culta?"[83]

Onların dua kitaplarını, fetvalarını, okunmuş üflenmiş fasulyelerini, şeytan çıkarma ayinlerini, azizlerin ikonalarını, sahte haçları, söylenceleri ve kutsal olduğu söylenen incik boncuklarını ne yapardı? *Altın Efsaneleri*, Türklerin *Kuran*'ını ya da Yahudilerin *Talmud*'unu ve *Hahamlar'ın Tefsirleri*'ni okusaydı,[84] ne düşünürdü? Bir Cizvit'in yaşamını etraflıca

[83] Burton'ın alıntı yaptığı dizeler, Alman Rönesansı'nın en önemli hümanistlerinden olan Protestan teolog Thomas Naogeorg'un (1508-1563) *Regnum Papistium* (Katoliklerin Krallığı) adlı eserindendir. "Binlerce keşiş topluluğu alay halinde gidiyor,/ Ne demeye sancaktan, haçlardan ve putlardan bahsedeyim ki?"

[84] *Altın Efsaneler* (Golden Legend), Giacomo da Varazze (1230-1298) adlı İtalyan din adamı tarafından yazılan ve Ortaçağ boyunca Batı dünyasında en çok okunan ve satılan kitaplardan biridir. Kitap bir hagiografidir (azizlerin hayatının anlatıldığı öyküler). Kitap, Rönesans döneminde başta Erasmus gibi hümanistler tarafından eleştirilmiştir. *Talmud*, Yahudi medeni kanunudur. *Hahamların Tefsirleri* ise, Yahudi ceza kanununun (Mişna) "tamamlayıcı açıklamalar" bölümüdür.

inceleseydi, o ikiyüzlünün kendini yoksul gösterip, bir kraldan daha çok mal mülk, sonsuz kazanç ve hazine sahibi olduğunu başkalarına oruç tutmayı öğütleyen gözü doymaz biri olduğunu görebilirdi. Sen kalk bakir olmaya yemin et, kutsallıktan bahset ama aslında kart zamparanın, pezevengin, azgın tekenin önde gideni ol.

Ya da koyun gibi din aşkına ya da tanrı korkusuna bu adamların peşinden giden halkı görseydi ne derdi? Hiçbir şeyi sorgulamadan, *quo se cunque rapit tempestos*,[85] ardına takılan ve ömürlerini geçirdikleri o törenlere dahi sahip olamadan ölümlerine giden halka ne demeli? Diğerleri de iki yüzlülükten ibadethaneyi doldururlar, göğüslerine vurup "Ah!" ederler, gözlerini göğe kaldırarak sahte bir coşkuyla ıslah edilmiş numarası çekerler. Hepsi de açıkça çalar, çırpar, gasp ve şeytanlık eder.

***

Abderalılar, bir an neşeli bir an üzgün hissettiği için Demokritos'a deli diye ad takmışlar. Hippokrates'in dediğine göre, hemşerileri Demokritos'u deli zannediyorlardı, çünkü Demokritos hep gülüyordu ve bu yüzden de Hippokrates Rodos'taki arkadaşlarına "çok fazla gülmemeyi ya da üzülmemeyi" salık

[85] Horatius'tan alıntı. (Lat.) Rüzgâr beni nereye sürüklerse.

verir.[86] Eğer bu Abderalılar bizim bu çağda bu kadar fazla alay ettiğimizi ve sırıttığımızı görselerdi, kesinlikle aklımızı kaybettiğimizi düşünürlerdi.

Aristoteles, etik üzerine yazdığı eserinde bilgeliğin ve mutluluğun birbiriyle karşıt kavramlar olduğunu belirtir. Bu aynı zamanda Tully'nin de paradoks dediği şeydi ("Bilge insanlar özgürdür, budalalar köledir"); özgürlük, kendi kurallarına göre insanın kendi iradesi sınırlarında yaşamaktır: peki ama kim bu tür bir özgürlüğe sahip? Kim özgür?

-- *"sapiens sibique imperiosus,*
Quem neque pauperis, neque vincula terrent,
Responsare cupidinibus, contemnere honores
Fortis, et in seipso totus teres atque rotandus."[87]

"Her kim iradesini kontrol edebiliyorsa, özgürdür,
Cesurdur ve kendine sadıktır;
Her kim ise o kişi, ne yoksulluk ne ölüm
Ne de kelepçe korkutur onu,
Kendi arzularının bekçisidir, rütbeyi hor görür,
Doğrudur ve dürüsttür."

[86] Burton'ın burada alıntıladığı olay şudur: Demokritos'un memleketi Abdera'da yaşayanlar, Demokritos sürekli güldüğü için onu deli zannederler ve aynı dönemde yaşayan ünlü hekim Hippokrates'ten gelip Demokritos'u iyileştirmesini isterler. Hippokrates Abdera'ya gelir, Demokritos ile tanışır ve muhabbet eder. Günün sonunda Hippokrates, insanların yaptığı saçma işlere gülen Demokritos'u tanıdığı insanların en bilgesi olduğunu söyler. (Rosenmeyer, Patricia A. *Ancient Epistolary Fictions: The Letter in Greek Literature.* 2001. Cambridge University Press. sayfa: 219.)

[87] Horatius'un *Hicivler* yapıtından alıntı.

Peki böyle bir insanı nerede bulabiliriz? Eğer böyle biri yoksa, o zaman aslen hepimiz köleyiz; bilinçsiz ve en kötüsünden hem de. Ama hiçbir insan bu hayatta kesinkes mutlu olamaz, o halde hiç kimse bilge değildir. Bir kalabalıkta bir erdeme karşılık on günah vardır. Bir ihtimal, birini bilge addedip diğerlerine ayrıcalık bahşedebiliriz ve iyi bir insan nasıl olunur tanımlayabiliriz. Peki böyle bir insanı nerede bulacağız?

"Vir bonus et sapiens, qualem vix repperit unum
Millibus e multis hominum consultus Apollo."[88]

"Apollon, bilge kişiyi, iyi insanı
Milyonlar arasında aramış,
Bir tane bile bulamamış."

"İnsan başlı başına bir mucizedir," der Trismegistus[89] fakat şöyle devam eder, "ama bilge insan bir kerametdir."

***

Haddimi aştım. Kafa, göz yara yara konuştum; kendi budalalığımı teşrih ettim. Şimdi düşünüyorum da sanki bir rüyadan uyanmış gibiyim; bir de-

[88] Bugünkü Bordeaux sınırlarında doğan Romalı şair ve retorik hocası Ausonius'a (310-395) ait Latince şiirden bir alıntıdır.

[89] Tam adı Hermes Trismegistus olan ve hermetizmin (astroloji, simya ve tıbbi bilgilerden oluşan ezoterik öğreti sistemi) kurucusu varsayılan bilgedir. Bazı kaynaklar bu adın bir Eski Mısır-Eski Yunan rahip sınıfına da verildiğini ve tek bir kişiye ait olmadığını savunur.

lilik nöbeti geçirdim, hayali bir nöbet ve bir sürü şey zırvaladım. Bir çoğu iyi olan kişileri aşağıladım, bazılarına hakaret ettim, diğerlerini gücendirdim ve kendime haksızlık ettim: Şimdi ise kendime geldim ve yaptığım yanlışın farkına varınca, Orlando[90] gibi "Beni yok et!" diyerek geç kalmış bir özür diliyorum. Bunun telafisini kitabın sonraki bölümlerinde yapacağım; size daha ciddi bir yazı kaleme alacağımın sözünü veriyorum.

Eğer zayıflık, budalalık, tutku, huzursuzluk ve cehalet sonucu yanlış bir şey söylediysem affedin ve unutun. Tacitus'un[91] zamanında söylediği şeye hep inanmışımdır; *Asperæ facetiæ ubi nimis ex vero traxere, acrem sui memoriam relinquunt*, gerçeklere dayanan ağır bir şaka geride keskin bir acı bırakır. Saygıdeğer beyefendinin[92] de gözlemlediği gibi, "Onlar hiciv ustasının zekâsından korkarlar, hiciv ustası da onların hafızasından." En kötüsünü düşünmek lazım; her ne kadar şimdiye kadar kimseyi gücendirmediğimi umut etsem de, Medea'nın[93] sözleriyle af dileyeceğim:

[90] İlk olarak 1516'da basılan Ludovico Ariosto'ya ait *Orlando Furiosa* (Öfkeli Orlando) adlı epik şiirin baş kahramanıdır.

[91] Tacitus, 56-117 yılları arasında yaşamış Romalı tarihçi ve senatördür.

[92] Burton'ın bahsettiği "saygıdeğer beyefendi" bilimde deney ve tümevarım yöntemlerini savunan, skolastik düşünce karşıtı ünlü İngiliz filozof ve bilim adamı Francis Bacon'dır (1561-1606).

[93] Antik Yunan edebiyatının en önemli trajedi yazarlarından Euripides'in M.Ö. 431'de yazdığı *Medea* adlı oyununda kocasından intikam almak için çocuklarını öldüren başkahramandır.

" – Illud jam voce extrema peto,
Ne si qua noster dubius effudit dolor,
Maneant in animo verba, sed melior tibi
Memoria nostri subeat, hac irae data
Obliterentur ---"

"...ve son sözlerimde şunu arzularım,
Hiddetle söylediğim ne varsa,
Unutulur umarım, ve daha güçlü bir bellek
Bulunur bizden sonra."

Ben şahsım adına, Scaliger'in[94] Cardano'ya dediği gibi, söylediklerimi kimsenin üstüne almamasını rica ediyorum. Onun sözleriyle de konuşmamı noktalayacağım: *Si me cognitum haberes, non solum donares nobis has facetias nostras, sed etiam indignum duceres, tam humanum animum, lene ingenium, vel minimam suspicionem deprecari oportere.* Eğer benim alçakgönüllülüğümü ve samimiyetimi biliyorsanız, buradaki yanlışları ya da yanlış anladığınız şeyleri de bağışlar ve kusuruma bakmazsınız. Bu somurtkan ruh halimi teşrih ettikten sonra, olur da yeniyetme bir çırak gibi keskin bıçağı elimden kaydırıp derin bir yara açarsam derinizde ve farkında olmadan acıtırsam sizi, bu kaba elimi ve acemi bıçağımı mazur görün. Bazen hoşgörülü olmak, alt perdeden ses vermek ve öfkemi boşaltamamak bana çok zor

[94] Tam adı Joseph Justus Scaliger (1540-1609) olan Fransız ilahiyatçı ve tarihçi. En önemli katkısı, Roma ve Antik Yunan tarihlerinin yanı sıra Yahudi, Babil, İran ve Mısır medeniyetlerinin tarihlerini de kaleme almasıdır.

geliyor. *Difficile est Satyram non scriber*;[95] çünkü yoldan çıkarılacak bir sürü hedef, saldırılacak birçok manevi huzursuzluk var ve bazen en iyiler bile hata yapar. *Aliquando bonus dormitat Homerus.*[96] Durum böyle olunca insan haddini aşabiliyor –*opere in longo fas est obrepere somnum.*[97] Eğer gene kalkıp beni suçlarlarsa, son çare olarak, her söylediğimi inkâr edeceğim. Ancak, asil okuyucum, sizin iyi yürekli olduğunuzu ve beni kibarca onayladığınızı zannetmekteyim; o zaman bu umut ve güvenin verdiği teminat ile başlayalım eserimize.

[95] (Lat.) Hiciv yazmak çok zor değildir. M.Ö. 2. yüzyılda yaşamış Romalı hiciv ustası Juvenal'den alıntıdır.

[96] Horatius'tan alıntı; (Lat.) "Bazen yüce Homeros da uykuya gerek duyar.

[97] Horatius'tan alıntı; (Lat.) Eser uzun olunca, üzerimize uyku çökmesi doğaldır.

ZAMANINI BOŞA GEÇİREN AYLAK OKUR'A

Kim olursanız olun, sizi bu kitabın yazarını düşünmeden karalamamanız ve her türlü bahaneyi kullanıp onunla alay etmemeniz konusunda uyarmak isterim. Aman sakın ne başkalarının aklına uyarak ona sitem edin ne de ahmakça bir reddetme ya da yanlış bir itham ile nükte yapın. Eğer Yeni Demokritos'un dediği gibi biri çıkarsa, tarihi adaşının bir benzeri ya da o minvalde bir kimse bile olsa, sonra siz üzülürsünüz: Tüm asabiyetiyle sizin hem yargıcınız hem de itham edeniniz olur. Sizi alayları ile harcar, nükteleriyle haşat eder ve söz veriyorum ki, Gülünçlük Tanrısı'na feda eder.

Bakın, sizi Yeni Demokritos ile alay etmemenizi, ona çamur atmamanızı ve hakaret etmemenizi şiddetle tavsiye ediyorum. Kendisi büyük ihtimalle size karşı hiçbir kötü düşünceye sahip değil. Tıpkı Hippokrates'in, saygın ve tanınmış hemşerileri Demokritos'u deli zanneden Abderalılar için ettiği laf gibi, ("Demokritos, sen çok akıllı olduğundan değil de, Abderalılar aptal ve deli olduğu için olmasın?")

ağzı sıkı bir dostunuzdan duyuverirsiniz bir gün: "Senin de tıpkı Abderalı bir ruhun var."

Bu birkaç nasihat dolu kelamla beraber, sevgili okurum, selam eder ve elveda derim.

GİRİZGÂH

HERACLITE fleas, misero sic convenit sævo,
Nil nisi turpe vides, nil nisi triste vides.
Ride etiam, quantumque lubet, Democrite ride,
Non nisi vana vides, non nisi stulta vides.
Is fletu, hic risu modo gaudeat, unus utrique
Sit licet usque labor, sit licet usque dolor.
Nunc opus est (nam totus eheu jam desipit orbis)
Mille Heraclitis, milleque Democritis.
Nunc opus est (tanta est insania) transeat omnis
Mundus in Anticyras, gramen in Helleborum.

Ağla, Ey Heraklit, bu çağa yakışır,
Bu kadar alçaklığı, bu kadar kederi gördükçe.
Gül, Ey Demokritos, canın ne kadar isterse,
Bu kadar kibri, bu kadar aptallığı gördükçe.

Bırak biri tebessümlerle, diğeri gözyaşlarıyla sevinsin;
Her ikisinin de acısı ve gayreti aynıdır.
Ve şimdi (Ah ne yazık! Dünya ne kadar ahmaklaştı)
Bin tane Heraklit, bin tane Demokritos gerek bize,
Ve şimdi (delilik o kadar çok arttı ki) tüm dünya
Antikyra'ya gönderilmeli, Karacaot ile beslenmeli.[98]

[98] Antikyra, Orta Yunanistan'da antik bir şehir; kurucusu olan Antikyros'un Heraklit'in deliliğini karacaot ile tedavi ettiği söylenir. Karacaot *(Helleborus, Lat.)* doğada birçok türü mevcut olan zehirli bit bitki türü. (Bknz. Dipnot 8)

MELANKOLİNİN NEDENLERİ

BİRİNCİ BAŞLIK

I

İNSANIN MÜKEMMELLİĞİ, DÜŞÜŞÜ, SEFİLLİĞİ, HASTALIKLARI: NEDENLERİ

İnsanoğlu, dünyadaki en harikulade ve en soylu yaratıktır; Zerdüşt'ün de buyurduğu gibi, "Tanrı'nın birinci ve en güçlü eseridir, bir doğa harikasıdır." Platon'a göre, *audacis naturae miraculum*;[99] Plinius'a göre, "dünyanın hem ta kendisi hem de bir özeti"-dir. Mikrokozmos, küçük bir dünya, dünyanın bir modeli, bu dünyanın tek hâkimi, yeryüzünün tek naibi, içindeki tüm canlıların tek amiri ve yöneticisi; onun hâkimiyetinde tüm canlıların tebaa olduğu ve boyun eğdiği; sadece fiziksel olarak değil, ruhsal olarak da diğer her şeyden üstün olan; *Imaginis Imago*,[100] daimi ve tinsel Tanrı'nın suretinde yaratılmış ve tanrısal tüm özellikleri ve yetileri içinde barındı-

[99] (Lat.) Doğanın mucizesi.
[100] (Lat.) O'nun (Tanrı'nın) suretinden.

ran yaratık. İlk başta saf, kutsal, mükemmel, mutlu ve "gerçek kutsallık ve doğruluk içinde Tanrı'dan" yaratılmış, her türlü hastalıktan arınmış, Tanrı'yı tanıması, O'na şükretmesi, dua etmesi ve O'nun iradesini kabul etmesi, bir de kiliseleri kurması için Cennet'e konmuştur.

Ancak bu pek soylu yaratık, (denildiği gibi, *Heu tristis, et lachrymosa commutatio!*)[101] acınası bir değişiklikle, o bulunduğu yerden düşerek, mekânını kaybetmiş ve bir serseri, bir korkak ve dünyanın en sefil yaratıklarından biri haline gelmiştir. Kendi doğası içinde düşünürsek, insanoğlu günahkâr olmuştur; bu düşüş sonucu kaybettikleri o kadar fazladır ki, ancak bir hayvan ile eşdeğer tutulabilir. Davut'un dediği gibi, "Bütün gösterişine karşın anlayışsızdır insan/Ölüp giden hayvanlar gibi."[102] Dehşet verici bir şekilde suret değiştiren bir canavardır; bir tilkiye, bir köpeğe, bir domuza ya da daha nicelerine dönüşebilir. *Quantum mutatus ab illo?*[103] İlk yaratıldığı kutsanmış ve mutlu halinden ne kadar farklı! Şimdi ise sefil ve lanetli. "Ekmeğini keder içinde yiyecektir," ölüme, her türlü hastalığa ve belaya mahkûm olacaktır. *"Her insan zorlu sıkıntılar çeker, Âdemoğulları ağır bir boyunduruk altındadır. Analarının rahminden doğdukları günden her şeyin temeline dönecekleri güne dek bu iş böyledir. Öleceği günü düşünen insan dehşete kapılır, Bu konuyu derin derin düşününce*

[101] (Lat.) Ah, bu acıklı ve kederli değişim!
[102] Dört kutsal kitaptan biri olan Zebur'dan alıntı.
[103] (Lat.) Bu kadar değişti mi?

yüreği korkuyla dolar. Görkemli bir tahtta oturan insan için olsun, Toz toprakta ve çöplükte yaşayan yoksul için olsun, Soylu bir aileden gelip başına taç takan insan için olsun, çul giyen kişi için olsun, her şey taşkınlık ve kıskançlıktan, karışıklık ve huzursuzluktan, ölüm korkusundan, rekabetten ve didişmeden ibarettir. Gece bile insan yatağında yatarken uyku tasalarına bir yenisini ekler. Dinlenmek için uzandığı zaman, uykusunda korkunç görüntüler güpegündüzmüş gibi onu ürkütür. Örneğin savaştan kaçan bir insan görür. Kurtarıldığı anda uyanır, korkusunun imgesel olması onu şaşırtır. Tüm yaratıklar için, insan olsun hayvan olsun, günah işleyenler için yedi misli fazla, ölüm, kan, didişmek, kılıç vardır; yıkım, kıtlık, acı, bela vardır."[104] Tüm bunlar insanoğlunun sırtında yüktür; öbür dünyada çekeceği ebedi sefaletin de habercisidir.

İnsanoğlundaki bu sefaletin dürtüsel nedenleri, Tanrı'nın suretinden mahrum kalmanın ya da kutsallığın kaybedilmesinin, ölüm ve hastalık sebeplerinin, tüm geçici ve daimi cezaların başlangıcı Âdem babamızın, Şeytan'ın dürtmesi ve cezbetmesi ile yasak elmayı yiyerek girdiği günahtır. Onun bu itaatsizliği, gururu, hırsı, aşırılığı, şüpheciliği, meraklılığı nedeniyle işlediği bu ilk günah, tıpkı bir çeşmeden kötü alışkanlıkların ve günahların akıp taşması gibi, insanoğlunun tamamına yayılmış ve

[104] Bu alıntı, Yahudi din adamı Yeşu ben Sirak'ın yazdığı ahlaki bilgelik kitabı Sirak'tandır. Bu metin, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'a (Eski Ahit) dahil edilmemiş olmasına rağmen, Protestanlık hariç diğer mezhepler tarafından kabul edilmiştir. (Kutsal Kitap – Deuterokanonik (Apokrif) – Sirak 40. Bölüm 1-9).

insan ırkını yozlaştırmıştır. Bu nedenle, işlediğimiz günahların belalarını çekmekteyiz. Bu durum, şairlerimizin bize anlattığı Pandora'nın Kutusu hikâyesine pek de benzemektedir; Pandora'nın merakla açtığı bu kutudan, tüm dünyayı saran hastalıklar yayılmıştır. Sadece merak değil, diğer her türlü aleni günahlarımız nedeniyle çeşitli belalar ve acılar başımıza gelmektedir. *Ubi peccatum, ibi procella*[105] diye buyurmuş Hrisostomos.[106] "Cezalarını buldu aptallar, suçları, başkaldırıları yüzünden." "Bela üzerinize bir fırtına gibi geldiğinde, bir kasırga gibi geldiğinde felaketiniz olacak, çünkü Tanrı'ya inanmadınız." Cyprian'ın Demetrius'a dediği gibi, "Savaşlarla hırpalandınız mı? Açlık ve susuzluk ile boğuştunuz mu? İnsanoğlu hep salgın hastalıklarla mı işkence çekti? Bunların hepsi günahlarınızdan dolayı." (Kitab-ı Mukaddes Amos 1. Bölüm ve Yeremya 7. Bölüm) Tanrı öfkeli; cezalandırır ve tehdit eder, çünkü onlar inat ve dikkafalılık yüzünden O'nu dinlemezler. "Eğer toprak verimli değilse, yağmur yağmadığındadır; eğer kuru ve bakımsızsa, ürün vermiyorsa, kuyularınız kuruduysa, şarabınız, tahılınız, gazyağınız bittiyse, hava kirliyse ve insanlar hastalıktan kırılıyorsa, bu onların günahları yüzündendir." Habil'in kanı gibi yerden bağırırlar intikam için. "Taç düştü başımızdan, vay başımıza! Çünkü günah işledik." (Eski Ahit, Ağıtlar, 5. Bölüm, 16)

[105] (Lat.) Büyük bir bedel ödediler.

[106] İoannes Hrisostomos (349, Antakya-407, Pontus) Konstantinopolis Başpiskoposu ve ilk Kilise Babalarındandır. Doğu Ortodoks Kilisesi ve Katolik Kilisesi tarafından aziz olarak kabul edilir. Mezarı, İstanbul'da Havariyyun Kilisesi'ndeydi. Kilise 1461'de yıkılıp yerine Fatih Camii yapılmıştır.

"Hepimiz ayı gibi homurdanıyor, güvercin gibi inim inim inliyoruz. Adalet bekliyoruz, ortada yok; kurtuluş bekliyoruz, bizden uzak." (Eski Ahit, Yeşeya, 59. Bölüm, 11) Fakat bunları duymuyoruz ve farkına varmıyoruz; "Halkınızı boşuna cezalandırdım, yola gelmediler." (Eski Ahit, Yeremya, 2. Bölüm, 30) "Aranıza salgın hastalık gönderdim, kılıçtan geçirdim yiğitlerinizi, atlarınızı düşmanlarınıza verdim, ordugâhınızın pis kokusunu burunlarınıza doldurdum, yine de bana (Rab'a) dönmediniz." (Eski Ahit, Amos, 4. Bölüm, 10) Hirodes'in, Vaftizci Yahya'nın kendi günahlarını saymasına tahammül edememesi gibi, Domitianus da Tiyana'lı Apollon'un kendi adaletsizliğinin, ahlaksızlığının, günahlarının sonucunun Efes'te çıkan veba olduğunu söylemesine dayanamamıştı.[107]

Böylece, bizim bu körlüğümüz ve inatçılığımız nedeniyle, Tanrı'nın adil yargısıyla, bana göre, Tanrı'nın öfkesini dindirmek ve günahlarımızı cezalandırmak için bu belalar başımıza gelmektedir. Dini nizam, biat etmeyi veya cezalandırmayı düstur edinir; siz de okumak isterseniz, "Ama Tanrınız RAB'bin sözünü dinlemez, bugün size ilettiğim buyrukların, kuralların hepsine uymazsanız, şu lanetler üzerinize

[107] Hirodes, Yeni Ahit'te (İncil) bahsedilen antik bir liderdir. İsa ve Vaftizci Yahya'nın ölümlerinden sorumludur (bknz. *Salome* hikâyesi). Vaftizci Yahya, İsa'yı vaftiz eden peygamberdir. Hirodes tarafından başı kesilerek öldürülmüştür. İstanbul'daki İmrahor Camii, Bizans döneminde Vaftizci Yahya Kilisesi olarak bu peygambere adanmıştı. Domitianus (51-96) müsrifliği ve çapkınlığı nedeniyle kötü bir şöhreti olan Roma imparatorudur. Tiyana'lı Apollon (tahmini İ.S. 15-100) ise bugünkü Kemerhisar (Niğde) doğumlu Yeni Pisagorcu akımının filozoflarındandır. Efes'te ölmüştür.

gelecek ve size ulaşacak: Kentte de, tarlada da lanetli olacaksınız/Rahminizin meyvesi, toprağınızın ürünü, sığırlarınızın buzağıları, sürülerinizin kuzuları lanetli olacak./İçeri girdiğinizde lanetli olacaksınız; dışarı çıktığınızda da lanetli olacaksınız./RAB'be sırt çevirmekle yaptığınız kötülükler yüzünden el attığınız her işte O sizi lanetleyecek, şaşkına çevirecek, paylayacak. Sonunda üzerinize yıkım gelecek ve çabucak yok olacaksınız." (Eski Ahit, Yasa Kitabı, Bölüm 28, 15-20) Biraz daha devam edersek, "RAB sizi iyileşemeyeceğiniz Mısır çıbanıyla, urlarla, kaşıntıyla, uyuzla vuracak./ RAB sizi delilikle, körlükle, şaşkınlıkla cezalandıracak." (Eski Ahit, Yasa Kitabı, 28. Bölüm, 27-28) Bu sözleri Aziz Pavlus da onaylar; "(RAB) kötülük yapan her insana sıkıntı ve elem verecek." (Yeni Ahit, Romalılar, 2. Bölüm, 9-10) Diğer bir taraftan, bu cezalar bize utanmamız için, bu hayattaki sabrımızı sınamak ve geliştirmek için, bizi Tanrı'nın yanına ulaştırmak için, Tanrı'yı kendimiz çabalayıp bulmamız için ve bize bilgeliği öğretmek için gönderiliyor. "Halkım bilgisizliği yüzünden sürgün edilecek; saygın kişileri kıtlıktan ölecek, kalabalıklar susuzluktan kırılacak./ Bu yüzden RAB'bin halkına karşı öfkesi alevlendi, elini kaldırıp onları vurdu." (Eski Ahit, Yeşaya, 5. Bölüm, 13/25) O (Tanrı) bizim kurtuluşumuzdan ümitlidir. *Nostrae salutis avidus*[108] demiş Lemnius,[109] bu sebep bizi kulağımızdan çekiştirir, görevlerimizi hatırlatır.

[108] (Lat.) O bizim kurtuluşumuzu arzular.

[109] Levinus Lemnius (1505-1568) Hollandalı hekim ve yazar. En bilinen eseri *Occulta naturae miracula* (Doğanın mucizelerinin sırları) adlı kitabıdır.

Büyük İskender birkaç işgüzar tarafından tanrı ilan edilmişti; ancak yaralandığında akan kanını görünce sadece bir fani olduğunu ve kibrine yenildiğini anlamıştı. *In morbo recolligit se animus*, demiş Plinius[110] bilgece, "hastalıkta zihin kendini ifade etmeye başlar, muhakeme ile kendini değerlendirir ve yaptıklarından utanç duyar." Dostu Marius'a şöyle der Plinius: "Tüm felsefe tarihinde, söz verdiklerimizin çoğunda ve davranışlarımızda hep hasta olarak karar versek." O halde, başına gelen belalardan ders çıkaran, onları faydalı hale getiren ne şanslı bir insandır! Eğer kişi keder, zaruret, hastalık ve diğer herhangi bir bela içine düştüyse, o zaman kendini değerlendirmeli: Bu dert, hastalık ya da sefalet niye benim başıma geldi diye düşünmeli ve kendine ders çıkarmalı. Bedensel hastalıklar ruhun esenliği için gereklidir; eğer hastalık olmasaydı, insan mahvolurdu zira, "Çünkü RAB, oğlundan hoşnut bir baba gibi, sevdiklerini azarlar." (Eski Ahit, Özdeyişler, 3. Bölüm, 12) Eğer bu tarafta sağlıklı ve esen kaldıysa,

"Gratia, forma, valetudo contingat abunde
Et mundus victus, non deficiente crumena."[111]

"Zarafet, güzellik, şans ve sağlık onun olsun,
Yediği içtiği sağlıklı ve refah içinde olsun."

[110] Plinius ya da Büyük Plinius (23-79) Romalı yazar ve tarihçi. Tarihteki ilk ansiklopedi olan *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) adlı eseri kaleme almıştır.

[111] Horatius'tan alıntı.

Tabii bütün bu iyi şeylerin içinde Tanrı'yı unutmasın; kibirlenip böbürlenmesin, tam tersine diğerlerine faydalı bir insan olsun, "bolca zenginleşsin bolca şükretsin" ve elindekileri iyi kullansın.

Bu hastalıklara neden olan kaynaklar, hastalıkların kendileri gibi çok çeşitlidir; yıldızlar, evren, elementler...vb. Tanrı'nın yarattığı her şey, günahkârlara karşı birleşmiştir. Bütün bu kaynaklar bir zaman önce kendi içinde iyi huyluydular, ancak şimdi çoğu bizim için son derece zararlı; bu onların doğasından değil, bizim yozlaşmamızdan dolayıdır. Âdem babamızın cennetten kovulmasından itibaren, onlar da bize karşı değişmiş, toprak lanetlenmiş, yıldızların etkisi bozulmuş ve dört temel element,[112] mahlukat, kuşlar, bitkiler şimdi bize saldırmak için hazır beklemektedirler. "Yaşamak için insanların en önemli gereksinimleri su, ateş, demir ve tuzdur; Buğday, un, süt ve baldır; Üzüm suyu, zeytinyağı ve giysidir. Bütün bunlar iyi insanlar için iyidir, Ama günah işleyen kişiler için kötü olurlar." (Kutsal Kitap – Deuterokanonik (Apokrif) – Sirak 39. Bölüm 26-27) "Ateş, dolu, kıtlık, ölüm, Bütün bunlar cezalandırmak için yaratılmıştır." (Kutsal Kitap – Deuterokanonik (Apokrif) – Sirak 39. Bölüm 29 [ç.n.]) Gökkubbe bizi kuyrukluyıldızlarıyla, yıldızlarıyla, gezegenleriyle, kavuşumlarıyla, tutulmalarıyla, karşı konumlarıyla, doksanlıklarıyla ve diğer hasmane taraflarıyla tehdit eder.[113] Gökyüzü

[112] Dört element; ateş, su, toprak ve havadır.

[113] Bu cümlede bilinmesi iyi olabilecek bazı astrolojik ve astronomik te-

ise bizi göktaşlarıyla, gök gürültüsü ve şimşekle, aşırı sıcak ve soğuklarla, güçlü rüzgârlarla, fırtınalarla ve mevsimdışı iklim ile uyarır; bunlardan kaynaklanan kuraklık, açlık, veba ve her türlü bulaşıcı hastalık da sonsuz sayıda insanı telef eder. Kahire'de her üç yılda üç yüz bin kişi (Botero[114] ve diğerleri tarafından anlatılır); Konstantinopolis'te de her beş veya yedi yılda iki yüz bin kişi vebadan ölmektedir. Yeryüzü, Çin, Japonya ve diğer doğu iklimlerinde gerçekleşen ve bir anda altı şehri yutan o korkunç depremleriyle bizi nasıl da dehşete düşürmektedir! Su, sellerle ve su baskınlarıyla şehirleri, köyleri, kasabaları ve köprüleri birbirine katarak nasıl da öfkesini göstermektedir! Gemi enkazlarının yanı sıra, Hollanda'da ve İrlanda'da olduğu gibi ada sakinlerinin boğulmasına yol açar. *Nihilque præter arcium cadavera patenti cernimus freto.*[115] 1230 yılında Frizya'da,[116] fırtınalar sonucu deniz *multa hominum millia, et jumenta sine numero*[117] yuttu (açık denizdeki cesetleri sayınca anlaşılmış). Ülkedeki neredeyse

---

rimler var. Kavuşum (*conjunction*) aynı dereceyi kullanan gezegen ve yıldızların buluşmasına verilen bir terimdir. Karşı konum ya da zıtlık (opposition) doğum haritasında iki gezegenin arasında oluşan 180 derecelik açıya denir. Doksanlık (quartile) gezegenler arasındaki 90 derecelik açıya denmektedir.

[114] Giovanni Botero (1544-1617) İtalyan düşünür, şair ve diplomattır. Machiavelli'nin *Prens* adlı kitabında vurguladığı ahlaktanımaz siyasi tavra karşı olmasıyla ve yazdığı *Della Ragion di Stato* (Devletin Aklı) adlı eseriyle tanınır.

[115] Hollandalı tarihçi Janus Dousa'dan (1545-1604) bir alıntı. (Lat.) Açık denizde ceset dışında başka bir şey görmedik.

[116] Frizya, Hollanda'nın kuzeyindeki bir eyalettir.

[117] Alman kartograf Sebastian Münster'den (1488-1552) bir alıntı. (Lat.) Binlerce insan ve sınırsız sayıda sığır.

tüm insanlar ve sığırlar telef olmuş. Peki ya o acımasız element, ateş? Nasıl da yakar tüketir o koca şehirleri? Bu acımasız element tarafından yakılmamış, mahvolmamış ve viran bırakılmamış bir antik çağ kenti var mıdır acaba? Diğer bir deyişle,

Ignis pepercit, unda mergit, aeris
Vis pestilentis æquori ereptum necat,
Bello superstes, tabidus morbo perit.[118]

Ateşten kurtulanı deniz boğar; denizden kurtulan
Kirli havaya kurban gider;
Savaştan sağ çıkanı, hastalık götürür.

Daha derine inecek olursak, acaba kaç hayvan insanoğlu ile ölümcül bir kavga içindedir? Aslanlar, kurtlar, ayılar... vb. bazıları nallı, boynuzlu, dişli ve pençeli: Kaç tane çirkin sürüngen ve zehirli yaratık iğneleriyle, nefesleriyle, gözleriyle bizi tehdit etmeye ve hatta öldürmeye hazır bekliyorlar? Kaç tane öldürücü balık, bitki, zamk ağacı, meyve, tohum, çiçek...vb. kokusuyla, dokunuşuyla, tadıyla, öldürmese bile, ciddi bir rahatsızlığa yol açabilir? Bazıları binlerce zehir olduğundan bahsediyor; ancak binlerce zehir bu noktada önemsiz kalmaktadır. İnsanoğ-

[118] Bu Latince manzum, Robert Burton'ın kaynak olarak çok defa başvurduğu dönemin ünlü tarihçisi İskoç George Buchanan'dan bir alıntıdır. 1506-1582 yılları arasında yaşamış olan Buchanan son derece bilgili ve aydın bir hümanistti. Fransa'nın Bordeaux şehrinde üniversite hocalığı yaparken öğrencileri arasında ünlü denemeci Michel de Montaigne de vardı.

lunun en kötü düşmanı gene insanoğludur; şeytanın dürtmesiyle kötülük yapmaya hazırdır. İnsanoğlu kendinin ve diğerlerinin celladı, kurdu ve şeytanıdır. Hepimiz kardeşiz (ya da öyle olmalıyız), birbirimizin parçası ve tek Tanrı'nın kullarıyız. Ancak hiçbir iblis bir diğerini bizim yaptığımız gibi, aşağılamaz, ona zulüm etmez, onu sinirlendirmez. Davut'un dediği gibi, aman beni diğer insanların ellerine düşürmeyin, hele acımasız ve kötü insanların ellerine:

Vix sunt homines hoc nomine digni,
Quamque lupi, sævæ plus feritatis habent.[119]

Çoğu zaman bu salgın hastalıkları öngörebiliriz ve onlardan sakınabiliriz. Astrologlar bize kıtlık, fırtına ve vebayı önceden söyleyebilir; depremlerin, su baskınlarının, ev yıkımlarının, yangınların gelişlerini önceden ufak ufak ya da gürültü ile belli eder. Ancak insanoğlunun yaptığı düzenbazlıktan, sahtekârlıktan ve kötülükten o kadar kolay sakınamayız. Açıkça düşmanımız olduklarını söyleyenleri kapılarla, surlarla ve kulelerle şehrimizden uzak tutarız; gözü açıklıkla ve silahlarla kendimizi hırsızlardan koruyabiliriz ama insanoğlunun kötülüğünden ve onların zararlı çabalarından bizi hiçbir tedbir koruyamaz, hiçbir ihtiyat öngöremez. İnsanların birbirlerini kandırmak için kullandığı çok sayıda gizli saklı entrika ve hile vardır.

[119] Romalı yazar Ovidius'tan bir alıntı. (Lat.) Cismen insandırlar, ama bu adı hak etmezler/Zalimlikleri kurtları bile utandırır.

Bazen şeytanın yardımıyla cadılar ve büyücüler; bazen de hile, iksir, zehir, savaş taktiği, düello, savaşlar nedeniyle birbirimizi kırıp geçiriyoruz; sanki Kadmos'un[120] askerleri gibi birbirimizi telef etmek için doğmuşuz gibi. Bugünlerde bir çarpışmada yüz belki de iki yüz askerin öldüğünü okumak son derece sıradan bir şey oldu. Bilindik işkencelerin yanında, bronz boğalarla,[121] askılarla, çarklarla, silahlarla ve çeşitli alet edevatla, bir insan vücudunda bulunan organlardan daha fazla işkence araçları geliştirdik. Daha da devam edersek, kendi ebeveynimiz bile hataları, düşüncesizlikleri ve aşırılıkları ile bizim can düşmanımız haline gelecek. "Babalar koruk yedi, çocukların dişleri kamaştı." (Eski Ahit, Hezekiel, 18. Bölüm, 2) Ebeveynimiz çoğu zaman bizleri üzdüler ve üstümüze ırsi hastalıkları ve sakatlıkları yüklediler; bizleri hırpaladılar ve biz de gelecek nesillere zarar vermek üzereyiz:

"... *mox daturi progeniem vitiosiorem.*"[122]

[120] Kadmos, Antik Yunan mitolojisinde Fenikeli bir prenstir; daha sonra Thebai antik şehrini kuracak ve bu şehrin ilk kralı olacaktır. Ünlü tarihçi Herodotos'a göre, Fenike alfabesini Yunanlara öğreterek Grek alfabesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

[121] Antik Yunan'daki bir idam aleti. Gerçekten de bir boğa şeklinde yapılan bu araç tunçtandı. İdam edilecek kişi bu boğanın içine konur ve boğanın da altından ateş yakılırdı. İçinde saatlerce duran kişi kızararak ölürdü. Can çekişirken kurbanın çıkardığı sesler boğayı anımsatırmış. İnsanoğlu öldürme konusunda pek yaratıcı.

[122] Horatius'tan bir alıntı. (Lat.) Biz de kendimizden daha zalim bir nesil yetiştirmeye hazırız.

Tıpkı Aziz Pavlus'un[123] öngördüğü gibi, dünyanın sonu pek de hayırlı olmayacak. Böylece, en kötü tabiatlı, cinsi en şeytani ama belki de kurnazlıkta birinci olarak birbirimizin can düşmanıyız. Çoğu kez kendimizi mahvetmeye uğraşıyoruz; Tanrı'nın bize armağan ettiği, sağlık, zenginlik, güç, zekâ, eğitim, sanat ve hafıza gibi güzel şeyleri kendi sonumuz için kullanıyoruz. Kendi çöküşümüzü kendi silahlarımızla hızlandırıyoruz. Tanrı'nın bize lütfettiği o güzelim hediyeleri iyi amaçlarla kullanabilsek onların yararlarından istifade edebiliriz. Ama kötü şekilde kullanırsak, bizi mahvederler; zaten düşüncesizliğimiz ve zayıflığımız nedeniyle de bu durum sıkça yaşanmaktadır. Bunları nasıl kullanacağınızı bilmek için hekimlere başvurun; onlar da size doğuştan olmayan altı etkenden[124] birini bile bozduğunuzda, hastalıkların ortaya çıkacağını, acı çekeceğimizi, aşırı sarhoşluk ve şehvet halinde olacağımızı ve isyan edeceğimizi söylerler. Boşuna dememişler, içki kılıçtan daha fazla adam öldürür. Aşırılığımız birçok tedavi edilemez hastalığa yol açar, erken yaşlandırır, vücut ısımızı bozar ve ani ölüm getirir. Sonuncu olarak da bizi en çok hırpalayan kendi budalalığımızdır, deliliğimiz, zayıflıklarımız, kendimizi idare etme yetimizin eksikliği, şehvet düşkünlüğümüz, aşırılıklara ve endişelere kolay kapılmamızdır. Bu

[123] İsa'nın on iki havarisinden biri olan Aziz Pavlus, Hıristiyanlığı yaymak için çıktığı yolculuğa Tarsus'tan başlamıştır.

[124] Doğuştan olmayan altı etken (*six non natural factors)* Antik Yunan tıp düşüncesinde insanın varoluşunda olmayan ama sağlıklı ve huzurlu olmak için mutlaka dikkat edilmesi gereken altı etkendir: 1. ortamın havası, 2. yeme-içme, 3. egzersiz yapmak – dinlenmek, 4. uyku ve uyanık olmak, 5. dışkılama, 6. zihindeki endişeler ve duygular.

demektir ki, kendimizi değiştiriyoruz ve canavarlara dönüşüyoruz. Tıpkı o asil şairin[125] Agamemnon'u tasvir ettiği gibiyiz: Agamemnon[126] keyfi yerindeyken kendine hâkim olabiliyordu; suret olarak Tanrı Jüpiter'e, cesarette Tanrı Mars'a, bilgelikte Pallas Athena'ya benziyordu.[127] Ama kızdığında bir aslan, bir kaplan ve bir köpek gibiydi –Tanrısallıktan hiçbir iz kalmıyordu. Aklımız bizi yönettiği, iştahımızı kontrol ettiğimiz ve kendimizi Tanrı'ya adadığımız sürece azizler gibiyiz. Ama eğer dizginleri boşa alıp, şehvete, öfkeye, hırsa, gurura kapılıp yoldan çıkarsak, o zaman canavarlara dönüşeceğiz, değişeceğiz, yaradılışımızı inkâr edip Tanrı'yı kızdıracağız ve ceza olarak da melankoliyi ve her çeşit tedavi edilemez hastalığı başımıza dert alacağız.

[125] Burton'ın "asil şair" diye hitap ettiği kişi Homeros'tur.

[126] Homeros'un *İlyada* adlı eserinde Troya Savaşı'nın Akhalar tarafının en önemli kumandanıdır. Kardeşi Menelaus'un güzeller güzeli karısı Helena, Troya prensi Paris ile kaçınca savaşa giren Agamemnon, savaş sırasında da yiğit savaşçı Akhilleus ile sürekli inatlaşır.

[127] Roma mitolojisinde Jüpiter baştanrıdır (Antik Yunan'da Zeus); Mars savaş tanrısıdır ve Pallas Athena da Antik Yunan'daki bilgelik tanrıçasıdır.

II

ÇEŞİTLİ HASTALIKLARIN TANIMLARI, SAYILARI VE SINIFLANDIRILMASI

Hastalığın ne olduğunu çoğu hekim tanımlayabilir. Fernelius, hastalığı, "vücudun tabiatına aykırı eğilimi" diye tanımlamıştır. Fuchsius ve Crato ise "vücudun tamamının ya da bir bölümünün engellenmesi, zarar görmesi ya da bozulması" diyerek bir hastalık tanımı yapmışlardır. Tholosanus'a göre, hastalık "vücut ile ruh arasındaki sağlıklı ittifakın yıkılması ve bozulmasıdır". Aulus Gellius için hastalık "vücudun tabiatına aykırı olan ve fonksiyonlarını engelleyen kötü bir alışkanlıktır". Diğerleri de hastalığı aşağı yukarı bu şekilde tanımlamıştır.

Var olan hastalıkların niceliği hakkında henüz bir sayıya ulaşılamamıştır; Pilinius, baş bölgesinden ayak ucuna kadar tam üç yüz hastalık olduğunu iddia

ederken, bir başka kitabında sayılarının sonsuz olduğunu söyler. Onun döneminde sayı ne kadardır bilemem ama bizim çağımızda eminim ki epey artmıştır:

Macies et nova febrium
Terris incubuit cohors.[128]

Galen[129] ve Hippokrates'in bilmediği ve adı sanı duyulmamış bir sürü salgın hastalıkların yanında, neredeyse her organı ilgilendiren bilinen pek çok özel ve genel hastalıklar (iskorbüt,[130] çiçek hastalığı, plika,[131] terleme hastalığı,[132] frengi... vb.) mevcuttur.

Aramızda en sıhhatli olanlar bile hayatlarında bir kez olsun baş ve vücut ile ilgili bir rahatsızlık mutlaka geçirmişlerdir. Hepimiz bir şekilde öyle ya

[128] Horatius'tan alıntı. (Lat.) Yeni illetler insanoğlunun üstüne çöktü.

[129] Galen ya da Bergamalı Galen (129-216), eski Roma'nın en bilinen hekimiydi. Kan dolaşımı ile ilgili teorileri 1628'de William Harvey'ye kadar tıp çevrelerinde kabul görüyordu. İslam tıbbında Galen'e "hekimlerin hekimi" unvanı verilmişti.

[130] İskorbüt (metinde *scorbutum*) 15. ve 16. yüzyılda özellikle denizcilerde görülen C vitamini eksikliğine bağlı bir hastalıktır.

[131] Aslı *plica*, bir çeşit deri hastalığı.

[132] Metinde *sweating sickness* olarak geçen terleme hastalığı, 1485'ten itibaren aralıklarla başta Britanya olmak üzere Avrupa'da yayılan ve çok sayıda ölüme yol açan ama bugüne kadar neden kaynaklandığı ya da nasıl çıktığı bilinemeyen bir hastalık. Britanya'da en son 1551 yılında tekrarlayan bu salgın hastalık ateş ve terleme ile başlıyor, kurban üç dört gün ve hatta birkaç saat içinde ölüyordu. Sınıf ayırt etmeyen bu hastalıktan ölenler arasında çok sayıda aristokrat ve hatta taht varisi bile vardı (İngiltere'de Tudor hanedanından taht varisi Prens Arthur gibi; Arthur'un ölümüyle küçük erkek kardeşi 8. Henry kral oldu).

da böyle hastalanmışızdır. Tabii istisnalar vardır; Plinius'un anlattığına göre Zenophilus hiçbir hastalık geçirmeden yüz beş yaşına kadar yaşamış; bir Roma imparatoru "şarap ve zeytinyağı" ile uzun süre kendini hastalıklardan koruyabilmiş; Valerius'un böbürlenerek anlattığı Quintus Metellus[133] gibi hastalanmayan şanslı adamlar arasında Almanya'daki Augsburg senatörü Otto Herwardus da varmış. Astrolog Leovitius,[134] sanatının inceliklerini icra ederek, yaşlı senatörün hiç hastalanmamasını, burcunun Satürn ve Mars etkisinde olmamasına bağlamıştır. Paracelsus[135] da bir insanı, doğumundan itibaren ele alıp büyütürse, doğru bir beslenme ile dört yüz yıl yaşatacağını iddia eder. Bazı hekimler insanın yaşamında hiçbir şeyin kesin olmadığını ama tıp yardımıyla ve ölçülü olarak bu hayatın uzatılabileceğini söylerler. Ancak, Hesiodos'un[136] da haklı olduğunu belirterek, hiçbir insanın şu durumdan kaçamayacağını söylememiz gerekir:

> Πλείη μὲν γὰρ γαῖα κακῶν, πλειη δὲ θάλασσα,
> Νοῦσοιδ' ἄνθρωποι ἐιν ἐφ' ἡμέρη, ἠδ' ἐπὶ νυκτὶ
> Ἀυτοματοι φοιτῶσι.[137]

[133] Quintus Metellus, Roma İmparatorluğu'nda bir valiydi.

[134] Leovitius ya da asıl adıyla Cyprián Karásek Lvovický (1514-1574) Çek astronom, matematikçi ve astrolog.

[135] İsviçreli *Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim* ya da kısaca takma adı ile Paracelsus (1493-1541) modern tıbbı başlatan Rönesans hekimi ve kimyageridir. Toksikoloji üzerine sistematik olarak çalışan ilk hekimdir.

[136] Hesiodos, MÖ. 700'lü yıllarda yaşadığı düşünülen ve Homeros ile birlikte Antik Yunan şiir geleneğinin en önemli şairlerindendir.

[137] Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı eserinden bir alıntı.

Yeryüzü hastalıkla ve denizlerle çevrili,
Gece ve gündüz tarafından üstümüze salınır.

Eğer bu bilindik hastalıkların nasıl kesin olarak ayrıldığını merak ediyorsanız, size hekimlere danışmanızı tavsiye edeceğim. Onlar size akut ya da kronik, birincil ya da ikincil, ölümcül, basit tüm hastalıkları sayarlar. Benim alanım ise sadece (amacıma da uygun olarak) akıl ve beden ayrımındadır; vücut ile ilgili şikâyetler için size Galen, Areteus, Rhasis, İbn-i Sina, İskender, Paulus Aetius ve Gordonerius'un kalın tomarlarını okumanızı tavsiye edeceğim. Bir de modern olanlar var: Savanarola, Capivaccius, Donatus Altomarus, Hercules de Saxonia, Mercurialis, Victorius Faventinus, Wecker, Piso... vb. Hepsi de ayrıntılı ve titiz bir şekilde bu konularda kalem oynatmışlardır.

III
BAŞ İLE İLGİLİ HASTALIKLARIN SINIFLANDIRILMASI

Akıl hastalıkları, ki bu hastalıkları ilgilendiren organların hepsinin baş bölümünde olması nedeniyle, çoğunlukla baş ile ilgili hastalıkların arasında sayılmaktadır. Baş bölümünde birçok farklı ve çeşitli uzuv olduğu için, o kadar da çeşitli ve farklı şikâyet vardır. Heurnius'a[138] göre (ki kendisi de bu ayrımı Arculanus'tan[139] alır) bu şikâyetler içsel ve dışsal olarak ikiye ayrılır (gözler, kulaklar, burun, diş, dişeti, dil, damak, ağız, yüz, çene ile ilgili hastalıkları saymıyoruz). Dışsal olanlar arasında beyin ile ilgili kellik, saç dökülmesi, bitlenme, mantar hastalıklarını sayabiliriz. İçsel hastalıklar beynin ya-

[138] Johannes Heurnius (asıl adı Jan van Heurne) 1543-1601 yılları arasında yaşamış olan Hollandalı hekim ve doğa filozofudur.

[139] Arcolanus (Giovanni Arcolani) 1390-1484 yılları arasında yaşamış hekimdir. Mantık, etik ve özellikle de tıp alanında boyun üstü cerrahisi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan tıp profesörüdür.

nındaki, *dura* ya da *pia mater*[140] dediğimiz yumuşak dokuya ait olanlar (baş ağrıları gibi) ya da karıncıklara, zarlara, odacıklara ait olanlar onların çektirdiği çilelerdir (*caro*,[141] baş dönmesi, uyku felci, felç ve düşme hastalığıdır[142]).

Sinirlerle ilgili hastalıklar kramplar, baygınlık, havale, titreme, inme olup, diğer bazı hastalıklar da beynin dışkılaması ile ilgilidir: nezle, hapşırma, burun akıntısı...vb. Diğer baş ile ilgili hastalıklar arasında beynin yapısı ile alakalı olanlar da vardır: Cinnet, letarji, melankoli, delilik, zayıf hafıza, derin uyku, uykusuzluk, uyanık koması.[143] Bunlardan başka, benim garabet ya da sanrı altında değerlendirilmeleri gerektiğine inandığım, Laurentius'un[144] 'aklın illetleri' ve Hildesheim'ın[145] *morbos imaginati-*

[140] Beyin ve omuriliği saran üç zardan en içteki zardır.

[141] *Caro*, Latince "et" anlamına gelse de Burton daha farklı bir anlam yüklüyor kelimeye: hissizlik, uyuşukluk hali, vücudun tepki yeteneğinin kaybolması.

[142] Düşme hastalığı (metinde *falling sickness*) Burton'ın zamanında epilepsi hastalığı için kullanılan bir terimdi.

[143] (Lat.) *Vigil coma.*

[144] Laurentius (André du Laurens) 1558-1609 yılları arasında yaşamış olan Fransız hekim. 1600 yılında Paris'te basılan *Historia anatomica humani corporis* (İnsan Anatomisinin Tarihçesi) başlıklı yapıtı muazzamdır.

[145] Burton'ın Hildesheim diye bahsettiği kişinin büyük ihtimalle Francisco Hippolyti Hildesheim (1551-1614) adlı Alman hekimdir. 1579 yılında tanık olduğu bir anatomi dersini anlattığı bir anekdotu vardır. (Bknz. Klestinec, Cynthia. *Theaters of Anatomy: Students, Teachers, and Traditions of Dissection in Renaissance Venice.* JHU Press. 2011. sayfa: 69.)

onis, aut rationis laesae[146] diyerek tanımladığı hastalıklar var; sayıları üç ya da dörttür ve cinnet, delilik, melankoli, yaşlılık ve bunların türevleridirler: Su korkusu,[147] likantropi,[148] Aziz Vitus Dansı.[149] Bütün bunlara kısaca değineceğim, ama özellikle melankoli ve çeşitleri, tedavisi, nedenleri, belirtileri üzerinde epey duracağım. Benden daha önce bu ko-

[146] (Lat.) İmgelemin ya da zarar görmüş aklın hastalıkları.

[147] Su korkusu, asıl metinde "hidrofobi" olarak geçmektedir. Modern tıpta ise kuduz hastalığıdır.

[148] Burton'ın zamanında likantropi (kurt adamlık/kadınlık) terimi iki duruma gönderme yapmaktadır: Birincisi, folklorik ve mitolojik anlamlarda insanların kurt adam/kadın haline dönüşmesi -ki edebiyatta ve sinemada son derece popüler bir konudur. Maalesef Burton'ın döneminde gerçek manada kurt adam/kadın avları (aynı cadı avları gibi) yapılmakta ve şeytanın yardımıyla kurda dönüştüğü "ispatlanan" kişi korkunç bir işkence ve yöntemle idam edilmekteydi (1589'da bu nedenle idam edilen Peter Stummp gibi). Bu kurt adam/kadın avları özellikle Almanya, Avusturya ve İsviçre'de 15. yüzyılda başlamış, 16. yüzyılda doruk noktasına çıkmıştı. Burton'ın daha tıbbi bir anlamda bahsettiği likantropi ise günümüzde psikiyatrik bir sendrom ve ileri derecede şizofreni olarak değerlendirilmektedir: Kişinin kendini kurt ya da başka bir hayvan zannetmesi ve buna uygun olarak davranmasıdır. İlginç olarak, daha sonra İngiltere kralı olacak olan İskoç kralı 4. James 1597'de yazdığı *Daemonologie* adlı eserinde klinik likantropinin melankolinin yani kara öd (safra) sıvısının fazla olması nedeniyle ortaya çıktığını ve belirtileri arasında soluk yüz, ağız ve göz kuruması olduğunu belirtiyor.

[149] Aziz Vitus Dansı (aslı *St. Vitus Dance*) adını Roma İmparatorluğu'nda MS. 303 yılında şehit edilen dansçıların koruyucu azizi Vitus'tan almaktadır. Burton'ın yaşadığı dönemde daha çok "kitlesel bir mani" olarak bilinen bu hastalık, ani hareketler ve istemdışı kasılmalar halinde ortaya çıkıyor ve kurbanlarının çılgınca dans ediyormuş gibi görünmesine yol açıyordu. Burton'ın ölümünden sonra Thomas Sydenham (1624-1689) tarafından teşhis edilen ve tedavisi bulunan bu hastalık günümüz modern tıbbında Sydenham Koresi (Romatizmal Kore) olarak adlandırılıp sinir sistemi komplikasyonu olarak tanımlanmaktadır.

nuda yazanlar hakkında söyleyeceğim kötü bir şey yok; hepsi de yöntemler ve çeşitler hakkında çok iyi işler çıkardılar ama birinin görmediğini diğeri görür. Scribonius'un[150] sözleriyle açıklarsak, "onların görmezden geldiklerini ya da baştan savma ele aldıklarını, biz daha detaylı biçimde inceleyebiliriz. Anlaşılmaz şekilde verileni, biz daha açık ve güçlü bir biçimde vurgulayabiliriz". Belki de bu konuyu herkesin anlayabileceği bir aşinalıkta ve sadelikte verebiliriz. Böylece eserimin asıl amacı olan kamu yararına hizmet etmiş olurum.

[150] Scribonius, Wilhelm Adolf (1550-1600). Alman hekim, filozof, öğretmen ve "cadı kuramcısı". Burton'ın sözlerini alıntıladığı *De natura et potestate Sagarum, deque his recte cognoscendis et puniendis Physiologia* adlı eserinde cadıların nasıl teşhis edileceğini, yakalanabileceğini ve cezalandırılacağını anlatır.

IV

YAŞLILIK, CİNNET, DELİLİK, SU KORKUSU, LİKANTROPİ, AZİZ VİTUS DANSI, ESRİME NÖBETİ

Yaşlılık, ya da bunama, tüm canlılardaki duruma verilen ortak addır. Laurentius ve Altomarus[151] deliliğin, melankolinin ve diğerlerinin bu kategori altında olduğuna karar vermiş ve buna *summum genus*[152] adını vermişti. Diğer hastalıklardan ayrıldığı noktalar doğuştan ya da kalıtsal olmasıdır; organlardan birinin işlevinin bozulması ve meczuplarda gördüğümüz gibi, beynin çok çalışmasından kaynaklanır. Bazı insanların zihni güçlü ya da zayıftır; bundan dolayıdır ki bazı insanlar [yaşlılıklarında] diğerlerinden daha bilgedir. Bazen de [bunama] bir

[151] Altomarus (Donato Antonio Altomare; 1520-1566) Napoli doğumlu İtalyan hekim. 1533'te basılan *De medendis humani corporis malis ars medica* adlı eserinde hastalıklara karşı çeşitli ilaçları yazmıştır.

[152] (Lat.) Yüksek sınıf.

hastalığın yan tesiri ya da belirtisi olarak gelip geçicidir ama eğer kalıcı olursa melankoli belirtisidir.

Yunanların φρην kökünden türettikleri cinnet ise kronik ateş, bunama ya da delilik ile birleştiğinde bir akıl hastalığına; eğer sadece ateş varsa, beyin ya da beyin zarlarından bir ya da birkaçının iltihaplanmasına denmektedir ve bu da melankoliye ve bunamaya yol açar. Melankoli ve delilikten farklı olarak, bunama dönemlerinde hiç hasta olmazlar: Bazen zihinleri açık ama bazen de hafızalarını yitirdikleri bir düşkünlükle hastalar hayatlarına devam ederler. Melankoli hastaları genelde sessizdirler; cinnet hastaları ise gürültücüdür. Bu gibi farklılıklar hekimler tarafından da belirlenmiştir.

Delilik, cinnet ve melankoli Celsus[153] ve diğer birçok yazar tarafından tanımlanmıştır; geri kalanı ise cinneti hastalıktan saymamış, melankoli ve deliliği de bir saymıştır. Hatta Jason Pratensis[154] özellikle bu hastalıklar üzerine çalışıp, melankoli ve deliliğin kaynağının aynı, her ikisinin sadece nicelik yönünden farklı ve birinin diğerinin ileri safhası olduğunu belirtmiştir. Gordonius'a[155] göre ise, delilik ve

[153] Celsus (İ.Ö. 25-İ.S. 50) Romalı hekim ve ansiklopedi yazarı. En bilinen eseri *De Medicina* (Tıp Üzerine) insan vücudu, hastalıklar ve tedavileri, farmakoloji gibi konular üzerine kapsamlı yazılar içerir.

[154] Jason Pratensis (1486-1558) asıl adı Jason van der Velde olan Hollandalı hümanist hekim ve şairdir. *De Cerebri Morbis* [Beyin Hastalıkları] (1549) adlı eserinde zamanın öngördüğü üzere melankolinin ve maninin şeytan çarpması olmadığını ve beyin ile ilgili bir hastalık olduğunu savunmuştur.

[155] Gordonius (Bernard de Gordon) 1270-1330 yıllarında yaşamış olan

melankoli, mizacın güçlü ve hassas olmasına göre farklılık gösterir. Aynı görüşe Aretaeus, Alexander Trallianus, Guianerius, Savonarola ve Hernius da katılmaktadır. Galen bile her iki hastalığın benzerliği üzerinde çok durmuştur. Ama çoğu çağdaş hekim, melankoli ve deliliği ayrı ayrı değerlendirmektedir ki ben de bu kitapta onların izinden gideceğim. Bu durumda delilik, şiddetli bunama ya da ateş olmadan cinnet getirmedir. Melankoliden daha şiddetli seyreder; öfke nöbetleri, yüksek sesle bağırmalar, kötü bakışlar, davranışlar, el kol hareketleri, hem vücudun hem de aklın hastalara daha şiddetli bir biçimde zarar vermesi şeklinde, korku ve suçluluk hissi duyulmaması, üç dört adamın tutamayacağı haşin bir güç ve fevrilikle seyreder. Delilik, ateş olmadan seyretmesi ve hastalarının hafızalarının iyi olması bakımından cinnetten ayrılır. Diğeri ile aynı sebeplere sahiptir; kara safra, koyulaşmış kan, beyin iltihaplanması...vb. Fracastoro,[156] bu tanıma yetişkinlik ve başlangıç zamanı ibarelerini de ekler; şarap, kurtboğan ya da itüzümü alınınca meydana gelen gelip geçici durumlardan ayırmak için de iktidarsızlığı bir belirti olarak teyit eder. Hastalığın çılgınlık anlarında çeşitli nöbetler vardır; vecit gibi: Cardan kendisi de bu nöbeti geçirdiğini söyler; Hint

Fransız hekimdir. *Practica seu Lilium medicinae* (1303; ilk basım Napoli 1480) eserinde veba, cüzzam ve verem gibi hastalıkların tanımı ve teşhisi üzerine yazmıştır.

[156] Girolamo Fracastoro (1476-1553) İtalyan hekim ve şair; özellikle matematik, coğrafya ve astronomi üzerine yapıtlarıyla tanınan âlim. Atomcu olarak bilinen Fracastoro, *De Contagione et Contagiosis Morbis* (1546) adlı eserinde bulaşıcı hastalıkların gözle görülemeyen organizmalar tarafından yayıldığını yazar.

din adamları kehanetlerini bu haldeyken söylerlermiş; Olaus Magnus'un[157] yazdığına göre Laponya'daki cadılar da vecit halindeyken sorduğunuz her soruyu yanıtlarmış. Diğer nöbetlerden bazıları ise coşkunluk, gaipten vahiy gelmesi ve sanrı, Gregory[158] ve Bede'in[159] yazılarında da bahsettiği üzere, obsesyon ya da şeytanlar, vahiy gelen peygamberler ve mitolojik Erinyeler tarafından ele geçirilme, ki zehirli bitki yemek, örümcek ısırması da bu durumlara düşürebilir. Bu nöbetlerden en çok bilinenleri likantropi, su korkusu ve Aziz Vitus Dansı'dır.

İbn-i Sina'nın[160] *cucubuth*, diğerlerinin kurt deliliği diye adlandırdığı likantropi, insanların geceleri mezarlıklarda ve tarlalarda uluyup koşturmasına ve kendilerinin kurt ya da başka bir hayvan olduklarına inanmalarına denmektedir. Aetius[161] ve

[157] Olaus Magnus (1490-1557) İsveçli Katolik papaz ve yazar. 1555'te basılan ve Burton'ın burada alıntı yaptığı *Historia de Gentibus Septentrionalibus* [Kuzey Halklarının Tarihi] tarihsel ve folklorik öğeleri harmanlayan bir eserdir.

[158] Aziz Gregory (538-594) Fransız asıllı Romalı tarihçi. *Historia Francorum* [Frankların Tarihi] adlı eseri ile bilinir.

[159] Aziz Bede (ya da Muhterem Bede) 673-735 yılları arasında yaşamış, Anglosaksonların tarihini ilk kaleme alan İngiliz keşiş. Dönemin en bilgili insanı olarak nitelendirilen Bede, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* [Anglosakson Halklarının Dini Tarihi] eseri ile tanınır.

[160] Avrupalılarca Avicenna olarak bilinen İbn-i Sina (980-1037), en önemli İslam hekimlerinden ve âlimlerindendir. 1025 yılında tamamlanan *El-Kanun fi't-Tıb* adlı eserinde melankoli üzerine açıklamalar kaleme almıştır: Melankolinin bir duygudurum bozukluğu olduğunu ve insanın korkularından kaynaklandığını yazar.

[161] Burton burada büyük ihtimalle Sicamus Aëtius adlı Bizanslı hekimin Περί Μελαγχολιάς [Melankoli Üzerine] adlı incelemesine atıfta

Paulus[162] bu durumun bir çeşit melankoli olduğunu söylemişlerdir; ama ben çoğunluğun dediği gibi bunu delilik olarak saymaktayım. Bazıları böyle bir hastalık olduğundan bile şüphe etmektedir. Altomarus, kendi zamanında iki vaka gördüğünü söyler. Wierus[163] 1541 yılında Padua'da kendisinin kurt olduğuna inanmış birini tanıdığını anlatır. Diğer bir örneği de kendisini ayı zanneden bir İspanyol hakkındadır. Forestus[164] da bu hastalıkla ilgili çok vaka olduğunu söyler; hatta Hollanda'da bir vakaya kendi gözleriyle şahit olduğunu ve soluk benizli, kara kuru, çirkin ve korkutucu görünümlü zavallı bir çiftçinin mezarlıklarda yakalanmaya çalışıldığını anlatır. Kral Proteus'un[165] kızları kendilerini köpek zannederlermiş. Eski Ahit'in Danyal bölümünde bahsedilen Nebukadnezar[166] bazı yorumculara göre, bu çeşit bir delilikten mustaripmiş. Bu hastalık belki de Plinius'un şu cesur açıklamasına se-

bulunmaktadır. Aynı dönemde (5. yy.) Diyarbakır doğumlu aynı adla bir başka Bizanslı hekim de yaşamaktaydı. İkisinin aynı kişi olduğuna dair araştırmalar devam etmektedir.

[162] Paulus Aegineta, 625-690 yılları arasında yaşamış olan Bizanslı hekimdir. 1528'de asıl dili olan Yunanca basılan ve Latince *De Re Medica Libri Septem* [Yedi Kitapta Tıp İncelemeleri] adı verilen eseri ile tanınır.

[163] Johann Wier (Latince Wierus) 1515-1588 yılları arasında yaşamış Hollandalı hekim ve demonolog (iblisbilimci). 1563'te Basel'de basılan *De Praestigiis Daemonum et Incantationibus ac Venificiis* [İblisler, Yanılsamalar, Büyüler ve Zehirler Üzerine] adlı eserinde cadı avına karşı çıkmış ve "cadılık" kavramının şeytani bir kavramdan çok psikolojik bir durum olduğunu savunmuştur.

[164] Petrus Forestus (asıl adı Pieter van Foreest) 1521-1597 arasında yaşamış Hollandalı hekimdir.

[165] Yunan mitolojisinde üç kızı da deliren kral.

[166] Eski Ahit'te adı geçen Babil kralı.

bep oldu: "Bazı insanlar kurda dönüştü zamanında, sonra tekrar insana." Kendisiyle ilgili anlatılan bir öyküye göre, Pausanias'ın[167] anlattığına göre, [Lykaon][168] da on yıl kurt olarak kaldıktan sonra insana dönmüş gene. Ovidius'un hikâyesi de bununla ilgilidir. Eğer bu hastalıkla ilgili daha çok şey duymak isterseniz, Augustinius'un *de Civitate Dei*'nin beşinci bölümünü,[169] Mizauld'un eserinin beşinci kitabının 77. bölümünü,[170] Schenkius'un[171] birinci kitabını, Hildesheim'ın eserinin ikinci bölümünü,[172] Forrestus'un eserinin onuncu kitabını,[173] Olaus Magnus, Vincentius Bellavicensis, Pierius, Bodine, Zuinger,

[167] Pausanias, Magnesia (Manisa) doğumlu coğrafyacı. İ.S. 110-180 yılları arasında yaşamış ve *Ἑλλάδος περιήγησις* (Yunanistan'ın Tasviri) eserin sahibi.

[168] Hem Pausanias'ın hem de Ovidius'un anlattığı Lykaon hikâyesi Yunan mitolojisinden alınmadır: Lykaon, halk arasında tebdil-i kıyafet gezen Zeus'un gerçekten bir tanrı olup olmadığını test etmeye cüret etmiş Arkadya kralıdır. Bu cüretinin cezası olarak Zeus tarafından kurda dönüştürülmüştür.

[169] Augustinius'un (354-430) *Tanrı'nın Şehri* adlı kitabı.

[170] Antonio Mizauld (1510-1578) Fransız gökbilimci ve hekim. Burton'ın bahsettiği kitap Mizauld'nun *Centuriae XII. Memorabilium utilium, ac iucundorum in aphorismos Arcanorum omnis generis locupletes, perpulchre digestae* uzun adıyla 1566'da Latince olarak basılan ve yaşadığı dönemin bilimiyle hurafelerini konu edinen 1200 aforizmadan oluşan eserdir.

[171] Robert Burton'ın Latince ismiyle hitap ettiği, asıl adı Johannes Schenck von Grafenberg olan (1530-1598) Alman hekim. Burada bahsedilen ise, *Observationum medicarum rariorum* [Nadir Gözlenen Tıp Bilimleri] adlı yedi kitaplık eserinin birinci kitabıdır.

[172] Francisco Hildesheim'ın *De Cerebri et Capitis morbis Internis spicilegia* (Frankfurt, 1612) adlı eserinden bahsedilmektedir.

[173] Petrus Forrestus'un (asıl adı Pieter van Foreest; 1521-1597) *Observationes & curationes medicinales: De Capitis & Cerebri morbis ac Symptomaticis* adlı on kitaplık eserinden bahsedilmektedir.

Zeilger, Peucer, Wierus, Spranger... vb. okuyabilirsiniz. İbn-i Sina insanların bu hastalığa daha çok şubat ayında yakalandığını söyler. Heurnius'un yazdığına göre de günümüzde en sık Bohemya ve Macaristan'da yaygınmış. Scheretzius'a[174] göre de Livonia'da sık görülüyormuş. Bu hastalığa yakalananlar gündüzleri saklanıp, geceleri ortaya çıkarak mezarlıklarda ve bozkırlarda bütün gece uluyup duruyorlarmış; "içe göçmüş gözleri, kabuk bağlamış bacakları ve kalçaları, kupkuru ve soluk derileri varmış," diye yazar Altomarus ve bütün bu belirtilere bir neden gösterip hepsine basit ilaçlar bulmuş.

Su korkusu,[175] her köyde yaygın olan ve kudurmuş bir köpeğin ısırmasından, (Aurelianus'a göre[176]) tırmıklamasından ve (Schenkius'un ispat ettiği üzere) sürtünmesinden ya da kokusundan kaynaklanan bir çeşit deliliktir. İnsanlara olduğu kadar diğer yaratıklara da zarar veren bir hastalıktır. Bu şekilde adlandırılmasının nedeni ise, hastaların, içinde kendilerini ısıran köpeği göreceklerini düşündükleri için, su ya da herhangi bir sıvı görmeye dayanamamalarıdır. Daha da fevkalade olanı, ne kadar susuz kalırlarsa kalsınlar (ki bu hastalıkta öyle olur), su içmektense ölmeyi tercih ederler. Antik çağ yazarı olan Caelius Aurelianus su korkusunun fiziki bir hastalık mı yoksa akıl hastalığı mı olduğu konusunda şüphesi olduğunu söyler. Zarar gören bölge beyindir; sebep ise kudurmuş köpeğin ısır-

[174] Sigismund Scherertz (1584-1639).

[175] Modern tıpta kuduz hastalığı.

[176] Caelius Aurelianus, beşinci yüzyılda yaşamış olan Romalı hekim.

ması ile salınan, ateş yapan ve tüm vücudu kurutan zehirdir. Hildesheim, bazılarının delirerek öldüğünü yazar; ölenleri kesip açtıklarında vücutta hiç su, kan ve nem kalmadığını görmüşlerdir. En çok etkilenenlerde, ısırıldıktan on dört gün sonra su korkusu başlar; bazılarında ise bunun için kırk altmış gün geçmesi gerekir. Heurnius'un yazdığına göre, genelde sudan ve cam olan her şeyden kaçarak delirmeye, yüzleri kızarmaya ve şişmeye başlar. Yaklaşık yirmi gün sonra da (eğer ilaç alınmazsa) sürekli uyanık halde durmaya, düşünceli ve kederli görünmeye, garip sanrılar görmeye, havlamaya ve ulumaya, bayılma ve düşme nöbetleri geçirmeye başlarlar. Bazılarının dediğine göre, idrarlarında ufak tanecikler görülürmüş. Eğer bu belirtilerden herhangi biri görülse bile, iyileşme için artık çok geç demektir. Codronchus'a[177] göre, bu belirtiler genelde altı-yedi ay, Guianerius'un[178] dediğine göre yedi-sekiz yıl, Albertus'a[179] göre on iki yıl ve Galen'e göre de altı ya da sekiz aydan önce görünmezmiş. Meşhur avukat Baldus[180] bu hastalıktan ölmüştür; aynı şekilde Forestus'un hastaları olan bir papaz ve Delft'li bir kadın da bu şekilde yaşamlarını yitirmişlerdir. Kırsal kesimde (eğer deniz kıyısında da yaşanılıyorsa) en basit tedavi hastayı kafadan ayak topuğuna kadar deniz suyuna sokmaktır. Bazıları muska kullanır;

[177] Giovanni Codronchus (1547-1628) İtalyan hekim.

[178] Antonius Guianerius'un (ö. 1440) eseri *Practica et omnia opera*'dan bahsedilmektedir.

[179] Albertus Magnus (1200-1280) Alman Katolik rahibi.

[180] Baldus de Ubaldis (1327-1400) adlı dönemin soylu ailelerinden birinden olan İtalyan avukat.

herhangi bir kocakarıya da sorsanız bu hastalığa ilaç yazabilir. Ancak en iyi ilaç gene kabul görmüş hekimlerden gelir; özellikle Dioscorides, Heurnius, Hildesheim, Capivaccius, Forrestus, Schenkius ve en önemlisi bu konuda iki koca kitap yazmış olan Codronchus okuyan hekimler bu konuda yardımcı olabilirler.

Paracelsus'un en şehvetli dans dediği Aziz Vitus Dansı hastaları, ölene ya da iyileşene dek dans ederler. Bu şekilde adlandırılmasının nedeni, bu hastalıktan mustarip olanların Aziz Vitus'un yerine gidip yardım dilenmeleridir; orada da biraz dans ettikten sonra bu hastalıktan tamamen kurtuluyorlarmış. Hastaların ne uzunlukta, nasıl ve nelerin üstünde dans ettiklerini duymak pek garip doğrusu; hamile kadınlar bile (bebeklerine zarar vermeden tabii ki) bazen o kadar uzun süre dans ederlermiş ki, sonunda ellerini ayaklarını hareket ettiremez ve ölü gibi dururlarmış. Kırmızı giysiler içinde olan kişilere tahammül edemezler. Müziği her şeyden üstün tutarlar; öyle ki Almanya'daki yargıçlar hastalara müzisyen ve onlarla dans edecek coşkulu partnerler tutarlarmış. Schenkius'un anlattıklarına ve Paracelsus'un *Delilik*[181] kitabında birkaç kişiyi tedavi ettiğini söyleyerek övünmesine bakılırsa, bu hastalık

[181] Paracelsus'un *Von den Krankheiten so die Vernunft berauben* [Hastalıklardan Dolayı Aklın Yitirilmesi/Kayması] adlı kitabından *De Mania* [Delilik Üzerine] bölümüne atıfta bulunulmaktadır. Bu kitap Paracelsus'un ölümünden sonra 1567'de Basel'de basıldı.

en çok Almanya'da görülmektedir. Felix Platerus,[182] Basil'de yaşayan ve tam bir ay dans eden bir kadının haberini verir. Araplar bu hastalığı bir çeşit felç olarak tanımlarlar. Bodin,[183] *de Republica*[184] eserinin birinci cildinin beşinci bölümünde bu hastalıktan bahseder; siz de bu konuda daha çok okumak isterseniz, Monavius'un[185] Scoltzius'a olan son mektubunu ve Dudithus'a yazdığı bir diğer mektubu tavsiye edebilirim.

Bahsedeceğim son delilik ya da melankoli, (benim adlandırmama göre) şeytani bir saplantı ya da şeytan çarpmasıdır. Platerus ve diğerleri [bu hastalığı] olağandışı olarak nitelendirmektedirler; [hastaların] davranışları, el-kol hareketleri, kasılmaları, yemekten kesilmeleri, kehanetleri, daha önce hiç bilmedikleri dilleri konuşmaları hakkında dehşet verici şeyler anlatılmaktadır. [Bu hastalıkla ilgili] çok garip hikâyeler vardır; (Deacon ve Darrel[186] bu konuda koca koca kitaplar yazmışlardır) ancak ben burada kasıtlı olarak bunlardan bahsetmeyeceğim.

[182] 1536-1614 arasında yaşamış Felix Platter adlı İsviçreli hekim. Hastalıkların organizmalar nedeniyle bulaştığını iddia etmiştir.

[183] Jean Bodin (1530-1596) Fransız demonoloji uzmanı.

[184] Bodin'in 1576'da yazdığı *Les Six Livres de la Republique* [Devlet Üzerine Altı Kitap] adlı eserinden bahsedilmektedir.

[185] Peter Monau olarak da bilinen ve 1551-1588 yılları arasında yaşamış Kutsal Roma İmparatorluğu'nun saray doktorudur.

[186] John Darrell ve John Deacon dönemin en ünlü Püriten ve şeytan çıkarıcılarındanlardır.

Fuchsius, Felix Plater ve Laurentius bahsedilen bu hastalıklara eklemeler yaparlar; aşktan, çok çalışmaktan, dini fanatiklikten kaynaklanan çılgınlık gibi... Ancak bunlar daha çok melankoli türleri olarak nitelendirilmeliler; koca bir kitap yazmaya niyet ederek, bunların hepsinden ayrı ayrı ve uzun uzun bahsedeceğim.

V

KABACA 'DOĞUŞTAN MELANKOLİK OLMA' DİYE ADLANDIRILAN DURUM. ZİHİNSEL KAYIT

Kitabımızın konusu olan melankoli ya bir eğilim ya da bir alışkanlıktır. Eğilim olarak, en ufak bir keder, ihtiyaç, hastalık, dert, üzüntü, tutku, zihinsel rahatsızlık durumunda veya üstlenilen sorumluluklar, huzursuzluk, bir düşünce nedeniyle ortaya çıkan endişe, durgunluk, donukluk, sinir bozukluğu ve genel olarak, neşe, zevk, mutluluk karşıtı olarak hissettiğimiz her türlü hoşnutsuzluk sonucu gelip geçici olan melankolidir. Yanlış bir şekilde, asık suratlı, hastalıklı, hantal, kötü huylu ve münzevi insanlara da melankolik denir. Melankolik eğilimden, her ne kadar akıllı, mutlu, sabırlı, gamsız, cömert, dindar veya kendine güveni olursa olsun hiçbir insan kurtulamaz; illa ki hayatının bir bölümünde ya da ânında kendisini melankolik hisseder. Bu an-

lamda melankoli, faniliğin belirtisidir: "Kadından doğan adamın hayatı kısa ve dert doludur." Zenon, Cato ve Aelianus'un ılımlı bir mizaca sahip olduğunu söylediği ve (öğrencisi Platon'a kulak verirsek) "hiçbir şeyin huzursuz etmediği, giren çıkandan rahatsız olmayan, ne türlü bela başına gelirse gelsin her daim sakin olan" Sokrates bile melankoliden mustaripmiş. Valerius'un "görkemli Roma'da doğmuş olan dünyanın en şanslı adamı, asil soydan, hoş görünümlü, iyi eğitimli, sağlıklı, zengin, şan şeref sahibi, senatör, konsül ve çoluk çocuğu ile gül gibi yaşayan" mutluluk timsali Q. Metellus melankoliden kaçamamış ve kederden payını almış. Başkalarının üzüntüsünü paylaşmak için yüzüğünü denize atan ve daha sonra yüzüğün kendisine balık olarak geri geldiğini gören Sisamlı Polykrates[187] de melankoliye tutulmuş. Hiçbir insan (melankoliden) kendi kendine iyileşemez. Kendi şairlerinin yazdığı gibi, tanrıların bile gazapları ve tutkuları vardır. Özetle, "hayatımız da, tıpkı gökyüzü gibi, bazen iyi, bazen gölgeli, fırtınalı ve sakindir; tıpkı bir gül gibi dikenleri ve çiçekleri vardır; bir yılın ılıman bir yazı, çetin kışı, kuraklığı ve gene serin yağmurları olduğu gibi hayatımızda neşe, umut, korkular, üzüntüler ve iftiralar birlikte var olur". Zevk ve acı birbiri ardına sıralanır.

———medio de fonte leporum
Surgit amari aliquid, in ipsis floribus angat[188]

[187] İ.Ö. 538-522 arası yaşamış Sisam adasının tiranıdır.

[188] (Lat.) *Sevincin yüreğinden fışkıracaktır burukluk/ Ve er geç zehirle-*

Hazreti Süleyman'ın dediği gibi, "Kahkahanın tam orta yerinde keder vardır."[189] Şölende ve neşeli anların ortasında üzüntü ve huzursuzluk yer alır. *Inter delicias semper aliquid saevi nos strangulat*;[190] bir dirhem bal için bir okka zehir, bir arşın sevinç için bir fersah keder vardır. Tıpkı bir sarmaşığın ulu meşe ağacına dolanması gibi, acılar da hayatımızı kuşatır. Bir faninin hayatta daimi bir mutluluk araması kadar saçma ve gülünç bir şey yoktur. Hiçbir şey tamamen yararlı ve keyif verici değildir; mutlaka içinde bir burukluk, bir sızı, bir kin vardır. Bunların hepsine γλυκύπικρον[191] karışık tutkular denir. Tıpkı bir satranç tahtasında olduğu gibi siyah ve beyaz adamların, sülalelerin ve şehirlerin düşüşleri ve çöküşleri vardır, ki günümüzde çoklu halde örnekleri var. Melekler, tanrısal güçler ve gökcisimleri, güneş ve ay gibi döngümüzü fire vermeden, tutarlı ve daimi olarak tamamlayamıyoruz. Bunun yerine, hastalıklara, acılara, kesintilere maruz kalıyoruz; bir o yana bir bu yana savrulup alaşağı ediliyoruz; en ufak bir esintiyle sürüklenip gidiyoruz ve en zayıf ihtimalde dahi ezilip büzülüp süklüm püklüm oluyoruz. Bize biçilen paye bu; belirsizlik ve kırılganlık. "Bunu bilmeyen ve buna katlanmak

yecektir kokusunu çiçeklerin. Burton'ın bir bölümünü verdiği Latince beyit Romalı şair Lucretius'a aittir. Beytin tamamı ve Latincesi şöyledir: *Nequiquam, quoniam medio de fonte leporum/ surgit amari aliquid quod in ipsis floribus angat.* Lucretius'un *De Rerum Natura* [Tabiat Üzerine] kitabından alıntıdır.

[189] Eski Ahit; Süleyman'ın Özdeyişleri 14:13: "Gülerken bile yürek sızlayabilir, sevinç bitince acı yine görünebilir."

[190] (Lat.) Sevinçlerimizin ortasında bizi kederlendiren bir şeyler vardır.

[191] (Yun.) Acı tatlı durum; burukluk.

için kendini korumayan bu dünya yaşamaya uygun değildir."[192] "Dünyanın durumunu bilmez o; zevk ve acının birbirine çift taraflı bağlı olduğunu ve bir çember etrafında birbiri ardına geldiklerini..."[193] *Exi e mundo*,[194] eğer tahammül edemiyorsan, çek git; kendini sabırla ve alicenaplıkla koruyacaksın, başka türlü kurtuluş yok. Acıların karşısında durup, Aziz Pavlus'a göre, İsa'nın cesur bir askeri gibi onlara sürekli olarak katlanacaksın. Ancak [Aziz Pavlus'un] bu öğüdünü çok az kişi kabullenir ya da doğru kullanır. Bunun yerine, birçok kaba saba yaratık tutkularına yenik düşer, bilerek ve isteyerek kendilerini çeşitli sorumluluklardan, endişelerden ve belalardan oluşan bir labirentin içine atar ve –yapmaları gerektiği gibi sabır ile örülmüş bir savunma kalkanı oluşturmadıkları için– ruhlarının bu nedenlerden dolayı bedbaht olmasına neden olurlar. Bu eğilimler genellikle giderek birer alışkanlık halini alır. "Tutkular," diye yazar Seneca, "ruhun sakıncalı dürtüleri hastalık haline gelir; nezle gibi başlar, öksürüğe çevirir, düzenli ve kronik hale gelince de verem olur."[195] Melankolik dürtüler de böyledir; insanların bünyesinin güçlü ya da zayıf olmasına, vücut ısıları ya da akli dengelerinin yerinde olmasına bağlı olarak bazıları daha dirençli olabilir. Gene de herkes öyle ya da böyle [melankoliden] etkile-

[192] Valerius'tan alıntı.

[193] 1598'de Katolik bir Hollandalı tarafından basılan "Mercurius Gallobelgicus" adlı dergiden alıntıdır.

[194] (Lat.) Dünyadan ayrıl.

[195] Burton'ın kendi metninde 10. kitap 96. mektup olarak referans verdiği bu Seneca alıntısının orijinali aslen 9. kitap 75. mektup ve 12. cümledir.

nir. Biri için sinek ısırığı olarak nitelendirilen şey, diğeri için dayanılmaz bir acı kaynağı olabilir. Bir kişi olağandışı itidali ve sakin tavrı ile güle oynaya zorlukları yenerken, yanındaki kişi o kadar da dayanıklı olamayabilir; fesat, zarar, utanç, kayıp, öfke ve iftira ile sonuçlanan en ufak olayda (eğer yalnız ya da aylak ise) tutkularına o kadar çok yenik düşer ki, yüzünün şekli şemaili değişir, hazımsızlık çeker, uykusuz kalır, ruh hali karışır ve yüreği ağırlaşıp, kuruntuları ortaya çıkar; gaz ve sindirim bozukluğu bütün vücudunu ele geçirir ve kişinin kendisi melankoliye yakalanır. Tıpkı borçlarını ödeyemediği için hapse atılan adamın başına alacaklıların üşüşmesi gibi, herhangi bir rahatsızlıkla yataklara düşen hastanın başına da hemen diğer marazlar (*qua data porta ruunt*[196] olduğundan) üşüşür. Sonra tıpkı topal bir köpek ya da kanadı kırık kuş gibi, kişi çöker ve iğne ipliğe döner. En sonunda da o meşum hastalığa ya da melankoli marazına yakalanır. Böylece, filozofların sıcak ve soğuğu sekiz dereceye ayırdığı gibi, biz de melankoliyi seksen sekiz türe ayırabiliriz. Bunun nedeni, melankoliden etkilenen organların muhtelif şekillerde maraza tutulmuş olmalarıdır; bazıları bu lanet bataklığa az çok batmıştır, bazıları ise içine gömülmüştür. Başlarda ne kadar hoş ya da nahoş olursa olsun, bu melankoli nöbetleri seyri boyunca yakaladıkları kişiyi şiddetle etkileyip zulmeder. Ancak bu nöbetler, ya da etkilenen insanlar diyeyim, kabaca [melankolik olarak] nitelendirilirler, çünkü [melankolileri] bazı nesnelerin var olup

[196] (Lat.) Hemen bir çıkış noktası bularak.

olmaması ile alakalı olarak, gelip geçicidir, kalıcı değildir. Bizim ele alacağımız melankoli ise alışkanlık haline gelmiş olandır, *morbus sonticus*,[197] ya da *chronicus*, kronik olan ya da süregelen hastalıktır; Aurelianus ve diğerlerinin dediği gibi, oturmuş bir mayidir; uğrayıp giden değil, yerleşmiştir. Uzun süren bir kuluçka evresi geçirip (hoş ya da acı verici bir) alışkanlık haline geldiği için, iyileştirmesi çok zordur.

[197] (Lat.) Tehlikeli bir hastalık.

İKİNCİ BAŞLIK

I

ANATOMİ ÜZERİNE ARASÖZ

Melankoli hastalığını tanımlamadan, ne olduğunu açıklamadan ya da daha fazla hakkında konuşmadan önce, vücudumuzun anatomisi ve ruhun duyuları üzerine kısa bir arasöz girmeyi, biraz ileride bahsedeceklerimizi daha iyi kavramak adına, küstahlık olarak addetmiyorum. Çünkü çok sayıda karmaşık kelimeler sıklıkla ortaya çıkacak; myrach,[198] hipokondri, hemoroit, tahayyül, muhakeme, mayi, halet-i ruhiye, hayati, fıtri, hayvansal, asap, damar, atardamar, kilüs,[199] pituitaria[200] gibi kelimelerin ne manaya geldiğini, bu kelimelere nasıl atıfta bulunulduğunu ve neye hizmet ettiklerini avam pek kavrayamaz. Bunun yanında, bazı kişilere bu fevkalade konuyu daha da derinlemesine ve doğru

[198] 15.-17. yüzyıllar boyunca karınzarını anlatmak için kullanılan Arapça kökenli tıbbi terim.

[199] Bağırsakta emilmeye hazır yağ maddesi.

[200] Hipofiz bezleri.

düzgün incelemeleri için teşvik eder ve böylece o asil peygamber gibi Tanrı'yı yüceltmiş oluruz ("Sana övgüler sunarım/Çünkü müthiş ve harika yaratılmışım"[201]). Bu kişiler ki yeterli zamanı ve fırsatı olduğu için, nasıl pazarlık yapılacağını, alım satım yapmayı, iyi bir şahin, köpek, at... nasıl alınır gibi diğer bütün dünyevi işleri çok iyi bilirler. Ancak kendileri ile ilgili bilgilerde tamamen cahil ve kayıtsız kalmışlardır. Beden ve ruhun ne olduğunu, nasıl birleştiklerini, hangi uzuv ve yetilerden oluştuklarını ve bir insanın bir köpekten ne farkı olduğunu bilmezler. Peki, (Melanchthon'un[202] da dediği gibi) "onun sağlığını korumasını sağlamasına ve davranışlarının nedeninin kaynağını vermesine rağmen, kendi bedeninin yapısını ve oluşumunu bilmeyen bir insandan" daha rezil ve çirkin bir şey olabilir mi? Böyle insanları bu kitaba yönlendirmek için, hep Latince yazmış Galen, Bauhin, Plater, Vesalius, Falopius, Laurentius, Remelinus'un eserlerini ya da kendi çalışkan yurttaşlarımızın anadilimizde yazdığı kitapları (Kolomb'un çevrilmesinin ya da on üç kitaplık *Microcosmographia*'nın[203] yazılmasının üzerinden çok da geçmedi) daha derin incelemek için bu kısa arasözü yazdım. Ayrıca Wecker, Melanchthon, Fernelius, Fuchsius'un yazdıkları ve *De Anima*

[201] Eski Ahit; Mezmurlar, 139, 14-15.

[202] Philip Melanchthon (1497-1560), Martin Luther ile birlikte Alman Reformu'nun öncülerindendir. Burton'ın da sıklıkla alıntı yaptığı eseri *Liber de Anima* (Ruhun Kitabı)'dır.

[203] *Microcosmographia, A Description of the Body of Man* (Mikrokozmografi: İnsan Bedenin Tasviri) Helkiah Crooke'un 1615'te basılan anatomi ders kitabı. Hem İngilizce yazılması hem de Galen'i eleştirmesi nedeniyle döneminde çok tartışma yaratmıştır.

kitabının o meşakkatli sayfaları (ki bu konu üzerine yazılmış en derleme eserdir) her daim erişilemez; hem onlardan küçük bir tat bırakmak hem de bu eserlerin farkına varmanızı sağlamak için, bu özet yeterli olsun.

II
BEDEN, HILT[204] VE NEFES AYRIMI

Bedenin kısımlarının birçok ayrımı olabilir; en çok kabul göreni Laurentius'un Hippokrates'ten aldığı görüştür: bedenin kısımlarının kapsanan ve kapsayan olarak ayrılması. Kapsanan kısımlar hılt ve ruhtur.

Hılt, bedenin sıvı ya da akışkan kısmıdır; vücudun içinde yer alır ve korunmasına yarar. Ya içkindir yani doğuştan bizimledir ya da haricidir yani edinimdir. Doğuştan gelen yani içkin olanı besleyen kambiyum ve ikincil unsurlar olan nem ve yapışkandır. Edinim hali ise, karaciğerdeki ikinci

[204] Özgün metinde "humours" olarak geçen kelimenin ait olduğu düşünce sistemi günümüzde Türkçe karşılığı "humoral patoloji"dir; Burton'ın *humours* dediği şey, lenf, safra, kan gibi vücut sıvıları olduğu için modern bir Türkçe terim yerine eski dilde aynı anlama gelen "hılt" kelimesini kullanmayı uygun gördük.

sindirimde kilüs olmadan ortaya çıkan dört birincil ahlattır. Bazıları onları üretilen ve artık olarak ikiye ayırır. Ama Crato, Hippokrates'ten esinlenerek, bunların artık değil, sıvı olduğuna ve bunlar olmadan hiçbir canlının hayatını sürdüremeyeceğine hükmeder. Bu dörtlü, her ne kadar kanın içinde yer alsa da, Melanchthon'un dediği gibi, birbirlerinden ve diğer edinilmiş, kusurlu ya da hastalıklı sıvılardan farklılık gösterdikleri marazları vardır.

Kan sıcak, tatlı, nemli olan kırmızı sıvıdır; mezenterik damarlarda hazırlanır ve karaciğerdeki kilüsün en mutedil kısımlarını oluşturur. Görevi tüm vücuda gücünü ve rengini vermektir. Damarlar aracılığı ile vücudun her yanına ulaşır. Ruh hali ilk şeklini kandan alır ve atardamarlar sayesinde diğer organlara bağlanır.

Pituitaria, ya da balgam, soğuk ve nemli bir hılttır; karaciğerdeki kilüsün en soğuk yerinden (ya da midede sindirilen etin beyaz suyundan) oluşur. Görevi, vücudun uzuvlarını beslemek ve nemlendirmektir; mesela dilin gereğinden çok kuru olmamasını sağlar.

Sarı safra kuru, sıcak ve acıdır; kilüsün daha sıcak yerlerinden oluşur ve safrakesesinde birikir: Vücudun doğal ısısını ve hissiyatını sağlamasına yardımcı olur, dışkıların atılmasına hizmet eder.

Melankoli, soğuk ve kuru, yoğun, kara renkli ve ekşidir: Sindirimin en tortulu yerinden oluşur; dalaktan temizlenerek geçer, diğer iki sıcak ahlatı, kan ve sarı safrayı, birbirine bağlar ve onları kanın içinde muhafaza eder, kemikleri besler. Bu ahlat-ı erbaa, hem dört unsurun, hem de insanoğlunun gelişiminin dört evresinin bir benzetmesidir.

Bu ahlata, idrarda bulunan özsıvıyı ve üçüncü sindirim sonucu çıkan gözyaşı ve ter gibi diğer dışkısal sıvıları da katabilirsiniz.

Nefes en uçucu buhardır, kandan gelir ve ruhun aracısıdır; ruhun en önemli eylemlerini gerçekleştirir; bazılarının inandığı gibi, beden ve ruh arasındaki ortak bağ ya da orta yoldur. Ya da Paracelsus'a göre, dördüncü ruhtur. Melanchthon'a göre, nefesin çıktığı kaynak kalptir, orada oluşmuş ve sonrasında beyne gönderilerek orada farklı bir tabiat edinmiştir. Nefes, beyin, kalp ve karaciğer gibi başlıca üç organa göre üç türe ayrılır: doğal, yaşamsal ve canlandırıcı. Doğal olan karaciğerden çıkar ve oradan damarlarla doğal eylemlerimizi gerçekleştirir. Yaşamsal olan kalpteki doğal nefesten gelir ve atardamarlar ile diğer uzuvlara taşınır. Eğer yaşamsal enfüs durursa, hayat durur; tıpkı bayılma ya da düşmede olduğu gibi. Canlandırıcı nefes ise yaşamsal nefesten meydana gelir ve beyinde toplanır; oradan da sinirler yardımıyla alt organlara giderek hepsine hareket ve hissiyat verir.

III
BENZER ORGANLAR

Kapsayan organlar, daha somut maddelerden meydana geldiklerinden dolayı, ya homojen ve heterojen ya da benzeyen ve benzemeyen diye ayrılırlar: Aristoteles de *Historia Animālium* eserinin birinci kitabının ilk bölümünde ve Laurentius da eserinin birinci kitabında[205] bu şekilde bir ayrımı yaparlar. Benzeyen ya da homojen organlar, suyun suya dönüşmesi gibi, bölünseler bile hâlâ aynı maddedirler. Bu tür organlar arasında bazıları spermatik bazıları ise tensel ve bedenseldir. Spermatik denilince doğrudan tohumdan meydana gelenler sayılabilir: kemikler, kıkırdak, bağlar, zarlar, sinirler, atardamarlar, toplardamarlar, deri, sinir lifleri, yağ.

[205] *Historia anatomica humani corporis* (İnsan Anatomisinin Tarihçesi) adlı kitap.

Kemikler kuru ve serttirler; tohumun en yoğun olanından, diğer uzuvları güçlendirmek ve ayakta tutmak amacıyla meydana gelmiştir. Bir insan vücudundaki kemik sayısını bazıları 304, bir kısmı 307 ve diğerleri de 313 olarak verir. Kemiklerin içinde sinir yoktur, bu yüzden de hissiyat bulunmaz.

Kıkırdak, kemikten daha yumuşak ama diğerlerinden daha sert bir dokuya sahip olan maddedir. Esnektir ve hareket eden uzuvlara yardımcı olur.

Bağlar, tendonlar yardımıyla kemikleri birbirine ve diğer uzuvları kemiklere bağlar. Zarların görevi, geri kalanların üzerini kapatmaktır.

Sinirler, ya da sinir telleri dışı zarla kaplı ve içi ilik doludur; beyinden başlayarak hissiyat ve hareket için canlandırıcı nefesi taşırlar. Bunların bazıları yumuşak, bazıları da serttir ve yedi çift halindedirler. İlki görmemize yarayan göz sinirleridir; ikincisi gözleri hareket ettirenlerdir. Üçüncü çift tat duyusu için dile hizmet eder; dördüncü çift damakta tat almak içindir; beşinci kulaklara mahsustur; altıncı çift ise en kapsamlı olanıdır ve bağırsakların tamamında yer alır; yedinci çift dili oynatır. Daha sert olan sinir telleri iç uzuvların hareketini sağlar; yedi tanesi boyun, on iki tanesi göğse ait olan otuz farklı kilitten oluşan sırttaki omurilikten başlar.

Atardamarlar uzun ve içi boştur; yaşamsal nefesi yaymak için çift katmanlıdır; söylediklerine göre, anatomist Vesalius[206] hangi katmanın daha iyi olduğunu anlayabilmek için canlı canlı insan kesmeyi[207] alışkanlık haline getirmiş. Atardamarlar kalbin sol tarafından başlar, geri kalanların kaynağı olan başlıca iki damara ayrılır, aort ve toplardamar: aort bütün vücuda hizmet eden diğer damarların köküdür; toplardamar ise akciğerlere gider ve kalbi serinleten havayı taşır.

Toplardamarlar, tıpkı borular gibi içleri boş ve yuvarlaktırlar; karaciğerden çıkarak kan ve doğal nefesi taşıyarak bütün uzuvları beslerler. Bunlardan *Vena porta*[208] ve *Vena cava*[209] başlıca iki toplardamardır; diğerleri de bunlarla birleşmektedir. *Vena porta* karaciğerin çukur tarafından gelen toplardamardır; sayesinde bağırsaklardan ve karından kilüsü aldığı mezenterik[210] toplardamarlarla birleşerek karaciğere ulaştırır. Diğeri ise karaciğerden kanı alarak geri kalan organları besler. *Vena porta*'nın dalları mezenterik ve hemoroit damarlardır. *Vena cava*'nın dalları ise aşağıya ya da yukarıya[211] doğrudur. Aşağıya

[206] Andreas Vesalius (aslen Andries van Wessel) 1514-1564 yılları arasında yaşamış hekimdir. *De Humani corporis fabrica* [İnsan Vücudunun Yapısı] adlı eseri ile modern anatominin gelişmesinde çok büyük katkıda bulunmuştur.

[207] Burton'ın notuna göre, kesip nabzın atışını seyrediyormuş.

[208] Kapı toplardamarı.

[209] Ana toplardamar.

[210] Mezenterik damarlar, incebağırsağı karın duvarının arka bölümüne bağlayan karınzarı kıvrımlarıdır.

[211] Modern tıp terimleri ile alt ve üst ana toplardamarlardır.

doğru olanlar, seminal[212] ve emulgent[213] damarlardır; yukarıya doğru olanlar ise baştaki, kollardaki, ayaklardaki...vb. damarlardır ve birçok adları vardır.

Sinir lifleri, organın tümünü kaplayan beyaz renkte ve sağlam ipliklerdir; düz, yan yana ve enine olup her birinin kendine ait çeşitli işlevleri vardır. Yağ dokusu nemli, kansız ve kanın mümkün olan en kaygan ve kalın yerinden oluşan benzer bir parçadır. Vücudun geri kalanını deri kaplar ve altında *Kütikula*[214] ya da ince bir dericik vardır. Et yumuşak ve kırmızı renktedir; kanın katılaşmasından oluşur vesaire...

[212] Seminal, semene ve/veya üreme organlarına ait olan damarlardır.
[213] Emulgent ise boşaltım sistemi damarlarıdır.
[214] İnce deri.

IV
BENZEMEYEN ORGANLAR

Benzemeyen organlar, bizim uzvi ya da araçsal dediğimiz, harici ya da dahili olan organlardır. Başlıca harici olanlar ön ya da arka tarafta konumlanmıştır; önde olanlar, baş tacı, başın ön tarafı, kafatası, yüz, alın, şakaklar, çene, gözler, burun; göğüs, meme, karnın üst ve alt tarafları, hipokondr,[215] göbek deliği, kasıklar, böğür.. vesairedir. Arka tarafta yer alanlar ise baş arkası, sırt, omuzlar, yanlar, bel, leğen kemiği, kuyruksokumu kemiği, kalçalar gibi ya da eklemler, kollar, eller, ayaklar, bacaklar, uyluklar, dizler gibi uzuvlardır. Her iki bölüme de ait olan uzuvları çok bariz oldukları ve iyi bilindikleri için acele şunu tekrarlıyorum; *eaque præcipua et grandiora tantum; quod reliquum ex libris de anima qui volet, accipiat.*[216]

[215] Merak nahiyesi olarak da bilinen, kaburgaların altında yer alan ve hastalık hastalığına (hipokondri) yol açtığı düşünülen bölge.

[216] (Lat.) Ve sonra sadece daha geniş ve daha detaylı olanları vardır; geri

Dışarıdan görülemeyen dahili uzuvlar sayıca çok çeşitlidir ve birçok ismi, kullanımı ve bölümleri vardır; bunların içinde en dikkati çeken Laurentius'un yaptığı temel ve yardımcı ayrımıdır. Temel uzuvlar, diğer tüm uzuvların ait olduğu ve hizmet ettiği üç ana bölümdür –beyin, kalp ve karaciğer; bunların bulunduğu üç bölge, ya da üç katmanlı bölümler, vücudun tamamını oluşturur. İlk önce, bütün hayvansal uzuvları ve beyni kapsayan baş vardır; [beyin] sinirler sayesinde vücudun geri kalanına hissiyat ve hareket vererek kalbin bir nevi danıştayı ya da danışmanlar kurulu olarak görev yapar. İkinci bölge göğüs ya da orta batındır; bu bölgede kalp tıpkı bir kralın tahtında oturduğu gibi konumlanarak atardamarların sayesinde tüm vücuda hayat verir. Üçüncü bölge, bir *Legat a latere*[217] gibi ikamet eden karaciğerin bulunduğu alt batındır; diğer hayati organlarla birlikte sindirime, beslenmeye ve dışkıların atılmasına hizmet eder. Bu alt bölge bir üstteki bölgeden karınzarı, ya da diyafram ile ayrılır ve bazıları tarafından üst, orta ve alt bölge ya da katman olarak tekrar bölünür: Sağ yanında karaciğer ve sol yanında dalak olan hipokondr bölgesinin üst tarafı hipokondri ile ilgili melankoli olarak adlandırılır. Orta bölge böğrün ve göbek deliğinin olduğu alandır ve üst alandan böbrekler ile ayrılır. En son alt bölge de kendi içinde üç ayrı alana bölünür. Araplar bu bölgeyi epigastriyum ve hipogastriyum olarak ikiye ayırır; üst ve alt. Epigastriyum bölgesine *Mirach*[218]

kalanı anatomi kitaplarında mevcuttur.

[217] (Lat.) Papa'nın elçisi veya elçi sefiri anlamında.

[218] Arapça kökenli bu kelime "karın duvarı" anlamında kullanılır.

adını verirler; bazen bahsi geçen *Mirachialis Melancholia* da buradan gelir. Bu çeşitli alanlardan ayrı ayrı kısaca bahsedeceğim. Hayati organların bulunduğu üçüncü bölgenin ilk kısmından başlayacağım.

Ancak bu arada siz okuyucular "düşünün ki, sadece maddeyi değil, ulu Yaradan'ın eşsiz sanatını, ustalığını ve amacını gözlemlemek için kutsal bir tapınağa ya da görkemli bir saraya getirildiniz (Melanchthon'un dediği gibi). Eğer doğru yapıldığı takdirde, bu tatmin edici ve yararlı bir düşüncedir". Bu bölgedeki dikkatinize sunulan uzuvlar beslenme ve üremeye yardımcı olurlar. Beslenme ile ilgili olanlar birinci ya da ikinci sindirime hizmet eder; özofagus ya da yemek borusu gibi, yiyecek ve içecekleri mideye ulaştırırlar. Karınzarının altındaki orta bölgede bulunan ventrikül ya da mide, ilk sindirimde tıpkı bir mutfak gibi, yiyeceği kilüse dönüştürür. İki ağzı vardır, bir yukarıda, biri de aşağıdadır. Yukarıda olan bazen mide ile karıştırılır; aşağıda ve en yakında olan kapı ise (Wecker'in isimlendirdiği gibi) Pylorus[219] diye adlandırılır. Mide omentum denilen geniş bir zar ile muhafaza edilir; bazıları için aynısı periton ya da intestinde de mevcuttur. Mideden makata kadar bağırsaklar ya da intestin yer alır; kilüsün tadil edilmesine ve yayılmasına az da olsa hizmet eder, dışkıları devreder. Bunlar küçük ve büyük, konumlarına ve içerdiklerine göre, ince ya da kalın olarak ayrılırlar: ince olan duodenum,[220]

[219] Pilör veya mide kapısı anlamındadır.

[220] Onikiparmakbağırsağı.

ya da tümbağırsak, midenin yanındadır ve yaklaşık on iki inç uzunluğundadır, der Fuschius. Jejunum ya da boşbağırsak ise duodenumun devamı olarak, kilüsün karaciğere gitmesini sağlayan mesenter kaslarıyla donanmıştır. Üçüncü ileum[221] birçok kıvrımdan oluşur, diğerleriyle birlikte kilüsün mideden alınmasına, korunmasına ve yayılmasına hizmet eder. Kalınbağırsak üç kısımdır; körbağırsak, kolon ve doğru bağırsaktır. Körbağırsak kalın ve kısadır, ileum ile kolonun birleştiği tek bir ağzı vardır: dışkıları alır ve buradan kolona gönderir. Kolon çok kavisli olduğundan dışkılar çok çabuk geçemez: doğrubağırsak ise düzdür ve dışkıları makata gönderir. Makatın alt kısmı, insanın hacet gidereceği zamana kadar dışkısını daha iyi tutabilmesi için sfinkter denilen büzgen kaslardan oluşmuştur. Bağırsakların tam ortasında başlıca görevi bağırsakları muhafaza etmek olan, birçok damardan, toplardamardan ve yağdan oluşan mezenter ya da karınzarı yer alır. Bütün bu organlar ilk sindirime yardımcı olur. Faydalı besinleri ayırmak ve kötü olanları dışarı atmakla iştigal eden ikinci sindirim ise öncelikle karaciğerde cereyan eder; rengi pıhtılaşmış kana benzeyen, kanın iş gördüğü mekân olan [karaciğer], sağ hipokondride yer alır ve cismi yarım ay şeklindedir –onu *Generosum membrum*, cömert bir organ, diye tanımlar Melanchthon: vücudun beslenmesi için kilüsü kana dönüştürür. Karaciğerin dışkıları ya safraımsı ya da suludur ve alt organlar tarafından nakledilir. Karaciğerin çukurunda yer alan safrakesesi safrayı

[221] İncebağırsağın en son kısmına verilen addır.

şuna aktarır: dalak ve kara safra; sol tarafta karaciğerin tam karşısında yer alan dalak süngerimsi bir doku olup kara safrayı bir gizilgüç ile kendine doğru çeker ve ondan beslenerek geri kalanını ya iştahı artırmak için midenin alt bölümüne ya da dışkı olarak bağırsaklara gönderir. Sulu maddeyi iki böbrek emulgent damarlar ve sidikboruları sayesinde arıtır. Emulgent damar bu lüzumsuz sıvıyı kandan çeker; iki sidikborusu da onu alt karında bulunmasından dolayı almaya müsait olan idrar kesesine iletir; [idrar kesesi] iki kısımdan oluşur; boyun ve dip: dip suyu tutarken, boyun da kastan oluşmuştur ve tıpkı bir bekçi gibi suyun isteğimiz dışında dışarı kaçmasını önler.

Üreme organları her iki cinsiyette de mevcuttur ve kendilerine özeldir. Benim amacıma hizmet etmedikleri için bilerek buraya dahil etmiyorum.

Sıradaki orta bölge, ya da göğüs bölgesi, tüm yaşamsal organların ve kısımların yer aldığı bölgedir; (daha önce de belirttiğim gibi) alt batından pek çok sinir lifleri ve zardan oluşan ve birçok görevinin yanı sıra gülme aracı olan diyafram veya karınzarı ile ayrılır. Burada adına plevra denilen ve içeriden göğsü tamamen kaplayan, kaslarla dolu incecik bir zar vardır; iltihaplandığı zaman plörezi[222] denilen hastalığın da başladığı yerdir. Bazıları mediyastin dedikleri üçüncü bir katman daha ilave ederler;

[222] Plevra iltihabına verilen addır.

göğsü sağ ve sol diye ikiye ayırır. Bu bölgenin başlıca organı, hayatın, ısının, nefesin tahtı ve çeşmesi olan kalptir; nabzın ve solunumun yeri –vücudumuzun güneşi, hükümdarı ve tek amiri– tüm tutkuların ve sevginin merkezi ve uzvudur. *Primum vivens, ultimum moriens*; tüm mahlukatta ilk canlanan ve en son ölendir. Piramide benzeyen şekli ile bir ananasa da benzer; hayranlık uyandıran kısmı ise genişleme ve kasılma hareketi ile vücudumuzdaki ahlatı canlandırarak ve yöneterek bu kadar değişik duygulara sebep olmasıdır. Üzüntüde kara safrayı; öfkede sarı safrayı; mutlulukta da kanı dışarı doğru akıtır; kederde kanı içe çeker; ahlatı tıpkı bir cenk arabasının atları gibi yönlendirir. Kalp yegâne uzuvdur ama sağ ve sol diye iki cihete ayrılır. Sağ taraf tıpkı büyüyen bir aya benzer, diğer taraftan daha büyüktür ve *Vena cava*'dan gelen kanı alıp besin olarak akciğerlere gönderir; kalan kanı duyguları canlandırması için sola aktarır. Külaha[223] benzeyen sol taraf, yaşamın merkezidir; tıpkı meşalenin yağ ile alevlenmesi gibi, kanı içine çeker ve duyguları ve ısıyı canlandırır; kandaki duygular da meşaledeki alev gibidir ve aort denilen büyük atardamar ile canlandırıcı nefesi tüm vücuda yayar; *venosa* denilen toplardamar ile akciğerlerden havayı alır. Böylece her iki cihet de kendi damarlarına sahiptirler; sağda iki damar, solda iki atardamar ve bunların yanı sıra her iki tarafa da hizmet eden iki adet müşterek kavisli kulakçıklar

[223] Külah olarak çevirdiğimiz İngilizce kelime aslı metinde "cone shaped" olarak geçer; ancak Burton'ın çağını düşündüğümüzde, bu kelimeyle geometrideki "koni"ye değil, dönemin külah şeklindeki şapkalarına gönderme yapılmaktadır.

da vardır; çeşitli kullanımlar için biri kanı, diğeri de havayı tutar. Akciğerler (Fernelius'un dediğine göre) tıpkı bir öküzün toynaklarına benzeyen ince süngerimsi organlardır. Bir tellal ya da bir çığırtkandır (eğer tanımlarsak), sesin enstrümanıdır. Kralın sözcüsü gibidir; kalbe bağlı olup onun düşüncelerini sesle ifade eder. Sesin enstrümanı olduğu aşikârdır, çünkü başka hiçbir canlı konuşamaz ya da bir kelam edemez. Bunun yanı sıra, bir de solunumun, ya da nefes alıp vermenin, enstrümanıdır. Görevi, toplardamar aracılığı ile kalbe hava göndererek onu serinletmektir. Toplardamar akciğerlere birçok kıkırdak, zar, sinirden ve oluşan nefes borusu sayesinde gelir. Nefes borusu burundan ve ağızdan havayı alır ve aynı şekilde kalbin dumanını dışarı verir.

Hayvani yetilere hizmet eden üst kısımdaki başlıca organ beyindir: [beyin] yumuşak, iliğe benzer ve beyaz bir maddedir; tohumun ve nefesin en saf yerinden oluşmuş, birçok zarla örülü olarak kafatasının ya da kıhıfın içinde yer almaktadır. Gökkubbenin altında yer alan en asil organdır, ruhun yaşam yeri ve merkezidir; bilgeliğin, hafızanın, muhakeme gücünün, aklın meskeni ve insanoğlunun Tanrı'ya en çok benzediği yerdir. Bu nedenle doğa onu kafatası denilen sert kemiklerle ve birine *dura mater*[224] ya da meninks, diğerine *pia mater* dediğimiz iki deri ya da zar ile korumuştur. *Dura mater* kafatasının hemen yanında, diğerinin üstünde olup beyni kap-

[224] Beyin ve omurilik dışzarıdır.

sar ve korur. Bunu çekip aldığınızda ise *pia mater*[225] görülebilir: İncecik bir zardır, *dura mater*'den sonra beyni en çok ve en iyi koruyan örtüdür; sadece korumakla da kalmaz, içine de nüfuz eder. Beynin kendisi de ön ve arka olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır; ön bölüm diğerinden daha büyüktür ve bu sebepten dolayı "küçük beyin" de denir. Bu ön bölümde kendine has özellikli ventriküller ile dolu pek çok çukurluk mevcuttur; bu ventriküller kalpten arterler sayesinde beyne getirilen hayat gücünün alıcılarıdır. [Hayat gücü] beyinde daha ilahi bir mahiyete evrilir: ruhun fiiliyatını gerçekleştirmek. Bu ventriküller üç tanedir –sağ, sol ve orta. Sağ ve sol ventrikül görme yetisini yerine getirir ve canlandırıcı hayat gücünü yaratır; herhangi bir şekilde zarar görürlerse, hissiyat ve hareket yetisi kaybolur. Bu ventriküller aynı zamanda sağduyunun da meskenidir. Orta ventrikül ise sağ ve sol ventrikülün birleştiği ve çukurlaştığı ortak yerdir ve iki kısımdan oluşur: bir tanesi sümüksü sıvıyı alır ve diğeri de kendini dördüncü küreye kadar uzatır; buraya bazıları hayal gücü ve düşünce gücünü yerleştirir ve böylece beynin ön tarafının üç karıncığı da kullanılmış olur. Beynin arkasında bulunan dördüncü kıvrım ise, beyincik veya küçük beyine ve omurganın iliğine bağlıdır; en sonuncu ve en sağlam ventrikül olup, canlandırıcı gücü diğer ventriküllerden alır ve arkadaki iliğe gönderir. Burası dediklerine göre, hafızanın merkezidir.

[225] Beyin ve omuriliğin en içte bulunan zarıdır.

V

RUH VE YETİLERİ ÜZERİNE

Aristoteles'e göre, ruh ἐντελέχεια[226] olarak tanımlanmıştır; *perfectio et actus primus corporis organici, vitam habentis in potentia*:[227] çoğu filozofun da onayladığı gibi, doğal bir vücudun yaşam gücünü içeren ikmali ya da ilk eylemidir. Ancak ruhun niteliği, öznesi, meskeni, ayırt edici özellikleri ve emri altındaki yetileri hakkında tereddütler ortaya çıkmıştır. Aristoteles'in kendisinin, Tully,[228] Picus Mirandula,[229] Tolet[230] ve diğer Neoterik[231] filozofların

[226] Aristoteles'in kullandığı bu terim için Burton *Ruh Üzerine* adlı eserini kaynak göstermiş ama aynı kavramı ve izahını *Fizik*, *Metafizik*, *Nikomakhos'a Etik* eserlerinde de bulabiliriz. Tek bir kelime ile açıklanması zor olan bu kavram, "varlığın gerçekleşmesi", "varlığın kendini tamamlaması" olarak düşünülebilir; bazı çevirilerde "aktüalite" olarak da yer almaktadır.

[227] Aristoteles, "Ruh Üzerine".

[228] Burton burada Tully dediği Cicero'dan bahsediyor.

[229] Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) İtalyan Rönesans adamı ve hümanist.

[230] Francis Tolet (1532-1596) Cordoba doğumlu İspanyol Cizvit papazı.

[231] Neoterizm, İ.Ö. 331-323 yılları arasındaki Helenistik Dönem'de eser

da itiraf ettiği gibi bütün bu bilgilerin içinde farkına varması en zor olan ruhun niteliğidir. "Onun hakkındaki her şeyi anlayabiliriz ama onun ne olduğunu kavrayamayız." Bazılarına göre, ruh üç bölümden oluşan tek bir özdür; bazıları da üç tür ruh olduğunu söyler: bu sonuncu Piccolomineus[232] ve Zabarel[233] tarafından çok tartışılmıştır. Paracelsus, üç ana kısma manevi ruhu da ekleyerek dört çeşit ruh olduğunu savunur: Campanella[234] *de sensu rerum* kitabında, "ölüler de katilinin nazarında kanar" gibi birçok savla, aynı düşünceyi göstermeye ve kanıtlamaya gayret eder. Diğer savlar arasında, tüm yaratıkların tek bir ruha sahip olduğu ama uzuvlarda farklılıkların olduğu ve hayvanların da insanlar gibi bir akıl sahibi oldukları ancak uzuvlardaki bir eksiklikten dolayı aklın aynı ölçüde olmadığı savları vardır. Diğerleri de ruhun her yaratıkta ve her uzuvda olup olmadığı konusunda şüphe duyarlar ki bu konu Zabarel tarafından da detaylı şekilde tartışılmıştır. Ruh, müşterek olarak başlıca üç çeşide ayrılır[235] –nebati, hissî ve zihnî. Bu üç çeşit ruh üç farklı mahluka tekabül etmektedir: nebati bitkilere, hissî hayvanlara ve zihnî insanoğluna. Bu üç çeşit ruhun nasıl birbirinden ayrıldığı ya da birbiriyle birleşti-

vermiş ve genel olarak klasik şiir türüne (Homeros kahraman geleneğine) karşı çıkan edebî ve felsefî akımdır.

[232] Alessandro Piccolomini (1508–1579) İtalyan hümanist.

[233] Giocomo Zabarella (1533–1589) Aristoteles yorumcusu İtalyan düşünür.

[234] *Güneş Ülkesi*'nin yazarı Thomas Campanella (1568–1639).

[235] Burton bu ayırımı yaparken Aristoteles, Melanchthon ve Plutarkhos'u temel alıyor.

ği, Taurellus,[236] Philip,[237] Flavius[238] ve diğerlerinin de düşündüğü gibi, insan dirayetinin ötesindedir; *Humano ingenio inaccessum videtur.* Alttakiler tek başlarına var olabilirler ama üsttekiler bir başkası ile varlığını sürdürmelidir; bu nedenle hissî olan aynı zamanda nebati ve zihnî olmayı da içerir –bunların hepsi Aristoteles'in de dediği gibi (*ut trigonus in tetragono)* bir dörtgendeki üçgenler gibidirler.

Bu başlıca üç çeşit ruh arasından ilki nebati olandır; "uzvi bedenin beslenmesini, çoğalmasını ve üremesini sağlayan önemli bir eylem" olarak tanımlanır. Bu tanımda üç işlem belirtilmektedir: *altrix, auctrix, procreatrix.* Bunların ilki beslenmedir; mevzuu katı gıda, içecek gibi besinlerdir. Hayvanlarda ilgili organı karaciğerdir, bitkilerde ise kökte ya da özsuda yer alır. Amacı, vücut ısısını kullanarak besini vücudun işine yarayacak maddeye dönüştürmektir. Beslenmenin dört alt faaliyeti vardır: çekim, muhafaza, sindirim, dışkılama.

Çekim, aracı bir işlevdir; mıknatıs taşının demiri ya da kandilin yağı çekmesi gibi, besini mideye çeker. Bu çekim yetisi özellikle bitkilerde çok gereklidir, çünkü bir ağız gibi köklerinden suyu çekmeli ve mide işlevi gören özsuya göndermelidir.

[236] Nicolaus Taurellus (1547–1606) Aristoteles'in felsefesine eleştiri getiren Alman düşünür.

[237] Philip Melanchthon (bknz. Dipnot XX).

[238] Josephus (37-100) olarak da bilinen Roma vatandaşı, Yahudi tarihçi, din adamı ve asker.

Muhafaza, sindirileceği zamana kadar besini midede tutar; eğer besin hemen geçip giderse vücut beslenemez.

Sindirim vücut ısısı sayesinde gerçekleştirilir; meşale alevi, yağı ve mumu nasıl yakıyorsa, bu işlem de besleyici maddeyi bu şekilde değiştirir ve sindirir. Hazımsızlık bunun tam tersidir, vücut ısısının eksikliğinden olur. Sindirimin üç farklı çeşidi vardır: olgunlaşma, kaynama ve yanma.

Olgunlaşma özellikle ağaçların meyvelerinde görülür; tohumlar ekilir hale gelmişse meyve olgunlaşmış derler. Hamlık ise bunun tam tersidir ve vücut ısılarını harekete geçirecek egzersiz yapmayan ya da fazla odun atılan şöminenin sönmesi gibi vücut ısılarını kısıtlayan obur, keyfine düşkün ve tembel insanlarda ortaya çıkar.

Yanma, vücut ısısı tarafından, katı besinin tencerede haşlandığı gibi, midede haşlanmasıdır; bunun karşı işlemi çürüme ve bozulmadır.

Kaynama, mide içsıvısının ısı ile karışmasıdır; bunun karşı işlemi yarı-kavrulmadır.

Bu üç çeşit sindirim işleminin yanı sıra bir de dört katmanlı bir karışım sırası vardır: mastikasyon,

yani ağızda çiğneme; ağızda çiğnenmiş besinin kilifikasyonu; üçüncüsü ise karaciğerde cereyan eden ve kilüsün kana dönüşmesi işlemi olan sanguifikasyon; sonuncusu ise vücudun her organında oluşan özümsemedir.

Dışarı atma, beslenmenin görevlerinden olup, gereksiz atıkların ve yiyecek ve içecek kalıntılarının bağırsak, idrar yolu, gözenekler yardımıyla dışkılama, kusma, tükürme, terleme, idrar, kıl, tırnaklar vb. yollarla vücuttan atılmasıdır.

Beslenme vücudun varlığını sürdürmesini sağlarken, büyüme yetisi (nebati ruhun ikinci en önemli gücü ve işlemidir) de vücudun gelişmesine nicelik bakımından yardımcı olur; her türlü ebatta, en son ve en mükemmel halini alana kadar vücudun uzun, geniş ve iri olmasını sağlar. Vücudun gelişme dönemi olduğu gibi, eridiği bir dönem de vardır ve şairin de dediği gibi bu nihayettir:

Stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitae.[239]

Her kişiye bir hayat verilir,
Kısadır ve başkasına devredilemez.

[239] Vergilius'un *Aeneis* adlı eserinden alıntı (X – 467).

Nebati ruhun en son yetisi ise üremedir; tohum yoluyla bir başkasını hayata getirmek ve böylece türleri ebedî olarak muhafaza etmektir. Bu yetiye üç alt işlem atfederler; ilki besinin tohuma dönüştürülmesi vb.

Bu nebati yetinin mütekabili veya teessürü yaşam ve onun mahrumiyeti olan ölümdür. Yaşamın sürdürülebilmesinde vücut ısısı son derece gereklidir; bununla birlikte kuruluk ve nemi de dışlamamak gerekir. Bu ısı bitkilerde de mevcuttur; büyüdüklerinde ve meyve verdiklerinde görülür ancak kolay anlaşılmaz. Her vücutta temel olarak nem mevcut olmalı ama tüketilmemeli; nemi muhafaza etmede yaşadığımız iklimin, memleketin, ısının ve altı doğuştan olmayan etkeni iyi mi kötü mü kullandığımızın da çok etkisi vardır. Vücut ısısı ve nemi yok olursa, hayatımız da aynı şekilde yok olur. Eğer korkunç bir kaza ile önlenemezse ya da kendi kusurumuzdan dolayı kesintiye uğramazsa, işin sonunda yaşlılıktan kuruyup, etsiz kemiksiz halde ölüm ile yok olur gideriz, tıpkı yağsız kalmış bir kandil gibi.

VI

HİSSÎ RUH ÜZERİNE

Sırada hissî ruh var; itibar açısından bir öncekinden daha üst konumdadır, çünkü nebati yetileri de içerdiğinden bir hayvan bir bitkiye yeğ tutulur. "Uzvi bedeninin yaşamasına, hissedebilmesine, iştah duymasına, nefes almasına ve hareket etmesine yarayan eylemidir," şeklinde tanımlanır. Amacı hissî ya da duyusal niteliktir, çünkü muhakeme de bundan etkilenir. Ana organı beyindir, çünkü belli başlı hissî eylemler buradan türemiştir. Hissî ruh iki kısma ayrılır; idrak ya da hareket. İdrak etme yetisi ile, mevcut bulunan ya da bulunmayan hissî şeyleri algılayabiliriz ve tıpkı bir mumun mührü tutuşu gibi onları kavrarız. Hareket ile, görünürde beden bir mekândan diğerine taşınır ya da dahilen yaşam gücü ve nabız ile hareketlenir. İdrak yetisi ikiye ayrılır: dahili ve harici. Harici olanlar, beş duyu olan dokunma, duyma, görme, koklama ve tat almadır; siz dilerseniz, bu listeye Scaliger'in altıncı duyusu olan gıdıklanmayı ya da Lullius'a göre altıncı hari-

ci duyu olan konuşmayı da ekleyebilirsiniz. Dahili olanlar üç tanedir: sağduyu, hayal gücü ve hafıza. Bu beş harici duyunun kaynağı sadece dışında ve o an mevcut olan şeylerdir; göz, önünde olmadıkça rengi göremez ya da kulak sesi işitemez. Bu duyulardan üç tanesi yarar sağlayan duyma, görme ve koku almadır; diğer ikisi de zaruri olan tat alma ve dokunmadır –ki bunlar olmadan yaşayamayız. Bunun yanı sıra, hissiyat melekesi ya etkin ya da edilgendir: Gözün rengi görmesi görmede etkinliktir; gözün, öznesi tarafından zarar görmesi, mesela güneş ışığının göze yaptığı gibi, ise edilgenliktir. Atasözüne göre, *Visibile forte destruit sensum* (çok parlak nesne uzvu yok eder). Ya da nesne hoş değilse, kulağa kötü ses geliyorsa, burun leş koku alırsa vb.

Bu beş duyu organından en iyisi ve en değerlisi olarak addedilen görme, öznesinden dolayı vücudu aynı anda bütün olarak görür. Onun sayesinde her şeyi öğrenir ve ayırt ederiz; kullanması en mükemmel duyudur: görmek için üç şey gereklidir; nesne, organ ve ortam. Nesne, renk ve parıldayan cisimler gibi çoğunlukla görünür olan ya da görünecek hale gelendir. Ortam ise havanın aydınlanmasıdır; ışıktan gelir ve genel olarak geçirgen de denilir – çünkü karanlıkta göremeyiz. Organı gözdür, daha kesin olarak gözbebeğidir ve her iki gözün de mutabık olmasıyla optik sinirler sayesinde görme yetisini hissiselime nakleder. Organ ile nesne arasında geçerli bir mesafe gereklidir; ne çok yakın ne de çok uzak olmalıdır. Bu duyuyla alakalı filozoflar tarafın-

dan cevabı tartışılmış pek çok şahane soru vardır; *intra mittendo* mu yoksa *extra mittendo* –yani, görülür nesneleri içine alır mı yoksa dışarı mı verir sorusu ile ilgilidir, ki sonuncusuna Platon,[240] Plutarkhos,[241] Macrobius,[242] Lactantius,[243] ve diğerleri karşı çıkar. Bunun yanı sıra, perspektif konusu ile ilgili Arap İbn-i Heysem, Vitellio, Roger Bacon, Baptista Porta, Guidus Ubaldus, Aquilonius vb. yazarlar ciltler dolusu kitap yazmıştır.

Duyma, "öğrenip bilgilendiğimiz" en mükemmel dış duyudur. Öznesi sestir, ya da duyulan herhangi bir şeydir. Ortamı hava, organı da kulaktır. Havanın sıkışması ile oluşan ses için üç şey gereklidir; vurmak için bir araç (müzisyenin eli gibi), titreşen bir varlık (ki bir lavta teli ya da çan gibi katı ve dayanıklı olmalı; sünger ya da yün olmaz) ve hem dış hem de iç ortam, yani hava gereklidir. Dış ortam katı cisim tarafından titreşir veya çarpışır ve ta ki doğal iç ortama gelene kadar bir sonraki havayı titreştirir. İç ortam tıpkı bir davul derisi gibi ince bir derinin içindeki muhteşem bir organdır; davul tokmağına benzeyen bazı küçük enstrümanlar tarafından titreşir ve sadece bu iş için uygun olan bir çift sinir sayesinde sesi hissiselime iletir. Sesler içinde çok fazla ve fark-

[240] Platon'un *Phaidon* adlı eseri temel alınıyor.

[241] Plutarkhos (46–120) Platon düşüncesine sadık bir tarihçi ve yazardı. En bilinen eseri *Paralel Yaşamlar*'dır.

[242] Ambrosius Theodosius Macrobius (395-423) Romalı dilbilgisi uzmanı ve düşünür.

[243] Lactantius (250-325) Afrika asıllı Hıristiyan din adamı.

lı hoşluklar vardır; bunun bilgisi için Boethius[244] ve diğer müzisyenlere danışabilirsiniz.

Koku alma yetisi "harici bir duyudur ve burun deliklerimizle havayı içimize çekmemizle başlar", ancak bütün duyular arasında insanda en zayıf olanıdır. Organı, burundaki iki küçük etten deliktir: balık için su, insan için de ortamı havadır. Öznesi olan koku, bozulmakta olan bir vücuttan çıkar; bunun duman, buhar ya da nefes olup olmadığını, nasıl meydana geldiğini ya da farklılıklarını tartışmayacağım. Bu duyu, Agellius'un[245] dediği gibi, görme ve duyma gibi disiplin ile alakalı bir sağlık duyusudur; kötü kokuları koklamaktan kaçmak ve güzel kokuları koklamayı tercih etmek, tıpkı iyi bir beslenme gibi, vücudumuzu değiştirir ve etkiler.

Tat alma, çok gerekli bir duyudur; "tüm çeşnileri dil ve damak sayesinde ve tükürük veya sıvı aracılığı ile algılar." Organı, üzerinde tat alma sinirlerinin bulunduğu dildir; ortamı sıvıdır; öznesi ise, tadına bakılan şeylerin karışımından ortaya çıkan tükürükteki vasıflar olan tat ve lezzettir. Bazıları sekiz çeşit ya da tür tat olduğunu iddia eder; acı, tatlı, ekşi, tuzlu vb. Hasta olanlar, organları etkilendiğinden bu tatları ayırt edemezler.

[244] Romalı siyasetçi Boethius'un (480-524) en önemli eseri *Felsefenin Tesellisi* (Philosophiae Consolatio) Türkçeye de çevrilmiştir (Alain de Botton'un aynı adlı kitabıyla karıştırılmamalı.)

[245] Antonius Agellius 1532-1608 yılları arasında yaşamış İtalyan Katolik din adamı.

Duyuların sonuncusu olan dokunma, en bayağı (ancak en az diğerleri kadar gerekli) ve en zevkli duyudur. Bu duyu en çok insanda gelişmiştir; vücudun her yanına yayılan sinirler sayesinde, her türlü dokunuşu algılar. Organı sinirlerdir ve öznesi birincil niteliklerdir: sıcak, soğuk, kuru, nemli ve ardından gelenler sert, yumuşak, kalın, ince vb. niteliklerdir. Pek çok hoş soru filozoflar tarafından tartışılmıştır, ancak bunları kısa kesmek adına buradan çıkarıyorum.

VII
DAHİLİ DUYULAR ÜZERİNE

İç duyular sayıca üç çeşittir ve bu şekilde adlandırılmalarının nedeni kafatasının içinde yer almalarıdır. Bunlar hissiselim, hulya ve hafızadır. Sadece şu an mevcut olanları değil, gelmiş, geçmiş ve gelmekte olan duyumlanabilir cinste olanları da algılarlar. Hissiselim, diğer geri kalan her şeyin hâkimi ya da idarecisidir; nesnelerin farklılıklarını onun sayesinde kavrarız, çünkü gözümle gördüğümü, kulağımla duyduğumu anlayamam, ancak sesleri ve renkleri muhakeme eden hissiselim ile algılarım. Anlamlandırılması gereken şeyleri getiren uzuvlardır, o yüzden bütün özneleri ve meskenleri hissiselime aittir. Hissiselimin yönetildiği yer ve başlıca organı beynin ön kısmıdır.

Hulya ya da hayal gücü, bazılarının tahmin etme yetisi, bazılarının da düşünsel yeti dediği (Fernelius[246] da sık sık yapılan düşünme eylemi ile teyit

[246] Jean François Fernel (1497–1558) "fizyoloji" terimini ilk kullanan

edildiğini söyler) içsel bir duyudur; hissiselim ile algılanan türleri daha detaylı inceler, mevcut olan ve olmayan şeyleri algılar ve onları daha uzun tutmaya, tekrar tekrar zihinde canlandırmaya ya da yenilerini üretmeye çalışır. Uyku sırasında bu yeti serbest kalır ve birçok kez garip, hayret verici ve ipe sapa gelmez biçimleri tasavvur eder, tıpkı çok hasta olan kişilerde gözlemlediğimiz gibi. Alakalı organı, beynin orta kısımdaki odacığıdır; öznesi hissiselim ile kendisine gelen türler olup, bunlardan sonsuz sayıda türetip kendisi için tasarlar. Melankolik kişilerde bu yeti gayet güçlü ve şiddetlidir ve bazen de marazlıdır; özellikle hissiselim ya da hafızanın hatırlattığı korkunç bir nesnenin kışkırtmasıyla birçok dehşet verici ve olağanüstü şeyleri üretir. Birçok eserde, taklitte ve resimde görüleceği gibi, şairlerde ve ressamlarda hayal gücü şiddetle çalışır; Ovidius'un uyku evi,[247] Apuleius'un anlattığı Psike'nin sarayı[248] vb. İnsanda bu yeti aklın maiyeti ve öznesidir ya da öyle olması gerekmektedir. Ancak mahlukatta daha üst kademesi yoktur ve onların akıl olarak tek sahip oldukları *ratio brutorum*'dur.[249]

hekim olup, astronomi, matematik ve tıp alanlarında birçok eser vermiştir. Burton, burada Fernel'in *Physiologia* adlı eserine gönderme yapıyor.

[247] Romalı yazar Ovidius'un eseri *Dönüşümler*'de *(Metamorphoses)* anlattığı (XI, 573-649) "Uyku Evi" Hades'in ölüler diyarındaki bir mekândır; içinden "unutkanlık" nehri Lethe geçer. Uyku ve Ölüm hem Ovidius'ta hem de Homeros'ta iç içe geçmiş kardeş kavramlardır.

[248] Burton'ın Apuleius (124-170) diyerek bahsettiği Cezayir doğumlu Roma vatandaşı Lucius Apuleius Madaurensis'tir. Latince yazılan ve tamamının günümüze ulaştığı Altın Eşek *(Asinus Aureus)* adlı pikaresk metnin sahibidir.

[249] (Lat.) Hayvansal oran.

Hafıza, duyuların getirdiği bütün şeyleri biriktirir ve tıpkı çalışkan bir kâtip gibi kaydeder. Böylece hayal gücü ya da akıl onları çağırdığında hemen ortaya çıkabilirler. Öznesi hayal gücüyle aynı olup, meskeni ve organı beynin arka kısmıdır.

Saydığımız yetilerin etkileri, bütün hissî canlılara mahsus olan, uyumak ve uyanmaktır. (Scaliger'in tanımladığı gibi,) "Uyku, bedenin ve ruhun korunması için tüm harici yetilerin hissiselim ile iç içe geçmesi ya da dinlenmesidir," çünkü hissiselim dinlenirse harici yetiler de dinlenir. Hayal gücü ve amiri akıl ise tek başına hareket ederler; bunu gördüğümüzü rüyalardan anlarız, çünkü rüyalar doğal, ilahi, şeytani vb. değişik etkilerden meydana gelir. Bunlar da beslenmemize, davranışlarımıza, nesnelere... göre değişiklik gösterir. Bu konuda Artemidorus,[250] Cardanus,[251] Sambucus'un ve ayrıca onların yorumcularının yazdığı koca koca ciltler vardır. Yetilerin birbirine bağlanması yaşam gücüne ket vurulması ile olur; geçmeleri gereken yol kapanır ve bu engelleme mideden çıkan kötü gazların yaşam gücünün geçmesi gereken damarları doldurması ile

[250] Efesli Artemidorus, İ.S. 2. yy.'da yaşamış ve Yunanca yazdığı beş ciltlik Oneirokritikon (Rüyaların Yorumları) eseriyle bilinen ilahiyatçı.

[251] Tam anlamıyla bir Rönesans insanı olan Gerolamo Cardano (1501–1576) tüm zamanların en iyi matematikçilerinden olup, aynı zamanda tıp, astronomi, kimya, biyoloji, fizik, felsefe ve şans oyunları üzerine birçok eser kaleme almıştır. Olasılık kavramını, iki terimli katsayıları ve sanal sayıları tanımlamıştır. Doğal olarak, bu bilim adamının peşini Engizisyon bırakmaz; din karşıtlığı ve ahlaksızlık suçlamasıyla hakkında sürekli soruşturma açılır.

olur. Bu gazlar yok edildiğinde, geçit de açılmış olur ve yetiler görevlerini yerine getirebilirler: "böylece uyanmak, yetilerin eylemi ve devinimidir, yaşam gücünün her tarafa yayılmasıyla meydana gelir."

VIII
HAREKET YETİSİ ÜZERİNE

Hareket yetisi, hissî ruhun bir diğer melekesidir; vücuttaki iç ve dış tüm canlılara özgü hareketleri sağlar. İştah yetisi ve bir yerden bir yere hareket etme yetisi olarak ikiye ayrılır. İştah yetisi de üç katmanlıdır; bazıları doğal olarak buna sahiptir, tıpkı bir taşın aşağı yuvarlanma eğilimi olduğu gibi, idrar tutma, dışarı atma gibi eylemler yiyip içmek gibi, açlık susuzluk gibi nebati yetiler olup doğal olarak seyrederler. İçgüdü insana ve hayvana mahsustur. İrade ya da akıl ise nebati ve hissî olanı kontrol eder ve gem vurur; ya da vurmalıdır zira çoğunlukla insanoğlu arzularına sahip çıkamaz ve onlar tarafından tutsak alınır. Böylece insan tıpkı hayvanlar gibi içgüdüleri tarafından yönetilir ve dizginleri şehvetine ve çeşitli arzularına teslim eder. Bu iştah yetisi ile ruh, hislerin de kabul ettiği iyiye meyleder ve takip eder; ya da hislerin reddettiği kötülükten kaçınır.

Öznesi iyi veya kötü olan her şeydir; birini bağrına basar, diğerini ittirir. *Omnia appetunt bonum* vecizesine göre, her şey kendi iyisini ya da en azından iyi görünenini bulmaya çalışır. Bu meleke hissiyattan ayrılamaz, çünkü hissin olduğu yerde aynı şekilde zevk ve acı da vardır. Uzvu, hissiselim ile aynıdır ve iki tür davranışa meyleder: harislik ve fevrilik; ihtiras duymak, öfke uyandırmak ya da iftira etmek olarak da çevrilebilir. Harisler, her zaman hoş ve keyif verici şeyleri arzularlar ve zevksiz, haşin ve nahoş şeylerden kaçınırlar. Fevrilik ise, *Irascible, quasi aversans per iram et odium*,[252] olayları öfke ve gücenme ile karşılamaktır. Bütün marazlar ve huzursuzluklar bu iki kaynaktan doğar ve etkileri, Stoacılar alaya alsa da, doğaldır ve karşı konulamazdır. İyi etkileri aynı nitelikteki bir nesneden kaynaklanır; böyle bir nesne ortamda ise, sevinç yayar, bu da kalbi şişirir ve vücudu korur; eğer ortamda değilse, umut, aşk, tutku ve gıpta hislerini uyandırır. Kötü etkiler ise basit ya da karmaşıktır; basit olduğu zaman ortamda kötü bir nesne vardır, keder yayar ve bu da kalbi sıkıştırır, ruhu zayıflatır, vücudun iyi halini bozar, tüm işlevlerini durdurur, melankoliye ve bazen de ölüme sebep olur ya da korku dolu geleceğe yol açar. Bu iki kaynak, karmaşık duygulara ve öfke nöbetlerine (ki intikam alma tutkusudur bu) neden olur; kökleşmiş öfke olan nefret, insan-

[252] Burton, Latince verdiği deyişleri, (bir çevirmen için bu yazarın en kötü huyu olarak) hemen ardından İngilizce olarak tanımlayıp bize pek dipnot bırakmamaktadır. Aksi belirtilmedikçe bazı Latince kelimeler ve cümleler çeşitli Roma yazarlarından alıntı değil, Burton'ın kendi sözleridir.

ların sevdiğine zarar vermesine yol açan kıskançlık; hem sevinç hem nefret duygularının birleşimi olan, başka insanların başına gelen fenalıklara sevindiğimizde ve başarılarına içerlediğimizde hissettiğimiz ἐπικαιρεκακία;[253] kibir, bencillik, öykünme, haset, utanç vb. duygulardır.

Bir yerden başka bir yere hareket etmek, bir öncekinin peşi sıra gelmesi gerekli olan bir yetidir. Aksi halde, takip etmek ya da kaçmak için bir yerden bir yere vücudu hareket ettiremiyorsak, arzu duymak ve nefret etmek boşuna olurdu: Böylece bu yetiyle vücudun tamamını ya da bir bölümünü, bölgesel olarak, hareket ettirir ve bir başka yere taşırız. Bu işlemi layıkıyla yapabilmek için üç şeye gereksinim vardır: hareket edene, hareket ettirene ve hareket ettirilene. Hareket eden ya etkili nedendir ya da amaçtır. Amaç olan bir nesnedir; ya arzu edilir ya da sakınılır: misal, bir av köpeğinin yaban tavşanını yakalaması gibi. Etkili neden, insanda akıl ya da iyi ya da kötü nesneleri idrak eden, emri altındaki hulyadır; hayvanda ise sadece düş gücüdür: iştahı kabartır, ki iştah bu yetide, doğanın takdire şayan işbirliği ve ruhun aracılığıyla, hareket ettiren uzvu yönetir; tüm vücuda yayılan sinirler, kaslar ve omurilikten oluşan uzuv, yaşam gücünün iradesiyle kasılır ve esner, böylece kasları hareket ettirir, omu-

[253] Burton'ın Yunanca olarak verdiği, Latin harfleriyle *epichairechachia,* bize göre çevrilemeyen kelimelerden olup Almanca *Schadenfreude* olarak geçen, Türkçede ise en yakın *komşuya gülme* olarak tabir edebileceğimiz, başkasının başına gelen belalardan hoşnut olma durumu olarak açıklanabilir.

riliği ve sonuç olarak da, eklemi niyet edilen yere çeker. Hareket ettirilen ya vücut ya da hareket etmesi muhtemel bir uzuvdur. Vücudun hareketi çok çeşitlidir; gitmek, koşmak, sıçramak, dans etmek, oturmak ve bunlar gibi mevkie göre değişen her türlü vaziyet sayılabilir. Solucanlar sürünür, kuşlar uçar, balıklar yüzer; uzuvların da başlıca görevi solunum yapmak yani nefes alıp vermektir ve bunu da şu şekilde yapar: Dış hava ses damarları tarafından içe çekilir ve karınzarının orta kısmı ile ciğerlere gönderilir; bunlar da kendilerini bir körük gibi şişirerek karşılıklı olarak içeri çeker ve soğutması için kalbe gönderir. Şimdi sıcak olan nefes, gönderilir ve yenisi içeri alınır. Bu şekilde bir başka eylem de nabzın atışıdır ki üzerine çok fazla kitap yazıldığı için, ben bir şey demeyeceğim.

IX
ZİHNÎ RUH ÜZERİNE

Önceki bölümlerde, ruhun alt yetilerini teşrih ettim; zihnî olan, (birinin[254] dediğine göre) "hoş ama sonucu kuşkulu" olup tartışılması cesaret gerektiren bir konudur. Birçok yanlış düşünce onun özü ve kökü ile alakalıdır: Zenon'un[255] dediği gibi ateş mi; Aristoksenos'un[256] kabul ettiği gibi uyum mu, yoksa Xenokrates'in[257] söylediği gibi rakam mı olup olmadığı; uzvi olup olmadığı, beyinde, kalpte ya da kanda mı yer aldığı, fani mi dünyevi mi

[254] Burton'ın "birisi" diye bahsettiği kişi 1490-1534 yılları arasında yaşamış olan Alman hatip ve fizikçi Johannes Bernhard'dır (Burton'ın elyazmalarında Velcurio mahlasıyla adı geçer).

[255] Kıbrıslı Zenon (İ.Ö. 334-262) Stoa Okulu'nun ve Stoacı düşüncenin kurucusu.

[256] Aristoksenos, İ.Ö. dördüncü yüzyılda yaşamış, müzik ve felsefe üzerine sayısız metin yazmış olan Yunan düşünürüdür.

[257] Khalkedon (Kadıköy) doğumlu Xenokrates (İ.Ö. 396-314) Platon'un düşüncelerinin bir savunucusuydu.

olduğu ve vücuda nasıl girdiği gibi... Philip'in *de Anima* eserinin birinci kitabında, Tertullianus'un,[258] Lactantius'un *de opific Dei* kitabının on dokuzuncu başlığında, Hugo'nun *de Spiritu et Anima* eserlerinde, Vincentius Bellavic'in eserinin yirmi üçüncü kitabının iki ve on bir numaralı başlıklarında, Hippokrates'in, İbn-i Sina'nın ve diğer merhum yazarların iddia ettiği gibi, zihin *ex traduce*'dir;[259] bir insan başka bir insanı dünyaya getirdiğinde, tohumundan geçendir, tıpkı mumdan mum yaratır gibi. Diğer şekilde, bazılarının savına göre, insan, yarın insan yaratır ve bu madde ve biçim kazanmış bir mahluktan daha kötüdür. Ayrıca ruhun üç yetisi bir araya gelmeli (gerçi bu saçma bir sav çünkü zaten birbirlerine tutunmuşlardır), çünkü hayvanlarda kalıtımsal olup (iki alt yetiyi diyorum) insanda tam olarak geçmemiş olabilirler. Galen, ruhun *crasin esse* olduğunu düşünür; ruh, iç ısının kendisidir. Trismegistus, Museus, Orfe, Homeros, Pindar, Phaerecides, Syrus, Epiktetus, Keldaniler ve Mısırlılar, tıpkı Britanyalı druidler[260] gibi, ruhun ölümsüz olduğu konusunda hemfikirlerdir. Pisagorcular, ruhgöçünü ve ruhun bir vücuttan diğerine geçtiği yeniden doğmayı savunurlar; *epota prius Lethes unda*,[261] insanların, yaşamlarında eğilim gösterdiği ya da bazı durumlarda özelliklerine büründüğü kurt, ayı, köpek ve domuza dönüşmeleri gibi.

[258] Tertullianus (160-220) ilk Hıristiyan ideologlarından olup, Kilise Babası olarak adlandırılır.

[259] (Lat.) Kalıtsal aktarım.

[260] Keltlerin din adamlarına verilen isim.

[261] (Lat.) "Lethe nehrinin ilk dalgası".

"Gireriz bir azgın yaratığın gövdesine bile, kalırız
Onun göğsünde, başka gövdelerde, ataların tinlerinde (...)"[262]

Samsatlı Lukianos'un eserindeki horoz ilk olarak Euphorbus adlı bir denizciydi.

"Çok iyi biliyorum, Panthous oğlu
Euphorbus olduğumu,
Troya Savaşı'nda (...)"[263]

Bir at, bir insanoğlu, bir sünger. Dönek imparator Julianus, İskender'in ruhunun kendi vücuduna geçtiğini sanıyordu: Platon, *Timaios* ve (hiçbir şekilde anlayamadığım) *Phaidon* adlı eserlerinde, bu düşünceden pek fazla uzaklaşmaz; ilk başta Tanrı'dan olan ruh, her şeyi bilir ama vücudun içinde çok da sıkışıp kalınca her şeyi unutur ve yeniden öğrenir – Platon buna *reminiscentia* ya da yeniden çağırma adını verir. Ruh, ceza olarak insan vücuduna sıkıştırılır, buradan da bir hayvanın ya da başka bir insanın vücuduna gider; keyif veren eseri *Devlet*'in onuncu kitabındaki "Ruhun Ölümsüzlüğü" bölümünde de anlattığı gibi, ruh on bin yıl sonra tekrar bir önceki vücuduna geri döner.

[262] Ovidius, *Dönüşümler*, XV 457-458.

[263] Cornelius Gallus'un (İ.Ö. 70-26) günümüzde kayıp olan bir şiirinden alıntı.

"Yüzyıllar sonra, binlerce durum içinde,
Gene insanın başlangıcıdır."

Diğerleri ise ruhun ölümsüzlüğünü yadsır: Padualı Pomponatus, Aristoteles'in düşüncesinden ayrılalı çok uzun zaman olmadı; Büyük Plinius, eserinin ikinci kitabının birinci başlığında ve yedinci kitabının elli beşinci başlığında; Seneca, *Ahlaki Mektuplar*'ın yedinci kitabındaki elli beşinci mektubunda; Epikür'ün eseri *Tusculanae Quaestiones*'deki Dicearchus, Aratus, Hippokrates, Galen ve Lukretius'un birinci kitabı...

"Praeterea gigni pariter cum corpore, et una
Cresere sentimus, pariterque senescere mentem."[264]

Bunun yanısıra, aklın, beden ile birlikte
doğduğunu görürüz;
O büyüdükçe büyür; onun yıllarıyla yıllanır.

... İbn-i Rüşd ve daha sayısını bilemediğim nice Neoterik şairler de bunların arasında sayılabilir. "Ruhun ölümsüzlüğü sorunu, özellikle de son dönemde İtalyanlar arasında, çok çeşitli şekillerde şüphe edilmiş ve tartışılmıştır." Papaların kendileri bile bundan şüphe etmiştir: Epikürcü bir Papa olan Leo Decimus, bu sorunun kendi nazarında etraflıca ve titizlikle tartışılmasını istemiş ve bu tartışmayı da, Cornelius Gallus'un *Et redit in nihilum, quod fuit ante nihil* sözüy-

[264] Lucretius, *De Rerum Natura*, Kitap III 457-458.

le bitirerek dünyevi ve tanrıtanımaz bir arabulucu olmuştur. *Hiçbir şeyle başlayıp, hiçbir şeyle biter.* Austin'in aktardığına göre, Zenon ve Stoacıları ruhun, vücudun tamamen çürüyüp *materia prima*[265] haline gelmesine kadar uzun süre yaşadığına, ancak sonrasında vücudun *fumos evanescere*[266] sırasında sönüp kaybolduğuna inanırlar; bu arada vücut tükenirken, ruh dışında her yerde gezinmekte, *et e longinquo multa annunciare*,[267] ve hayli fazla tasavvur edilmekte ve ne olduğunu bilmediğim acılar çekmektedir.

Errant exangues sine corpore et ossibus umbrae.[268]

Geri kalanlar ise ruha ölümsüzlük bahşetmekte ama bunu yaparken de, ruhun bedenden çıktığı andan sonrası için inanılması epey güç masallar atıp tutmaktadırlar: Mesela, Platon'un Elysian çayırları ya da o Türk cenneti gibi... İyi adamların ruhlarını putlaştırdılar; kötüler ise (Austin'in[269] dediğine göre) olması gerektiği gibi şeytanlaştırıldı; ve daha bunlar gibi nice saçma inancı çürütür. Hierome, Austin ve diğer Kilise Babaları ruhun ölümsüz olduğuna, hiçbir şeyden oluşmadığına ve gebe kaldıktan altı ay sonra anne rahminde çocuğa ya da embriyoya aşılandığına inanırlar; hayvanlarda olduğunun

[265] (Lat.) Hammadde.

[266] (Lat.) Dumanla kaybolurken.

[267] (Lat.) Söylemesi uzun bir mesafe.

[268] "Kansız gölgeler, kemiksiz ve etsiz, dolanıyorlar." (Ovidius, *Dönüşümler* Kitap VI - 443)

[269] Burton, Aziz Augustinus'tan bahsediyor.

tersine, onların ruhu *ex traduce* idi, onlarla ölüp yok olurdu. Bu ilahi ilmî eserlerine ve Kitab-ı Mukaddes'e ek olarak, hâlâ daha bu noktada şüphe duyan tanrıtanımaz ruhlara da, Tully'nin Atticus'a yaptığı gibi, Platon'un *Phaidon* adlı eserini işaret edeceğim. Ya da eğer felsefi kanıtlar ve tatbikat isterlerse, onlara Niphus'un ve Faventinus'un bu konu üzerine yazdıkları makaleleri de gösterebilirim. John Picus'u, Tholosanus'u, Eugubinus'u, Soto'yu, Canas'ı, Thomas'ı, Peresius'u, Dandinus'u, Colerus'u, Zanchinus'u, Tolet'in *Altmış Sebep* eserini, Lessisus'un *Yirmi İki Tez*'ini de ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamak için tavsiye ederim. Campanella'nın eseri *De Sensu Rerum* da aynı tezi geniş olarak sunmaktadır; Albertinus, Jacob Nactantus dört tez ile; Antony Brunus, Aonius Palearius, Marinus Marcennus da diğer pek çok tez ile bu konuyu ele almıştır. Austin'in kendi başına hareket eden 'ilahi madde' diye anlattığı zihnî ruh, düşünürler tarafından "Bir insanın yaşadığı, algıladığı ve anladığı, bütün işleri özgürce ve seçerek yaptığı, doğal, insani, uzvi vücudunun ilk somut eylemi" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımla birlikte şunu anlayabiliriz: Zihnî ruh, kendi içinde var olan diğer iki ruhun ve bir ruhu meydana getiren üç yetinin tüm güçlerini ve görevlerini yerine getirmektedir; o ruh tüm kısımları yerinde olsa da ve organları kullanıp çalıştırsa da cansız ve cisimsizdir. İki ana bölüme ayrılır; bu iki bölüm özde değil meskende farklılık gösterir. Zihnî yetinin idrak bölümü olan anlayış ve zihnî yetinin eylemi olan iradedir: Diğer bütün zihnî yetiler bu ikisinin maiyeti ve tenzilidir.

X

ANLAYIŞ ÜZERİNE

"Anlayış, ruhun bir gücüdür; bu güç sayesinde evrensel olduğu kadar müstesna olan şeyleri ve içkin olan tehlikeleri ve şeytanlıkları, insanın kendini yargıladığı ve sorguladığı akseden eylemleri algılar, öğrenir, hatırlar ve muhakemesini yaparız."[270] Bu tanım dışında (başlıca görevi olan icra ettiği eylemi –hiçbir organın yardımı ve aracılığı olmaksızın– idrak etmesinin ve muhakemesini yapmasının yanı sıra) bir hayvan ile insan arasında üç fark vardır. İlk olarak, hissiyat sadece istisna olanı, anlayış ise evrensel olanı kavrar. İkinci olarak, hissiyatta içkin kavramlar yoktur. Üçüncüsü, hayvanlar kendi eylemlerini sorgulayamazlar. Arılar, diğer birçok hayvan gibi, gerçekten titiz ve ilginç işler çıkarırlar ancak bitirdikleri işi muhakeme edemezler. Anlayı-

[270] Melanchthon'dan alıntı yapılıyor.

şın öznesi Tanrı'dır, doğanın kendisidir; neyin anlaşılması gerekiyorsa ardı ardına idrak edilir. Anlayışı ilk harekete geçiren hissedilebilir bir varlıktır; biraz düşünüp taşındıktan sonra akıl, cismî maddeyi ve sonrasında ruhi olanı bulur. Anlayışın eylemleri (bazılarına göre) idrak etmek, birleştirme, kısımlara ayırmak, muhavere etmek, akıl yürütmek, hafızaya almaktır; bazıları da bu listeye bulgulama ve muhakeme etmeyi de ekler. Anlayışın, eyleyenin ve etkilenenin ortak bölümleri; vehmi ve tatbiki; alışkanlık olarak ya da eylem olarak; basit ya da karmaşıktır. Eyleyen, insanın zekâ kıvraklığıdır; sezgisi ya da ince tarafı kavrayabilme yeteneğidir; yaratma zekâsıdır: Bir öğreten olmadan, kabili taakkul olan türleri, düş gücünden ayırıp, edilgen anlayışa dönüştürüp kendisini tekrar yaratması ya da yepyeni şeyler öğrenmesidir, "çünkü anlayış içindeki her şey ilk olarak hissiyattır".[271] Eyleyen doktor ya da öğretmendir; edilgen olan ise âlimdir; onun görevi, kendi himayesine verilen ve tıpkı yeni yontulmuş ve kazınmış bir masa gibi her çeşit biçime ve mefhuma gebe olan bilgileri depolamak ve muhakemesini yapmaktır. Şimdi, bu mefhumlar iki türlüdür; davranış ya da alışkanlık: Davranış sayesinde mefhumlara erişiriz ve onları algılarız; alışkanlık ise uzun ömürlü kandiller gibi, istediğimiz zaman kullanabildiğimiz mefhumlardır. Bazıları bunlardan sekiz tane olduğunu iddia eder; hissiyat, tecrübe, zekâ, inanç, şüphe, kusur, fikir, bilim; bunlara kurnazlık, feraset, bilgelik de eklenir: bir de *synteresis*,[272] *dic-*

[271] Burton, Johannes Bernhard'dan alıntı yapıyor.

[272] *Synteresis*, skolastik ahlak felsefesine mahsus bir kavram olup, evren-

tamen rationis ve vicdanı ekleriz, böylece anlayışın tam on dört türü olur; son üç tanesinde olduğu gibi bazıları içkindir: diğerleri öğretiler, öğrenme ve tatbik etme sonucu edinilir. Platon'a göre hepsi içkindir: Aristoteles ise beş tanesinin öğrenme alışkanlığı olduğunu iddia eder; ikisi tatbikidir, feraset bunlardan biridir, çünkü amacı sürekli tatbik etmektir; üretmektir; her türlü mefhumu ve alışkanlığı tecrübe etme ve kullanma bilgeliğidir. Aristoteles'in ayrıştırmasına göre (eğer doğru kabul ediliyorsa) teamülle birdir; çünkü üçü içkin, beşi de sonradan kazanılmış, diğerleri de uygunsuz, kusurlu ve kapsamlı bir incelemede dışarda bırakılanlardandır. Bunlara aslında daha geniş yer vermeliyim, ancak ele aldığım konu buna izin vermemektedir. Üçünü ise sadece şöyle bir zikredeceğim, çünkü birazdan bahsedeceğim konu için daha elzemler.

Synteresis, ya da vicdanın en saf yeri, içkin bir alışkanlıktır ve dolayısıyla "Tanrı'nın ve Doğa'nın kanununun bilgisi olan iyi ve kötüyü bilme davranışı" olarak büyük öneme sahiptir. Ayrıca (din adamlarımızın dediği gibi) iradeden çok anlayışın içinde yer alır. Bu da tatbiki kıyas içinde önemli bir önerme sunmaktadır. *Dictamen rationis*[273] bizi iyi ya da kötü işler yapmamız konusunda uyarır; bu kıyas için az öneme sahiptir. Asıl olarak vicdan eylemlerimizi meşrulaştırarak ya da kınayarak, iyi ya da

sel ahlak kurallarının sezgisel olarak farkında olma ve bu kurallara göre davranma kapasitesine verilen isimdir.

[273] (Lat.) Aklın ilkeleri.

kötüyü münasip görür; bu da kıyasın sonucudur. Regulus'un[274] aşina olduğumuz örneğinde olduğu gibi: Kartacalılar tarafından esir alınan Regulus'a, Roma'ya gitme cezası verilir; Kartaca'ya dönmesi için de şart koşulur yoksa yüklü bir kefaret ödeyecektir. *Synteresis* şu önermeyi ileri sürer: Düşmanına yapmış olmasına rağmen, Regulus'un sözü, andı, taahhüdü, doğal hukuk gereği katiyetle tutuldu. "Kendinize yapılmasını istemediğiniz bir şeyi bir başkasına da yapmayınız." Aklın emirleri, [Regulus için] bu sözü tatbik eder; bunu ya da benzerini yapmasını emreder. Regulus, sen de başka bir insanın sözünü yalanlamasını ya da sana verdiği sözden dönmesini istemezsin: Vicdan karar verir ve böylece Regulus, sen de sözünü yerine getirirsen iyi edersin, yeminini tutmalısın. Bu konunun daha geniş hali "Dinî Melankoli" kısmında...

[274] Marcus Atilius Regulus (İ.Ö. 307–250) Romalı devlet adamı ve konsül. Kartacalılara karşı savaşırken esir düşer. Sözünü tutarak kaçmayıp düşmanına teslim olması bir 'sivil erdem' örneğidir.

XI

İRADE ÜZERİNE

İrade, zihnî ruhun bir diğer kuvvetidir, "anlayışın önceden muhakeme ve idrak ettiği şeyleri gıpta etmesi ya da bunlardan sakınmasıdır".[275] Eğer iyiyse, doğru bulur; kötüyse, sakınır: Böylece nesnesi ya iyidir ya da kötü. Aristoteles bunu bizim akli arzumuz olarak adlandırır; duyusalda olduğu gibi, iyiye ya da kötüye arzularımız nedeniyle meyledeririz, duyularımızla yönetilir ve yöneliriz, ancak bizi bunda aklımız çeker. Bunun yanında, duyusal arzunun yöneldiği bir nesne vardır, iyi ya da kötü olan, ve bu evrenseldir, manevidir, sadece hoş ve keyif verici şeylere hürmet eder; daha dürüsttür. Bir kere daha, özgürlük mevzuunda ayrılırlar. Duyusal arzu bir nesneyi gördüğünde, eğer faydalı bir iyi ise, arzu etmekten; kötüyse de sakınmaktan kendini alamaz: Ancak bu kendi özünde özgür bir harekettir, "şimdi

[275] Melanchthon'dan alıntı.

pek yoldan çıkmış, karanlığa gömülmüş, ve ilk mükemmel halinden çok uzağa da düşmüş olsa, gene de birçok faaliyeti gerçekleştirirken özgürdür;"[276] gitmek, yürümek, istediği gibi hareket etmek ve ne yapıp yapmayacağını karar vermek, çalmak ya da çalmamak gibi... Aksi takdirde, bütün kanunlar, müzakereler, tembihler, istişareler, öğretiler, ödüller, yeminler, tehditler ve cezalar boşunadır: Tanrı günahın yaratıcısı olmalıydı. Ancak, manevi şeylerde bizden hayır gelmez, kötülüğe meyilliyiz (Kutsal Ruh'un öncülüğünde ıslah edilmemizin dışında), doğal şehvetimiz tarafından kışkırtılırız; bir de αταξία var, yetilerimizde bir bozukluk, "tüm irademiz Tanrı'nın ve O'nun kanunlarının tersinedir," sadece yemek içmek gibi doğal şeylerde değil, vücut ısımız ve ölçüsüz iştahımız nedeniyle tepetaklak sürüklendiğimiz şehvete,

> "Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
> Sufficimus,–"[277]

karşı koyamayız, ihtiraslarımız temelinde kötüdür, kalplerimiz kötülüktür, duygularımızın merkezi irademizi esir eder ve zorlar. Böylece iradi şeylerde Tanrı'nın ve iyiliğin tam karşısında oluruz; tabiatımız gereği kötü, cehaletimiz nedeniyle daha da kötü oluruz; kurnazlık, tektir ve teamül yoluyla da pek çok kötü alışkanlık sahibi oluruz. Bunların

[276] Melanchthon'dan alıntı.

[277] "Onlara karşı ne mücadele edebiliyoruz ne de yol yapabiliyoruz." Vergilius'un *Aeneis* adlı eserinden (Kitap V, 21) alıntılanmıştır.

üzerimizde hakimiyet kurmasına ve bize zulmetmesine göz yumarız ve şeytan hâlâ daha musibet telkinleriyle bizim zaten yoldan çıkmış irademizi şerri davranışlar için baştan çıkarır, bizim yıkımımıza yol açar –pek çok defa bizi zapt eden, engelleyen ve denetleyen bazı ilahi öğretiler ve ruhun iyi güdüleri irademizi yola sokup sağlamlaştırmadıkça, izlediğimiz sefih yolda dörtnala gideriz. Davut, Şaul'e üstün geldiğinde kendisini ıslah etmişti.[278] İntikam ve şer, dürüstlük, din ve Tanrı korkusu karşısında yer alan iki aşırı rakiptir.

İradenin eylemleri *velle* ve *nolle*, istemek ve arzu etmemektir: bu iki kelime her anlamı içerir, iyi ya da kötü olarak, nasıl yöneltildiklerine ve bazılarının da özgürce uygulamasına göre değişir; her ne kadar Stoacılar inkâr etseler de, irade her şeyi kader tarafından kaçınılmaz olarak icra eder, üzerimizde direnemediğimiz mukadder bir gereklilik olarak tahakküm kurar; ve hâlâ biz irademizin özgür olduğunu ve her şeyin rastlantısal olduğunu söyleriz, ancak Tanrı'nın kati nazarında bunlar kaçınılmaz ve gereklidir. İradenin diğer eylemleri daha alt kuvvetler tarafından icra edilir; gözlerimizi açıp kapamak, bir ileri bir geri gitmek, bir kitaba dokunmamak, iyi kötü konuşmamak gibi kendisine boyun eğen hissî ve hareket istemleri gibi... Ancak bu arzular pek çok kez isyankârdır içimizde ve temkinlilik ve ölçülülük cetvelinde yer almaz. (Dediğim gibi) bir zaman-

[278] Kitab-ı Mukaddes'in Şamuel bölümünün birinci ve ikinci kitabında Davut ve Şaul'ün mücadelesi anlatılır.

lar akıl ile mutabık iken aralarında muhteşem bir ittifak ve uyum vardı, fakat şimdi bu ittifak ve uyum feshedilince, sıklıkla çatışırlar; akıl, arzular tarafından bastırılır: *Fertur equis auriga, nec audit currus habenas*, at arabasına o kadar çok yabani at koşulursa dizginlenemezler. Çoğu zaman neyin iyi olduğunu biliriz, ama yapmayız; o kadının[279] dediği gibi:

Trahit invitum nova vis, aliudque cupido,
Mens aliud suadet–[280]

Arzular bir şeyi, akıl başka bir şeyi yönetir; insanlarda başka bir gönülsüzlük var. *Odi, nec possum, cupiens non esse, quod odi*,[281] Phaedra'nın[282] dadısına itiraf ettiği gibi, *quae loqueris, vera sunt, sed furor suggerit sequi pejora*,[283] iyi ve doğru söyledi, doğruluğunu kabul etti ama dikbaşlı bir arzu ve öfke tam karşıtı bir şeyi yapmasına neden oldu. Davut da hareketinin ne kadar mundar bir şey olduğunun farkındaydı; zinanın ne tiksindirici, pis ve büyük bir günah

[279] Burton, Medea'dan örnek vermektedir: kocası Iason başka bir kadına âşık olup onu terk edince Medea da intikam için çocuklarını öldürür.

[280] "Bir garip güç beni kendine çekiyor, gönülsüzce/Arzular bir şey söylüyor, Akıl başka bir şey..." (Ovidius, *Dönüşümler*, Kitap VII)

[281] Ovidius'un *Amores* adlı eserinden bir alıntı: "Nefret ediyorum, ama ne kadar istesem de, nefret ettiğim şey olmaktan kurtulamıyorum."

[282] Seneca'nın bir oyununa da isim veren mitolojik kahraman Phaedra, Theseus'un karısıdır ve aynı zamanda üvey oğlu Hippolytus'a âşıktır. Hislerine karşılık vermeyen Hippolytus'a iftira atar ve babasının gözünden düşmesini sağlar.

[283] "Doğru söylüyorsun ancak tutkularım beni daha kötü bir yola itiyor." (Ovidius, *Phaedra*, 177.)

olduğunu bilmesine rağmen, cinayet işler, başka bir adamın karısını alıkoyar, akıl ve inancı karşısına alarak arzularının peşinden gider. Tüm o tabî ve nebati yetiler irade tarafından yönetilmez, çünkü "kim boyuna bir karış daha ekleyebilir ki?" Diğer yetiler için mümkündür ama yapmazlar; dolayısıyla bütün inatçı tutkular, aklın şiddetli rahatsızlıkları, pek çok kez kötü alışkanlıklar ve öldürücü hastalıklar bundan ileri gelir, çünkü arzularımıza boyun eğeriz ve birçok mahlukat gibi içgüdülerimize göre davranırız. Başlıca davranışlar ikiye ayrılır: erdem ve kusur; bunlar kendilerine mahsus tanımlara, açıklamalara, farklılıklara ve çeşitlere sahiptirler ve en geniş şekilde ahlakbilim içinde, hatta ahlak felsefesi içinde değerlendirilirler.

Modern Avrupa uygarlığının en önemli metinlerinden *Melankolinin Anatomisi*, yayımlandığı 1621 yılından bu yana birçok yazara ilham kaynağı oldu. Bir rahip ve bilimadamı olan Robert Burton'ın tıbba, tarihe, edebiyata, bilime olan derin ilgisi onu tüm insanlığın duygu ve düşüncelerini kavramaya yönelttiğinde, aynı zamanda insanlık durumunun alegorisini ortaya koyacağı bu metni yazmaya karar verdi. Bir anlatı ustası olan Burton, *Anatomi*'de, ruhbilimsel sorunları modern denebilecek bir yaklaşımla ele alırken, okuruna günlük dile ait canlı bir üslup sunar. Melankoli tıbbi bir çerçevenin konusu gibi görünmekle birlikte Burton'ın keskin zekâsı onu, tarihin, edebiyatın, psikolojinin, astronominin ve teolojinin ilgi alanına sokar. Hippokrates'ten Aristoteles'e, Ortaçağ âlimlerinden biliminsanlarına, Latin dili edebiyatından Yunan metinlerine kadar birçok farklı referansa başvurarak metnini zenginleştirir. Elinizdeki metin, insan olma halinin bu en hakiki duygudurumunun etraflıca bir çözümlemesini yapmaya çalışırken, yüzleşmekten korktuğumuz karanlık taraflarımızı, kendimize itiraf edemediğimiz olumsuz yönlerimizi de su yüzüne çıkarmaya cesaret e

9 786059 691536

15.00

AYLAK ADAM